

**Studium uwarunkowań i kierunków
zagospodarowania przestrzennego
miasta RADZYNIA PODLASKIEGO**

**STUDIUM WARTOŚCI
KULTUROWYCH**

Radzyń Podlaski, grudzień 1999 r.

I WSTĘP

Zasoby dziedzictwa kulturowego rozumiane jako trwałe elementy zagospodarowania obszaru lub struktury przestrzennej o walorach historycznych, zabytkowych i estetycznych stanowią istotny element tożsamości świadczący o dorobku społeczności lokalnej.

We współczesnej praktyce planistycznej i gospodarce przestrzennej dąży się do kreacji nowych walorów estetycznych krajobrazu kulturowego na zasadzie kontynuacji cech przestrzennych decydujących o wartości danego układu urbanistycznego i jego kompozycji zabudowy.

“STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY”

oprac. Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej
Kraków 1996 r.

Studium wartości kulturowych opracowane dla miasta Radzyna Podlaskiego, podejmuje próbę rozpoznania i oceny aktualnego stanu zasobów dziedzictwa kulturowego.

Rozdział dotyczący historii miasta stanowi podstawę do przeprowadzenia analizy rozwoju przestrzennego miasta oraz bardziej szczegółowych ustaleń przedstawionych w rozdziale „Analiza systemowa”. W rozdziale tym przedstawiono zasady kompozycji sieci ulicznej, i zachowane elementy historycznego układu przestrzennego. W rozdziale tym znalazła się charakterystyka zabudowy miejskiej i przedstawiono występujące w obrębie śródmieścia podziały własnościowe.

Rozdział „Zespoły Zabytkowe” zawiera w miarę pełne opisy zabytkowych zespołów architektonicznych. Wnioski dotyczące ochrony tych zespołów i poszczególnych obiektów zawarte są w rozdziale „Zasady ochrony wartości środowiska kulturowego” Rozdział ten zawiera: zasady ogólne, przedstawia obowiązującą strefę ochrony, wnosi propozycję zmian tej strefy i propozycje dokonania wpisu do rejestru zabytków. W rozdziale tym znalazły się wnioski szczegółowe dla zespołów i obiektów zabytkowych.

Studium wartości kulturowych miasta Radzyna zostało oparte na specjalistycznych opracowaniach wykonywanych przez pracownię Dokumentacji Naukowo-Historycznej PPKZ, oraz opracowania wykonane w latach 80-tych między innymi przez autora studium, zlecone przez Biuro Badań i Dokumentacji Zabytków w Białej Podlaskiej. Autor korzystał z materiałów i opracowań będących w posiadaniu Oddziału Państwowej Służby Konserwatorskiej w Białej Podlaskiej, zdjęć archiwalnych ze zbiorów Fundacji Ochrony Zespołu Pałacowo-Parkowego w Radzynie oraz planów zagospodarowania w posiadaniu Urzędu Miejskiego.

Wszystkim osobom, które życzliwie udostępniły mi materiały składam serdeczne podziękowania

P. Hapka

II MATERIAŁY NA KTÓRYCH OPARTO OPRACOWANIE

1. G. Michalska, Radzyń Podlaski. Studium historyczno-urbanistyczne. PDNH PPKZ O/Lublin 1990 r.
2. H. Grad, Studium historyczno-stylistyczne ogrodu pałacowego w Radzynie Podlaskim, PKZ O/Wrocław 1979 r.
3. E. Bończak-Kucharczyk, A. Olekniczy, K. Kucharczyk, Dokumentacja ewidencyjna założenia pałacowo-ogrodowego w Radzynie Podlaskim 1983 r.
4. A. Bartczakowa, Jakub Fontana architekt warszawski XVIII w. PWN 1970 r.
5. St. Mossakowski, Tylman z Gmeren architekt polskiego baroku. Osselineum 1973 r.
6. T. Tołwiński, Urbanistyka tom I. Warszawa 1947 r.
7. I. Ihnatowicz, A. Mączek, B. Zientara, J. Żarnowski, Społeczeństwo polskie od X do XX w. Warszawa 1988 r.
8. Wł. Tomkiewicz, Rokoko, Warszawa 1988 r.
9. A. Miłobędzki, Główne nurty i zjawiska w architekturze polskiej I ćw. XVIII w. w; Sztuka I poł. XVIII w. PWN 1981 r.
10. J. Lepiarczyk, Związki polsko – francuskie w architekturze I poł. XVIII w. w; Sztuka I poł. XVIII w. PWN 1981 r.
11. Wł. Tomkiewicz, Polska kultura artystyczna u progu XVII w. w: Sztuka około 1600 r. PWN 1974 r.
12. A. Kunątkowska, Rzeźba pińczowska na Lubelszczyźnie w: Sztuka polska około 1600 r. PWN 1974 r.
13. K. Majewski, Działalność kilku muratorów lubelskich 1571 – 1625 w: Sztuka polska około 1600 r. PWN 1974 r.
14. St. Jarmuł, Szkice z dziejów Radzyna i byłego powiatu Radzyńskiego, Radzyń Podlaski 1995 r.
15. A. Cebulak, P. Hapka, P. Mras, Ewidencja cmentarza grzebalnego w Radzynie Podlaskim. Radzyń Podlaski 1985 r.
16. A. Cebulak, P. Hapka, P. Mras, Karty ewidencyjne zabytków architektury miasta Radzyna. Radzyń Podlaski 1981 r.
17. Zabytki architektury i budownictwa w Polsce, województwo białkopodlaskie, ODZ Warszawa 1984 r.
18. K. Waliszewski, Listy Katarzyny Kossakowskiej 1754–1800. Poznań 1883 r.
19. A. Lutostańska, Rysunki J. J. Winacke i geneza pałacu w Radzynie w: Biuletyn Historii Sztuki; R. 29, 1967 nr 1, str. 58.
20. J. Kowalczyk, Architekci Zamoyskich w XVIII w. "Kwartalnik Urbanistyki i Architektury" 1959 r z 3/4
21. A. Lutostańska, Pałac w Radzynie Podlaskim, Etapy kształtowania się rezydencji na tle rozwoju przestrzennego miasta w: Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, t XXII z. 3 1977 s 209 – 34.
22. S. Łoza, Słownik architektów i budowniczych w Polsce pracujących. W-wa 1954 r.

23. W. Tatarkiewicz, Typ lubelski i typ kaliski w architekturze XVII w. w: O sztuce polskiej XVII i XVIII w. Architektura. Rzeźba. W: Prace. Kom. Hist. I Sztuki PAN" T. 7:37-38.
24. J. Kowalczyk, Turobińsko-zamoyski murator Jan Wolff, oraz jego dzieła na Lubelszczyźnie w: Biuletyn Historii Sztuki, XXIV, 1962 nr 1.
25. J.Z.Łoziński, Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520–1620. W-wa 1973 r.
26. F. Stolat, Testament Tomasza Nikla (Przyczynek do dziejów pińczowskich warsztatów budowlanych i kamieniarstwo – rzeźb na przełomie XVI – XVII w. BHS, 32 (1970) nr 3-4.
27. J. Białostocki, Barok. Styl – epoka – postawa, BHS R. 20, 1958 z I.
28. U. Karpowicz Architekci warszawscy działający wSzczecynie na przełomie XVII, XVIII w. BHS R.19; 1957 r. nr 3.

III HISTORIA MLASTA

TOPOGRAFIA

Radzyń Podlaski położony jest na 51° szerokości geograficznej północnej i 40° długości geograficznej wschodniej.

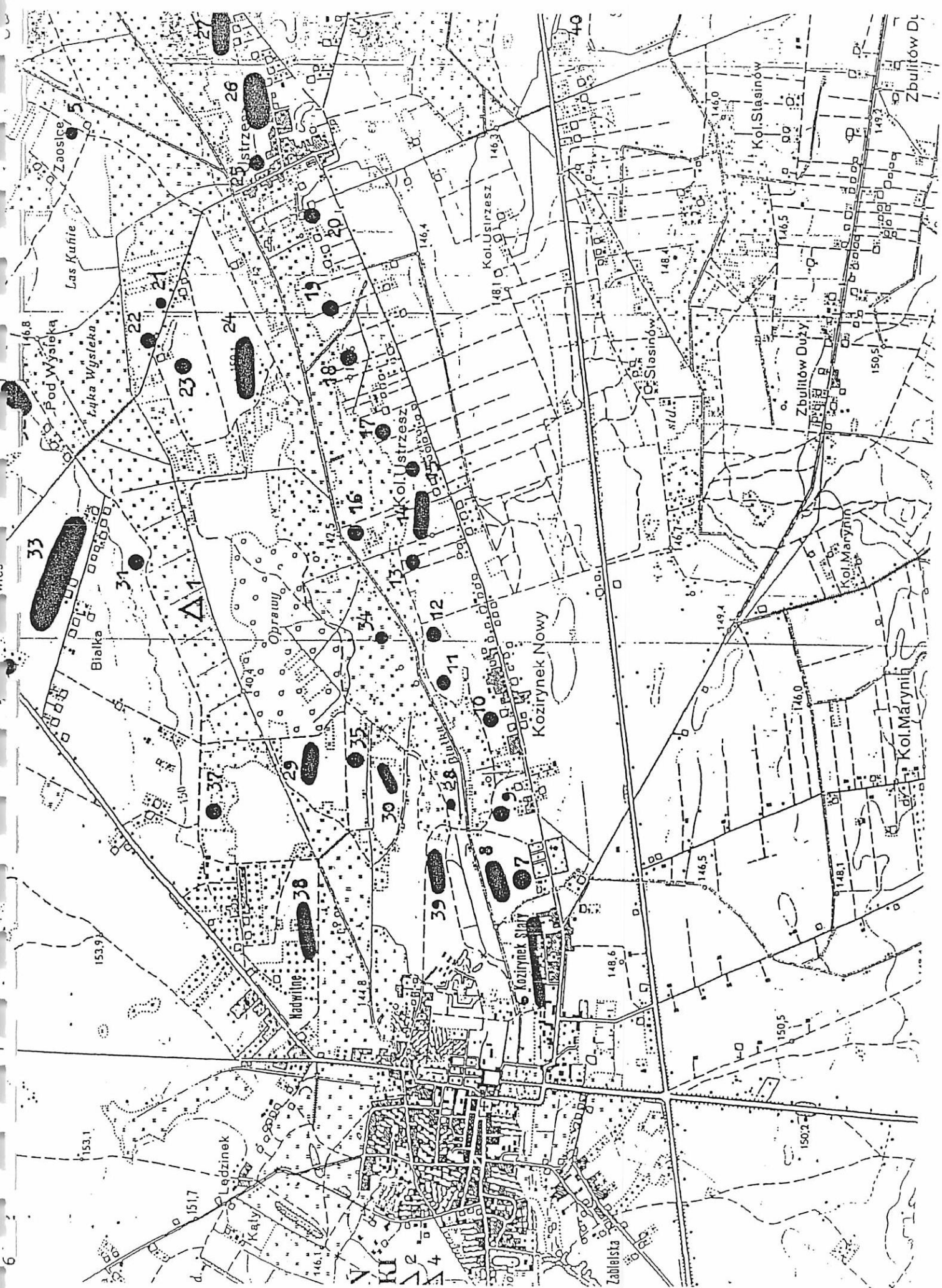
Miasto usytuowane jest w południowej części Niziny Mazowiecko-Podlaskiej, na płaskowzgórzu określanym jako Równina Radzyńska. Do lat 50-tych XX w. Tereny te były silnie zalesione, podmokłe i bagniste.

Radzyń leży na skrzyżowaniu wielokierunkowych dróg w odległości 27 km od Łukowa, 27 km od Międzyrzecza Podlaskiego, 45 km od Wisznicy, 46 km od Lubartowa i 78 km od Lublina. Stacja kolejowa oddalona jest od miasta o 7 km. Pod względem administracyjnym jest miastem powiatowym w województwie lubelskim.

PREHISTORIA

W czasach prehistorycznych tereny Ziemi Łukowskiej (Radzyń położony był na południowo-wschodnich krańcach Ziemi Łukowskiej) leżały na wschodnich krańcach obszarów zamieszkiwanych przez Słowian. Badania archeologiczne ustaliły występowania tzw. kultury grótów kloszowych będących późną fazą kultury łużyckiej VI – III w pne. Po najazdach plemion Scytyjskich w II w pne na terenach Ziemi Łukowskiej nastąpiło zahamowanie rozwoju osadnictwa. Na terenie miasta Radzyna i w okolicach istnieje szereg stanowisk archeologicznych. Rozmieszczenie stanowisk przedstawia załączona mapa. W obrębie miasta znajduje się stanowiska: 6, 7, 8, 9, 10 położone pomiędzy ul. Sitkowskiego i rzeką Białką. Dotyczą one osadnictwa z okresu wczesnego i późnego średniowiecza (nr 6) z epoki żelaza (nr 7, 8 i 9) a także późnego średniowiecza i okresu nowożytnego.

Inne stanowiska archeologiczne położone są na wschód od miasta po północnej stronie rzeki. Na obszarach zaznaczonych numerami 28, 39 stwierdzono ślady osadnictwa nowożytnego a na stanowiskach 30 i 35 występują ślady osadnictwa z epoki żelaza, wczesnego średniowiecza i okresu nowożytnego podobnie jak na stanowisku nr 38 na Nadwitniu, okolicy w południowo-wschodniej części miasta.

SPIS STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH NA OBSZARZE AZP 66-82

Nr stan. a obsz.	Miejscowość	Nr stan. w miejsc.	Redzaj i chronologia stanowiska
1	BIAŁKA	I	amentarzysko: nieokreślone
2	RADZYŃ PODLASKI-OKOLICE		obezewisko?: epoka kamienia/paleolit sch./
3	USTRZESZ	I	ślad osadn.: późne średniowiecze? /XIV wiek?/
4	RADZYŃ PODLASKI	I	ślad osadn.: neolit-wczesna epoka brązu
5	ZAOSICE	I	ślady osadn.: okres nowożytny
6	RADZYŃ PODLASKI	VII	ślady osadn.: wczesne średniowiecze/XI-XIII, XIII w./ osada: późne średniowiecze-okres nowożytny
7	RADZYŃ PODLASKI	VIII	ślady osadn.: epoka żelaza? osada?: wczesne średniowiecze/X-XI wiek/ ślady osadn.: późne średniowiecze-okres nowożytny
8	RADZYŃ PODLASKI	IX	ślady osadn.: starożytność
9	RADZYŃ PODLASKI	X	ślad osadn.: wczesna epoka żelaza? ślad osadn.: okres nowożytny
10	RADZYŃ PODLASKI	XI	ślad osadn.: wczesne średniowiecze ślady osadn.: okres nowożytny
11	RADZYŃ PODLASKI	XII	ślady osadn.: wczesne średniowiecze/XI-XIII w./ ślad osadn.: okres nowożytny
12	RADZYŃ PODLASKI	XIII	ślad osadn.: epoka żelaza? ślady osadn.: wczesne średniowiecze? ślad osadn.: okres nowożytny
13	USTRZESZ-KOLONIA	I	ślad osadn.: epoka kamienia-epoka żelaza?/ ślady osadn.: wczesne średniowiecze? ślad osadn.: okres nowożytny
14	USTRZESZ-KOLONIA	II	ślady osadn.: epoka żelaza? ślad osadn.: starożytność ślady osadn.: wczesne średniowiecze ślad osadn.: okres nowożytny ślady osadn.: nieokreślone
15	USTRZESZ-KOLONIA	III	ślad osadn.: epoka żelaza? ślad osadn.: wczesne średniowiecze ślad osadn.: okres nowożytny

16	USTRZESZ-KOLONIA	IV	ślady osadn. :	epoka żelaza ?
17	USTRZESZ-KOLONIA	V	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	mezolit-neolit epoka kamienia-epoka żelaza starożytność okres nowożytny
18	USTRZESZ-KOLONIA	VI	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	epoka żelaza ? starożytność ? wczesne średniowiecze ? okres nowożytny
19	USTRZESZ	II	ślady osadn. : ślady osadn. :	późne średn.-okres nowożytny okres nowożytny
20	USTRZESZ	III	ślady osadn. :	okres nowożytny
21	USTRZESZ	IV	ślady osadn. :	epoka żelaza ?
22	USTRZESZ	V	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	k.trzcinińska/wczesna epoka brązu/ starożytność-wczesne średniow. okres nowożytny
23	USTRZESZ	VI	ślady osadn. : ślady osadn. :	epoka żelaza ? okres nowożytny
24	USTRZESZ	VII	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	epoka brązu-epoka żelaza starożytność-wczesne średniow. wczesne średniowiecze ? późne średn.-okres nowożytny
25	USTRZESZ	VIII	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	epoka żelaza ? starożytność ? wczesne średn./XI-XIII wiek/ późne średn.-okres nowożytny
26	USTRZESZ	IX	ślady osadn. : ślady osadn. :	wczesne średniowiecze ? okres nowożytny
27	USTRZESZ	X	ślady osadn. : ślady osadn. :	wczesne średniowiecze późne średn.-okres nowożytny
28	RADZYŃ PODLASKI	XIV	ślady osadn. :	okres nowożytny
29	RADZYŃ PODLASKI	XV	ślady osadn. : osada : ślady osadn. :	epoka brązu ? wczesne średn. /VIII-Xw./?// okres nowożytny
30	RADZYŃ PODLASKI	XVI	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	epoka żelaza ? epoka brązu-epoka żelaza epoka brązu? lub wczesne średn. okres nowożytny
31	BIAŁKA	III	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	starożytność wczesne średniowiecze okres nowożytny

32	BIAŁKA	IV	ślady osadn. : ślady osadn. :	wczesne średniowiecze okres nowożytny
33	BIAŁKA	V	ślady osadn. : ślady osadn. :	wczesne średniowiecze ? okres nowożytny
34	RADZYŃ PODLASKI	XVII	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	starożytność starożytność ? okres nowożytny
35	RADZYŃ PODLASKI	XVIII	ślady osadn. : ślady osadn. : ślady osadn. :	epoka żelaza ? wczesne średniowiecze ? okres nowożytny
36	BIAŁKA	VI	ślady osadn. :	okres nowożytny
37	RADZYŃ PODLASKI	XIX	ślady osadn. : ślady osadn. :	wczesne średniow./XI-XIIIw./ późne średniow.-okres nowożytny
38	RADZYŃ PODLASKI	XX	ślady osadn. :	okres nowożytny
39	RADZYŃ PODLASKI	XXI	ślady osadn. :	okres nowożytny
40	STASINÓW	I	cmentarzysko/?/:	nieokreślone

HISTORIA MIASTA

Historia miasta pisana dla celów „Studium Wartości Kulturowych” akcentuje fakty i zdarzenia dotyczące głównie wartości materialnych. Nie sposób jednak pominąć pewnych zagadnień politycznych, gospodarczych czy religijnych, ponieważ wpływały one, czy wręcz warunkowały rozwój przestrzenny czy rozwój zabudowy.

Tereny, na których powstał Radzyń, w czasach Polski przeddzielnicowej oraz w okresie rozbitcia dzielnicowego podlegały zwierzchnictwu Prowincji Sandomierskiej. W XII w. Weszły w skład Ziemi Łukowskiej a w 1474 r. znalazły się w składzie nowopowstałego woj. lubelskiego i pozostawały w nim aż do II rozbioru.

Ziemia Łukowska, będąca w czasach piastowskich obszarem granicznym, schryścianizowana prawdopodobnie w 2 połowie XII w., była słabo zaludniona i mocno zacofana gospodarczo. Przyczyną takiego stanu rzeczy były łupieżcze najazdy sąsiadów Litwinów, Rusinów a nawet Tatarów.

Po zawarciu Unii polsko-litewskiej, peryferyjne dotąd obszary znalazły się w centrum olbrzymiej monarchii Jagiellonów i w XV oraz XVI przeżywały okres przyspieszonego rozwoju gospodarczego, którego wyrazem był wzmożony ruch lokacji miast i wsi.

Najstarsza wzmianka dotycząca późniejszych terenów Radzyna pochodzi z 1415 r. i dotyczy nadania przez Witolda Wielkiego Księcia Litewskiego swemu sekretarzowi Mikołajowi Cebulce (Czebulce) zalesionego pustkowia nad rzeką Białką w powiecie łukowskim.

Treść dokumentu ujawnia, że teren ten wcześniej nadany był „Kozyethule et Loszowy” i z niewyjaśnionych przyczyn powrócił w ręce królewskie.

W 1430 r. M. Cebulka lokował na otrzymanym obszarze wieś Niżną Białkę zwaną później Kozimrynkiem. Wyżna Białka (określenie „niżna”, „wyżna” odnosi się do położenia w stosunku do biegu rzeki) była wówczas własnością Kozanowskich. W Białce Niżnej alias Kozimrynie erygowano w 1456 r. parafię i wystawiono pierwszy drewniany kościół parafialny pod wezwaniem Sw. Trójcy.

Nowoutworzona parafia należała do dekanatu łukowskiego, archidiakonatu lubelskiego i diecezji krakowskiej aż do 1905 r.

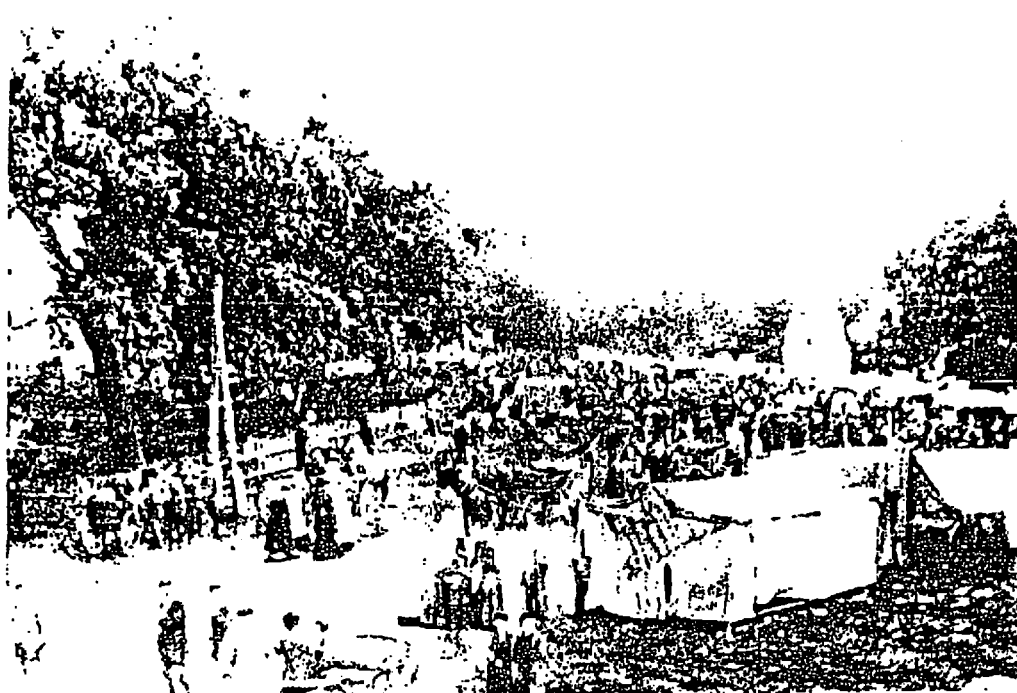
Niżna Białka vel Kozirynek położona była na starym trakcie komunikacyjnym tzw. „ruskiej drodze” w pobliżu przeprawy przez rzekę. Zamienne stosowanie nazwy wskazuje na rozwijające się funkcje targowe czyli miejskie. Zapewne też osada stałaby się miastem, gdyby nie decyzja ówczesnego dzierżawcy okolicznych królewskich, podkomorzego lubelskiego i starosty kazimierskiego Grota z Ostrowa. 28 października 1465 r. przywilejem wydanym w Kazimierzu Grot rozpoczął proces lokacji miasta. Lokacja dotyczyła terenu dzisiejszego centrum, i jak czytamy w dziewiętnastowiecznych

odpisach przywilejów, przeprowadzona została: "na miejscu pustym zwanym Radzików, należącym do króla i będącym w dzierżawie" Nadania prawa miejskiego dokonał 31 marca 1468 r. król Kazimierz Jagiełłończyk. Jako bezpośredni wzór, posłużyło prawo miejskie Lublina.

Ruch lokacyjny na ziemiach polskich przyjął wypracowany w Niemczech system prawny oraz regularny plan miasta oparty na schemacie szachownicowym. Ponieważ podstawowym składnikiem prawa miejskiego była wolność wykonywania rzemiosła i sprzedaż wyrobów rzemieślniczych, w nowych rozwiązaniach przestrzennych najważniejszym miejscem był rynek. Najczęściej prostokątny, otoczony blokami zabudowy miejskiej ujętymi siatką ulic o różnych funkcjach. Najmniejszą częścią planu była indywidualna działka będąca modulem dla poszczególnych bloków zabudowy.

W Radzynie pozostałości regularnego lokacyjnego rozplanowania widoczne są w planie miasta i odnoszą się do układu ulic: Warszawskiej i Ostrowieckiej tworzących główne ciągi komunikacyjne, oparte o ulicę Międzyrzecką oraz do usytuowania kościoła parafialnego. Wydłużony rynek lokacyjny, wschodnim bokiem oparty o teren kościelny, ujęty głównymi ulicami, w związku ze zmianami wywołanymi powstaniem w końcu XVII w. Nowego Miasta, uległ zabudowaniu.

Grot z Ostrowa zakładając królewskie miasto, stał się jako zasadzca pierwszym wójtem. W 1473 r. Grot sprzedał wójtostwo radzyńskie, oczywiście za zgodą króla, Diminikowi Kazanowskiemu, który został też dzierżawcą królewskiej wsi Biała. Kazanowscy na początku XVI w. odnotowani zostali jako właściciele wsi Niżna Białka alias Kozirynek i jak wspomniano wyżej, dzierżawcy miasta Radzyń alias Kozirynek.

Jedna z najstarszych fotografii Radzyna przedstawia widok z obecnego Placu Wolności w ulicę Lubelską

Dążąc do utworzenia wokół Radzyna kompleksu własnych dóbr m.in. drogą uszczuplania królewszczyzna Kazanowscy przenieśli nazwę Kozirynek na nowobudowane miasto dla podkreślenia jedności tych terenów. Spory nowych dzierżawców z mieszkańcami o prawa własności zakończyły się w rezultacie wizytacją specjalnej komisji przeprowadzającej w latach 1538-39 rozgraniczenia dóbr królewskich i prywatnych oraz odebraniem Kazanowskim dzierżawy Radzyna oraz wsi Białki, Phudów i Nowej Wsi.

Jeszcze w 1531 r. Kazanowscy starali się stworzyć konkurencję dla Radzyna, nadając wsi Budzyń (dzisiejsza ul. Partyzantów) prawa miejskie. Lokacja prowadzona tylko w sensie prawnym nie miała następstw w postaci rozwoju przestrzennego i w 2 poł. XVII w. Budzyń włączono do Radzyna.

Z rodziną Kazanowskich związanych jest kilka ważnych zdarzeń. Spory Bartłomieja Kazanowskiego z mieszczanami doprowadziły do powstania dokumentu, w którym odnotowano istnienie grobli, młyna a przede wszystkim budowli nazywanej „fortalitium”, która istniała w miejscu obecnego pałacu.

Zasługą Bartłomieja Kazanowskiego było ustanowienie w 1534 r. przy kościele na Kozimryнку prepozytury oraz wzniesienie w Radzynie Drewnianego kościoła p.w. Zwiastowania N.M.P.

Z rodziną Kazanowskich związany też jest kilkudziesięcioletni epizod reformacyjny. W 1540 r. proboszcz parafii, Jan Kazanowski (święceń nie posiadał) przeszedł na kalwinizm i przekazał kościoły radzyńskie innowiercom. Kościół Zwiastowania N.M.P. zwrócony katolikom w 1583 r. został odremontowany w 1602 r. kosztem Zofii Mniszchówny, natomiast kościół na Kozimryнку p.w. Św. Trójcy pozostał w rękach protestantów do końca XVI w.

Rodem trwale zapisanym w historii miasta byli Mniszchowie. Dzięki poparciu królowej Bony, podkomorzy wielki koronny, starosta łukowski, Mikołaj Mniszech z Kończyc Wielkich, został w 1534 r. dzierżawcą radzyńskich dóbr królewskich. Potwierdzenie nadania dzierżawy z zapewnieniem jej użytkowania otrzymali Mniszchowie w 1548 r. od Zygmunta Augusta. Z dokumentu wystawionego dla syna Mikołaja i jego żony Zofii z Działyńskich i ich syna Jana, dowiadujemy się o klęsce pożaru, jaki dotknął miasto w 1540 r. Jan Mniszech (1653) kuchmistrz wielki koronny, ostatni tenutariusz radzyński ufundował murowany kościół parafialny. Wystawiony w 1641 r., konsekrowany w 1644 r., otrzymał tradycyjne wezwanie Św. Trójcy (wezwanie parafii) i zajął miejsce kościoła p.w. Zwiastowania N.M.P. Zabudowania towarzyszące stanowiły: plebania, organistówka oraz szkoła i szpital. Kościół radzyński, wzniesiony prawdopodobnie przez muratora cechu lubelskiego Jana Wolffa, zaliczany jest do budowli stylu renesansu lubelskiego i posiada unikalne w tej grupie wnętrza salowe. Na uwagę zasługuje też kaplica Bractwa Różańcowego, wzniesiona jeszcze przy poprzednim kościele a będąca kaplicą grobową mieszczącą interesujący nagrobek Mniszchów z pocz. XVII w.

Kościół p.w. Św. Trójcy. Fotografia wykonana w 1924r.

XVI wiek i 1 połowa XVII wieku były dla Radzyna, podobnie jak dla innych ówczesnych miast, okresem rozwoju gospodarczego. Świadczą o tym potwierdzenia i rozszerzenia przywilejów wystawiane przez kolejnych władców oraz dane z rejestrów. W 1540 r. Zygmunt I zezwolił na wprowadzenie w miejscu dwu jarmarków – trzech. Dane z lustracji mówią o rolniczo-handlowym charakterze miasta i potwierdzają jego stopniowy rozwój w omawianym okresie.

Tragiczny natomiast obraz stanu miasta ukazuje nam lustracja z 1661 r. dokonana w okresie „potopu”. Z osiadłych poprzednio 16 łanów tylko 5 było uprawianych, radykalnie zmniejszała się liczba domów, a kondycja mieszczan była tak zła, że nie byli oni w stanie płacić podatków. Lustracja wspomina o pozwoleniu zamieszkania w mieście 3 Żydom.

Zniszczone wojnami i wyludnione dobra w 1659 r. otrzymał w dzierżawę pułkownik króla Kazimierza Henryk Denhoff. Jako ciekawostkę można odnotować fakt pobytu w 1861 r. w Radzynie Stefana Czarnieckiego, udokumentowany datą na liście wysłanym stąd do ks. Bogusława Radziwiłła.

W latach 80 tych dobra radzyńskie, określane mianem starostwo radzyńskie, przeszły w ręce Stanisława Antoniego Szczuki jako wieczysta dzierżawa. Nowy właściciel należał do elity intelektualnej i politycznej kraju. Pełnił funkcje państwowe, był podkanclerzem Wielkiego Księstwa Litewskiego, sekretarzem królewskim i uczestnikiem odsieczy wiedeńskiej. Związany blisko z dworem w swoich dobrach m.in., w rodzimym Szczuczynie wznosił budowle sakralne, gmachy użyteczności publicznej i warowne. Dla podkanclerzego pracowali znani architekci i budowniczowie m.in. Flenierc, Józef Piała i Józef Fontana.

Jeszcze przed rozpoczęciem szeroko zakrojonych prac w Szczuczynie Szczuka podjął decyzję budowy w Radzynie wielkopańskiej rezydencji. Twórcą nowego założenia pałacowo-obronnego był architekt pracujący dla króla Jana III Sobieskiego, Augustyn Locci Młodszy, a prace inżynieryjne związane z budową fortyfikacji i koncepcje urbanistyczne były dziełem Flenierc'a.

W wyniku przebudowy, a raczej budowy w miejscu dawnego zameczku Kazanowskich, powstała doskonała barokowa rezydencja utrzymana w typie „palazzo in fortezza”. Centralną budowlą był ryzalitowany ujęty alkierzami pałac z oficynami po bokach, obejmującymi dziedziniec honorowy. Pałac połączony z włoskim ogrodem, oraz ustawiony na wielkiej osi widokowej wyznaczonej przez groblę między stawami posiadał sprzężenie urbanistyczne w postaci rynku Nowego Miasta. Nowe Miasto lokowane przez Szczukę na mocy przywileju Jana III z 22.04.1690 r., usytuowane na północ od miasta starego posiadało plac podporządkowany myśli stworzenia perspektywy widokowej dla rezydencji, przez przesunięcie rynku na wschodni kraniec miasta.

Rysunek K. Stronczyńskiego z ok. 1840r. Album widoków Królestwa Polskiego

Szczuka w zamian za grunta cerkiewne zajęte w związku z budową miasta ufundował w Nowym Mieście cerkiew greko-unicką p.w. Św. Jerzego. Z fundacji podkanclerzego powstał drewniany ratusz na rynku Nowego Miasta, szpital dla ubogich przy kościele p.w. Św. Trójcy oraz kaplica p.w. Aniołów Stróżów (przy ul. Sitkowskiego). Żydzi w Nowym Mieście wzniesli drewnianą synagogę.

Okres pierwszego trzydziestolecia XVIII w. Poglębia zniszczenia gospodarki, która nie podźwignęła się z upadku 2 poł. XVII w.

Po śmierci Szczuki w 1710 r., majątek dziedziczy córka Wiktoria a następnie wnuczka Maria z Kątskich. Ona to w 1740 r., wniosła dobra radzyńskie wraz z pałacem, w wianie ślubnym Eustachemu Potockiemu. Potocki należący do starej magnaterii, zyskujący dzięki poparciu Augusta III szereg godności, aż do generała artylerii litewskiej i dzierżawiąc liczne królewszczyzny był jednym z najbogatszych ludzi w Polsce.

W 1749 r. na zlecenie E. Potockiego, architekt królewski Jakub Fontana rozpoczął przebudowę pałacu radzyńskiego. W ciągu 10 lat barokowy fortyfikowany pałac Szczuki został zamieniony na otwarte, rozległe późnobarokowe założenia pałacowo-parkowe, będące przykładem wspaniałej rezydencji magnackiej z poł. XVIII w.

Przy budowie i dekorowaniu pałacu J. Fontana zatrudniał znakomitych artystów m.in. malarza Jana Bogumiła Plerscha, rzeźbiarza Jana Chryzostoma Redlera, sztukatora J. Lapena i kilku dobrych ogrodników.

Po zwycięstwie obozu Familii E. Potocki wycofał się z życia politycznego i osiadł na stałe w Radzynie. Radzyński pałac stał się wówczas uznanym ośrodkiem życia towarzyskiego i intelektualnego. Gośćmi Potockich byli m.in. biskup Ignacy Krasicki i ks. Stanisław Konarski, twórca Collegium Nobilium.

Feliks Lipiński, ojciec Karola Lipińskiego będąc dworskim kapelmistrzem był też nauczycielem muzyki młodych Potockich. W Radzynie

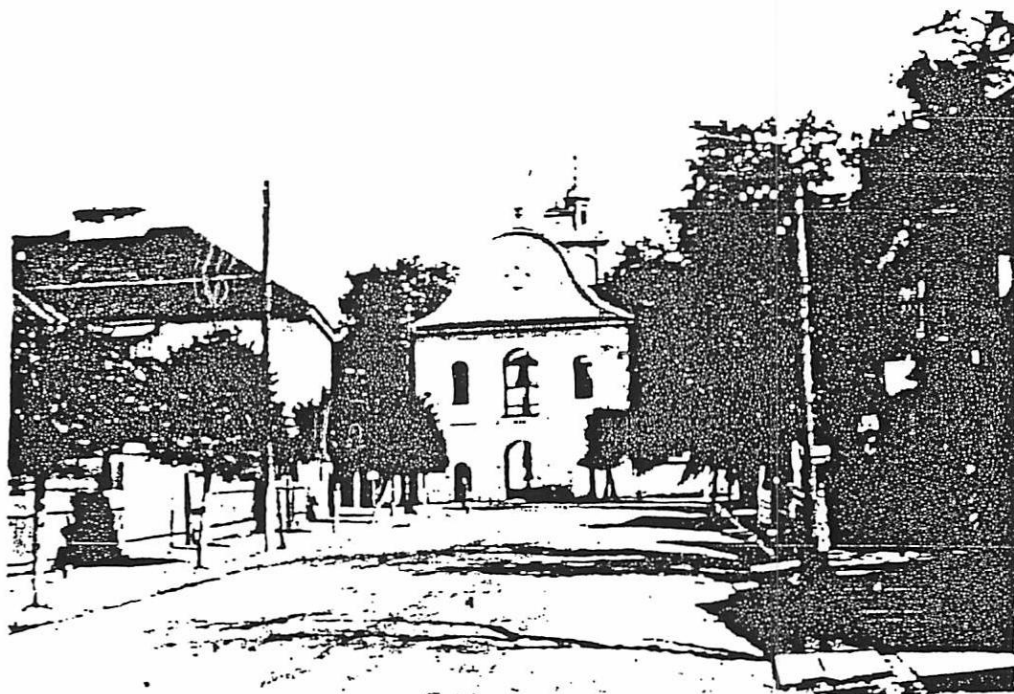

Widok skrzydła
zachodniego pałacu

urodzili się: Ignacy Potocki – współtwórca Konstytucji 3 Maja oraz najwybitniejsza chyba postać ówczesnych czasów Stanisław Kostka Potocki – znawca sztuki, członek – założyciel Towarzystwa Przyjaciół Nauk, pisarz, polityk, archeolog, projektant, publicysta i generał.

Budowa nowej rezydencji wymagała szeregu prac uzupełniających takich jak, szeroko zakrojone roboty ziemne, prace melioracyjne czy wreszcie przeniesienie folwarku z okolicy ul. Podwalnej (obecnie ul. Partyzantów) i usytuowanie go po wschodniej stronie pałacu.

Pomimo olbrzymich kosztów związanych z budową i urządzeniem wspaniałych wnętrz, Potoccy ufundowali dzwonnice – bramę przy kościele Św. Trójcy. Prawdopodobnie ok. 1780 r. powstał też podmiejski pałacyk nazywany później Gubernią.

Dzwonnica – brama wykonana ok. poł. XVIII w. zapewne wg. projektu J.Fontany ufundowana przez Potockich. Fotografia archiwalna

Ostatnim Potockim dziedziczącym klucz dóbr radzyńskich był Jan Eryk (+1815) brygadier kawalerii narodowej, działacz wolnomularski. W 1786 r. zaciągnął on pożyczkę, którą zhipotekowano na Radzyniu. Ponieważ nie był w stanie jej spłacić dobra radzyńskie i sarnackie wystawiono do licytacji w 1802 r.

Do 1834 r. właścicielką majątku była Anna z Zamoyskich Sapieżyna. Ostatnią zaś rodziną trwale związaną z majątkiem i pałacem w Radzyniu byli Korwin-Szlubowscy.

Obraz miasta ukazany w Inwentarzu z 1742 r. oraz „Inwentarzu Dóbr Klucza Radzyńskiego ...” z 1799 r. daje okazję do porównań. W 1742 r. w Radzynie wymieniono 253 katolików, w tym 58 gospodarzy z rodzinami oraz 21 komorników z rodzinami. Posiadali oni 7 domów przejezdnych (zapewne z sienią przejezdną) oraz nieprzejezdnych, zapewne chałup, 61 z tego na Nowym Mieście 2 domy oraz 14 chałup i przy ulicy Międzyrzeckiej 1 dom pusty i 7 chałup. Żydzi, których było 406, 68 gospodarzy z rodzinami i 76 komorników z rodzinami miało domów „wjezdnych” 10, niewjezdnych 56. Żydzi mieli ogółem 24 domy w Starym Mieście.

Obraz miasta ukazany „Inwentarz Dóbr Klucza Radzyńskiego ...” sporządzony w 1799 r. z okazji mającej się odbyć licytacji przedstawiał się dość skromnie. Radzyń liczył wówczas 246 domów drewnianych i 5 murowanych należących do katolików i Żydów. Odnotowano też istnienie przedmieść Kozirynek i Rabsztyn. Dokument wymienia 128 gospodarzy tzw. Osiadłych ale nie podaje liczby Żydów.

Niewiele ciekawszy obraz przedstawiało miasto po dwudziestu latach. „W opisanu [...] miasta [...] z 1820 r. odnotowano istnienie 11 domów murowanych i 237 drewnianych. Ludność miasta liczyła: 1019 chrześcijan zajmujących się głównie rolnictwem oraz 784 Żydów uprawiających drobny handel i rzemiosło. Dochody miasta były tak mizerne, że nie wystarczały na wybrukowanie rynku i głównych ulic.

W czasach Księstwa Warszawskiego Radzyń został ustanowiony siedzibą powiatu.

Rynek Nowego Miasta. W głębi cerkiew prawosławna zamieniona po 1918r. na kościół katolicki. Fotografia archiwalna, prawdopodobnie z 1929r.

Należy odnotować fakt założenia przez Annę Sapieżynę szkoły elementarnej oraz ustanowienie funduszy na jej utrzymanie a także pomieszczenie samej szkoły i mieszkania dla nauczyciela w pałacu.

Pałac pomieścił też biura Powiatu, Sąd Okręgowy, Kasę Powiatową a nawet Magistrat miasta Radzyna. Mieszkało tu też kilku urzędników.

Sytuacja ta była jedynym z punktów sporu Antoniego Szlubowskiego z mieszkańcami. Szlubowski pragnąc podnieść dochody majątku wystawił na rynku własne kramy, postarał się o pozwolenie na cztery dodatkowe jarmarki, a w 1844 r. wybudował przy ul. Warszawskiej dom zajezdny. Nowy dziedzic majątku był jednym z pierwszych w Królestwie, którzy wybudowali cukrownię. „Fabryka cukru” mieściła się na terenie zabudowań folwarcznych po wschodniej stronie pałacu. Sytuacja materialna Szlubowskiego uległa zapewne poprawie, ponieważ ok. 1860 r. przystąpili do renowacji wnętrz pałacowych, możliwe, że czuli się też zobowiązani wobec faktu podjęcia starań o uzyskanie tytułu hrabiowskiego.

W okresie poprzedzającym Powstanie Styczniowe w Radzynie nasilały się manifestacje narodowe. W kościele płomienne kazania, przesyczone treściami narodowymi wygłaszał ks. Józef Żebracki. Odprawiano nabożeństwa poświęcone rocznicom narodowym, wreszcie zorganizowano fundusz na rzecz powstania. Wielu mieszkańców Radzyna wzięło czynny udział w Powstaniu i zapłaciło za to życiem.

Stacjonujące w Radzynie wojska rosyjskie, w okresie Powstania zajęły pałac i ufortyfikowały go. W sali balowej pałacu na przełomie 1863 i 1864 roku sąd wojenny skazywał na śmierć powstańców. Pamiątką tych tragicznych czasów jest w Radzynie mogiła Powstańców z 1864 r.

W okresie popowstaniowym wojska rosyjskie rozbudowały założone jeszcze przez Austriaków, koszary wojskowe położone na pd.-zach. od centrum miasta. Zachowały się do dziś koszarowe baraki będące niegdyś stajniami i pomieszczeniami dla armat, stołówka oficerska (przy ul. Cichej) oraz dawna piekarnia koszarowa wybudowana z czerwonej cegły przy ul. Wojska Polskiego. Po wyzwoleniu w 1918 r. w koszarach stacjonowało Wojsko Polskie.

W wyniku uwłaszczenia, przeprowadzonego z ukazu carskiego w Królestwie Polskim, majątek radzyński stracił na rzecz chłopów ponad połowę obszaru. Dochody z majątku spadły do takiego poziomu, że utrzymanie i konserwacja pałacu stała się dla właścicieli dużym ciężarem. Toteż gdy poza zwykłymi pracami konserwatorskimi, należałoby wykonać szereg gruntownych remontów, Szlubowscy zrezygnowali z pałacu, przekazując go w 1920 r. na rzecz Skarbu Państwa. Pałac w czasie I wojny został ograbiony przez wycofujących się w 1915 roku Rosjan, oraz zniszczony przez stacjonujących tu w latach 1915 – 1918 Niemców.

W 2 połowie XIX w. Miasto zajmowało obszar objęty terenami starego lokacyjnego miasta, Nowego Miasta oraz posiadało przedmieścia: Kozirynek,

Rabsztyn, Budzyń, czyli w zasadzie funkcjonowało na obszarze zurbanizowanym do końca XVII w.

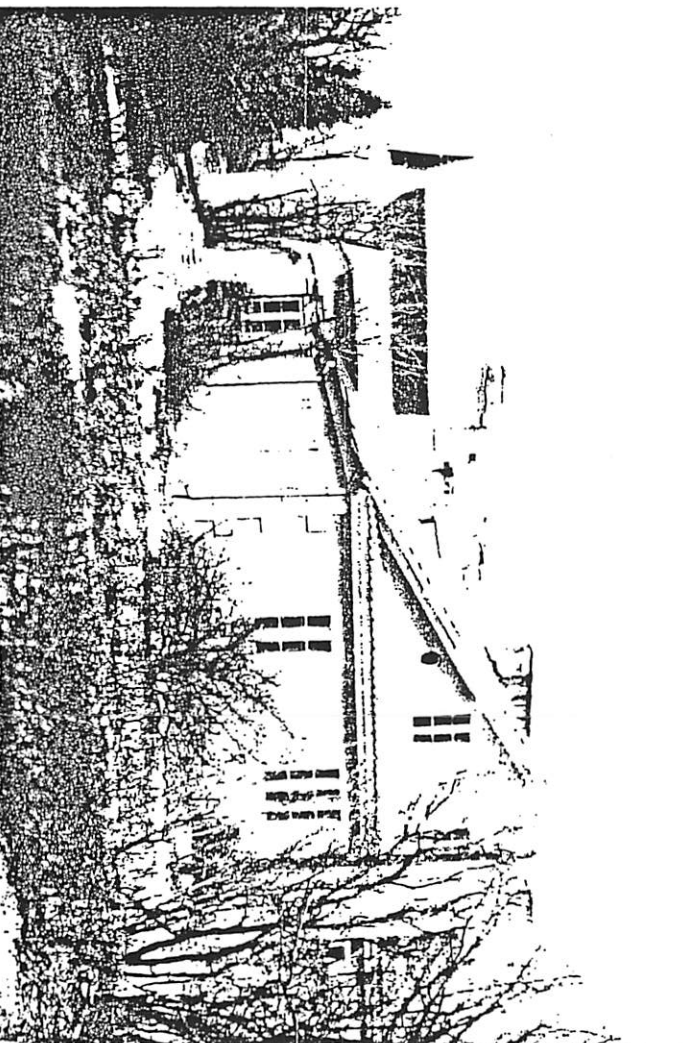
Istotne zmiany dotyczyły natomiast zabudowy. Powstanie rynku Nowego Miasta i przyjęcie przez niego głównej fundacji handlowej doprowadziło w konsekwencji do zabudowania dawnego rynku lokacyjnego.

Pośrednie dane o wyglądzie miasta w I poł. XIX w. mamy dzięki korespondencji władz wojewódzkich z władzami państwowymi. W 1831 r. Radzyna nawiedziła klęska pożaru. Brak możliwości materialnych odbudowania domów murowanymi tłumaczony był ubóstwem mieszczan. KRSW zezwoliła więc w 1837 r. na budowę domów drewnianych na podmurówce i z murowanymi kominami.

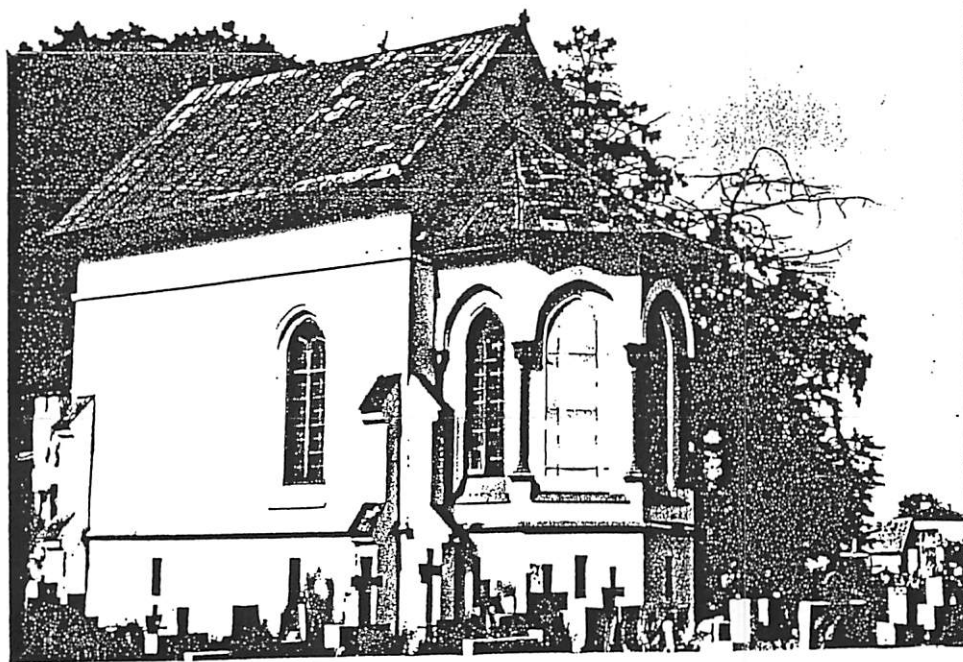
Pożar i zniszczenia znacznej liczby budynków stały się jedynymi z przyczyn stworzenia planu sprostowania i rozszerzenia niektórych ulic, ale znanego jedynie ze wzmianki o nim.

W 2 poł. XIX wieku miasto utrzymuje swój rolniczo-handlowy charakter. Dokumenty z 1864 r. podają, że ważnym źródłem dochodów miasta były młyn i opłaty z targów. Radzyna posiadał kilka wybrukowanych ulic w centrum, natomiast nie posiadał już wówczas ratusza, mowa oczywiście o ratuszu na Rynku Nowego Miasta. Należy odnotować fakt, że pomimo nie najlepszego położenia ekonomicznego, działający w latach 1869–1870 Komitet Urządzający nie zdegradował Radzyna do rzędu osady.

Szlubowscy, którzy w czasie Powstania oficjalnie nie występowali przeciw carowi, podejmowali działania świadczące o ich patriotycznej postawie. W katolickiej części cmentarza w 1870 r. ufundowali kościółek cmentarny p. w. Św. Anny i wzniesli ozdobną bramę mieszczącą się w północnym murze cmentarnym. Z fundacji tej rodziny powstał również szpital miejski.

Budynek szpitala ufundowany przez Szlubowskich. Zdjęcie autora z roku 1981

Kościół cmentarny p.w. Św. Anny z ok. 1870r. Powstał z fundacji Szlubowskich, mieści ich rodzową kryptę.

Władze carskie w ramach akcji rusyfikacyjnej podjęły decyzję o przekształceniu cerkwi unickiej na prawosławną. W latach 1879 – 1881 została wzniesiona w Radzynie mała cerkiew prawosławną p.w. Św. Grzegorza Zwycięscy. Autorem projektu cerkwi, utrzymanej w stylu bizantyjsko – ruskim był Piotr Levitoux. 1918 r. po odzyskaniu niepodległości cerkiew zamieniono na kościół, a po 1945 r. nieznacznie tylko zniszczoną budowlę rozebrano.

Na początku XX w. następuje w Radzynie ożywienie życia gospodarczego i społecznego. Głównym zajęciem ludności pozostaje rolnictwo, ale powstaje szereg większych i mniejszych wytwórni i zakładów przemysłowych. Fabryka Metalowa Laskowskich dotrwała do naszych czasów. W Radzynie już w 1906 r. jako pierwsi na Podlasiu mieszkańcy założyli Powszechną Spółdzielnię Spożywców. W 1915 roku zaczęło działać polskie gimnazjum założone przez Halinę Rudnicką, której pamięci powinien być poświęcony nie tylko skromny nagrobek na miejscowym cmentarzu.

Miasto podczas swoich dziejów przeżywało wiele momentów i czasów bardzo dramatycznych. Pamiątką epidemii cholery dziesiątkującej ludność w latach 1875-1876 i 1913 r. jest cylindryczny obiekt stojący przy ulicy Międzyrzeckiej tuż za północnym murem ogrodu pałacowego. Często klęską miasta, posiadającego zabudowę drewnianą, były pożary. Ostatni wielki pożar miał miejsce w 1930 r. Spaliły się wówczas zabudowania przy rynku i przy ul. Ostrowieckiej. Od tego czasu obowiązywał zakaz wznoszenia w śródmieściu budynków drewnianych i wyższych niż jednopiętrowe.

W latach wojny i okupacji głównie w wyniku bombardowań we wrześniu 1939 r. i 1944 r. w Radzynie spłonęło 160 budynków. W części południowej miasta Niemcy założyli getto, z którego ludność żydowska w ilości ok. 4000 osób była wywożona do obozów zagłady.

W lipcu 1944 r. wycofujące się z Radzyna wojska niemieckie podpaliły pałac. Doszczętnie wypalone wnętrza nie zostały odnowione.

23 lipca 1944 r. Radzyń zajęły wojska I Frontu Białoruskiego. 573 żołnierzy radzieckich, którzy wówczas zginęli jest pochowanych na starym cmentarzu w dwu zbiorowych mogiłach.

Po wojnie pojawiło się w Radzynie budownictwo wielorodzinne, które zaczęło jako bardziej nowoczesne wchodzić w centrum miasta. Pierwsze budynki z lat 50 tych to jeszcze niewielkie na szczęście gabarytowo, dwupiętrowe, pokryte wysokimi dachami domy przy ul. Warszawskiej. Następne realizacje z lat 60-tych i 70-tych są już niestety typowymi „klatkami” mieszkalnymi – pięciokondygnacyjnymi płasko nakrytymi. Do tych należą budynek przy ul. Ostrowieckiej vis a vis kościoła, przy ul. Ostrowieckiej 30 oraz niskie pawilony handlowe i bloki mieszkalne położone pomiędzy ul. Warszawską i ul. Ostrowiecką.

Rozwijające się budownictwo spółdzielcze usytuowane zostało w kilku osiedlach tj. os. Bulwary położone pomiędzy ul. Warszawską a rzeką Białką. Osiedlach Zabielska w znacznym oddaleniu od centrum na pd. – zach. oraz na osiedlu Młodych położonym na pn. – zach. od centrum w obrębie dawnej (XVII w.) dzielnicy ogrodów miejskich. Budownictwo przemysłowe starsze zlokalizowane jest głównie w części północnej miasta ul. Międzyrzeczka i Budowlanych oraz przy ul. Kleeberga na pd. – zach. od centrum („Spomlek” i „Simena”).

Budownictwo indywidualne rozwijające się przez cały okres powojenny nasiliło się w latach 70-tych. Powstały osiedla budynków jednorodzinnych; „30 lecia” zlokalizowane pomiędzy ulicami Sitkowskiego i Wisznicką oraz najnowsze osiedle z lat 90-tych „Satuń” położone na pd. od ulicy Wisznickiej w sąsiedztwie nowego szpitala.

Ostatnie przemiany społeczno – polityczne wpłynęły korzystnie na wyraz architektoniczny budownictwa indywidualnego. Nowe realizacje dokonywane chociażby przy ul. Warszawskiej czy Wisznickiej są już zindywidualizowanym i ciekawą architekturą.

Otwarcie w 1998 r. obwodnicy łączącej ruch tranzytowy z kierunków Łuków, Siedlce i Kock, Lublin na wschód – Międzyrzec, Biała, Terespol stwarza nowe możliwości uporządkowania centrum miasta.

ANALIZA ROZWOJU PRZESTRZENNEGO MIASTA

Wstęp

Opracowania i publikacje dotyczące urbanistyki historycznej Radzyna znajdują się w kilku specjalistycznych pismach m.in. w „Kwartalniku Architektury i Urbanistyki” i są mało znane. Do opracowań niepublikowanych dostęp ma niewielkie grono cierpliwych badaczy, wice ich znajomości jest jeszcze mniejsza. Próbę spopularyzowania wiedzy na temat urbanistyki historycznej miasta podjął się autor studium publikując w miejscowej gazecie „GROT” dość obszerny artykuł ilustrowany syntetycznym planem ukazującym etap rozwoju pt. „Rozwój układu urbanistycznego miasta”.

W przedstawianym rozdziale ukazującym rozwój planu miasta w jego poszczególnych etapach autor starał się skorzystać ze wszystkich znanych mu publikowanych i niepublikowanych opracowań oraz dołączyć do nich własne wnioski czy spostrzeżenia wynikające przede wszystkim z przeprowadzonej i poza studium analizy porównawczej planów i układów przestrzennych małych miast.

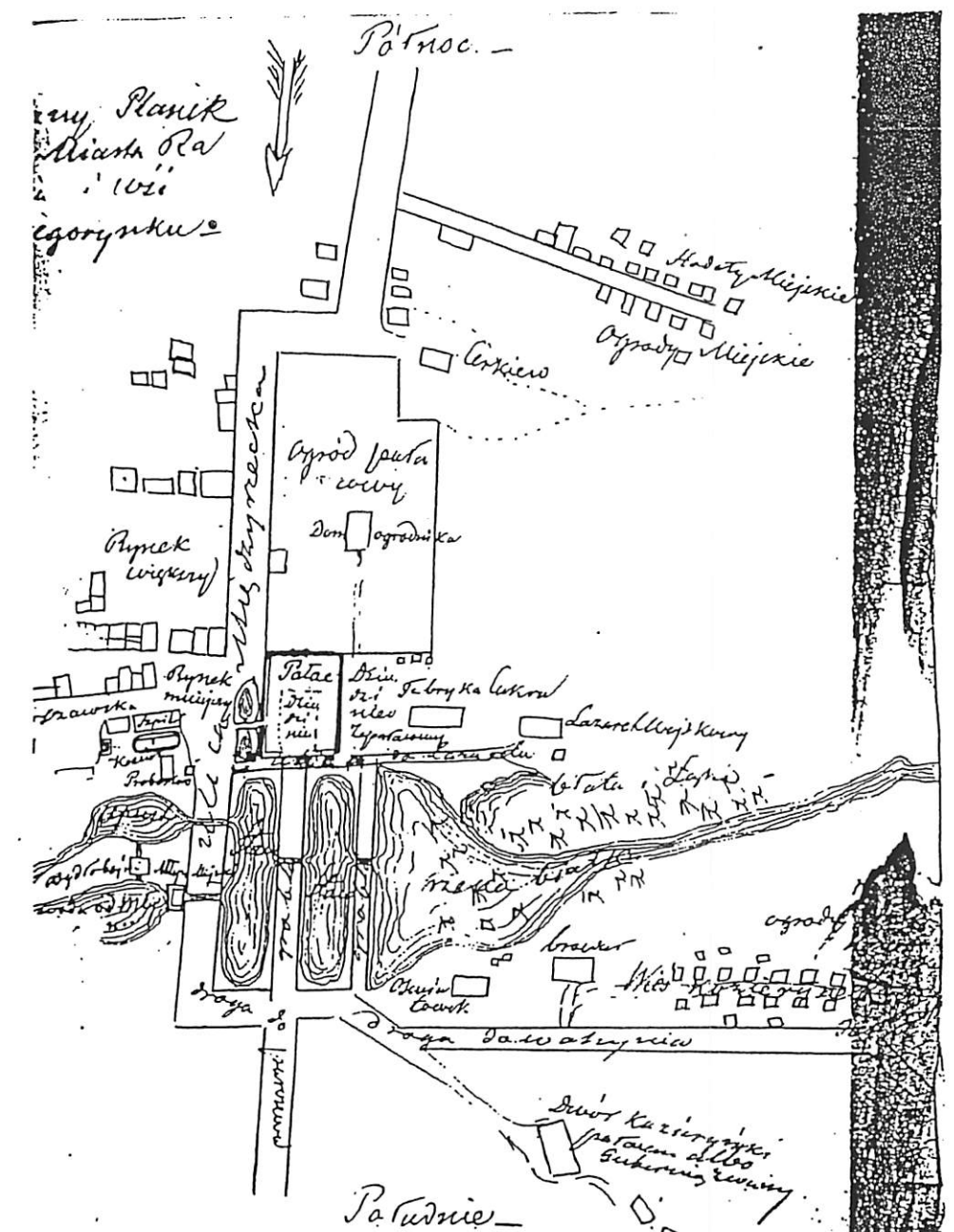
Obecny układ i kształt przestrzenny Radzyna jest wynikiem różnych zjawisk miastotwórczych występujących na omawianym obszarze w ciągu ponad pięćsetletnich, dość zawiłych dziejów. Układ przestrzenny miast posiadających, podobnie jak Radzyń, średniowieczną metrykę, jest najczęściej łatwo rozpoznawalny. W Radzynie średniowieczny układ przestał być czytelny w przestrzeni urbanistycznej śródmieścia. Trwalszy okazał się plan, utrzymujący swoje zasadnicze ciągi komunikacyjne, pozostające przez stulecia osnową całego układu urbanistycznego.

Wydaje się interesującym podjęcie próby odtworzenia układu przestrzennego miasta w następujących kolejno etapach rozwojowych. Pozwoli to nam poznać przyczyny, dla których przestrzeń urbanistyczna Radzyna, w obrębie śródmieścia, zorganizowana jest w sposób dość nietypowy.

Rozwój gospodarczy obszarów pn.-wsch. Małopolski i Podlasia dokonał się po zawarciu unii polsko – litewskiej. Korzystna sytuacja geopolityczna i gospodarcza zdecydowały o nasileniu na wspomnianych obszarach w 2 poł. XV w i w 1 poł. XVI w. akcji lokacyjnej.

Najwcześniejszą lokacją na obszarze dzisiejszego Radzyna była lokacja wsi Białki Niżnej zwanej później Kozimrynkiem i przeprowadzona została w 1430 r.

Terenów dzisiejszego centrum dotyczyła lokacja miejska, rozpoczęta w 1465 r. przez Grota z Ostrowa, potwierdzona przywilejem królewskim z 1468 r., którą to datę uważamy, za datę powstania miasta. Omawiając rozwój przestrzenny miasta musimy wspomnieć o założeniach, najpierw XVII – wiecznego zespołu pałacowego z jego systemem fortyfikacyjnym i wpływie, jaki wywarł na układ Nowego Miasta, a następnie o zmianach w wyglądzie i założeniu przestrzennym rezydencji spowodowanych przekształceniem jej

Wieś Kozirynok to obszar najstarszej lokacji na obszarze Radzyna.
Odrębny plan miasta z 1844r.

w otwarty zespół pałacowo-parkowy. W rozwoju przestrzennym miasta swoje ślady zostawiły czasy porozbiorowe, w formie elementów urbanistycznych takich jak: cmentarz grzebalny i koszary wojskowe. Na koniec należy odnotować zmiany zabudowy i rozwój planu dokonujący się w końcu XIX i na pocz. XX w., aż do połączenia w obrębie granic miejskich wszystkich historycznych organizmów osadniczych.

Akcja lokacji większości miast na Lubelszczyźnie i Podlasiu, jak już wspominaliśmy, dokonana została w 2 poł. XV i w XVI w. Proces urbanizacji w/w terenów był w stosunku do innych dzielnic opóźniony, ale zaliczyć go należy do zjawiska określanego mianem „wielkiej reformy urbanistycznej”. Podobnie jak w XIII w. na Śląsku czy XIV w. w Małopolsce i na Mazowszu w XV i XVI w. na Lubelszczyźnie i Podlasiu lokacji dokonywano w oparciu o nowy porządek prawny, w uproszczeniu nazywany „prawem niemieckim”.

Podstawowym składnikiem prawa miejskiego – niemieckiego, była wolność wykonywania rzemiosła i handlu. Powstanie miasta zmieniało radykalnie sytuację prawną i gospodarczą zajętego obszaru oraz ludności go zamieszkującej. Funkcjonowanie miasta, przez możliwość wymiany handlowej, tj. m.in. zbycia nadwyżek towarowych, prowadziło do wytworzenia rynku wewnętrznego i zaktywizowania gospodarczego wsi przez wciągnięcie ich w obroty rynkowe.

Ruch lokacyjny w Polsce popierany był przez monarchów i możnowładców, ponieważ w sposób bezpośredni i pośredni prowadził do pomnażania dochodów.

Miasta powstające we wschodniej Małopolsce i na Podlasiu w XV w. różniły się gospodarczo i przestrzennie od miast Śląska czy Pomorza Gdańskiego. Miasta zachodnich ziem lokowane w XIII w., korzystały ze sprzyjających warunków rozwoju. Natomiast lokacje XV – wieczne odbywały się już w innej rzeczywistości gospodarczej. W XV w. na ekonomikę miejską zaczął wpływać niekorzystnie rozwój folwarku i związany z nim nawrót do poddaństwa. W wyniku tych procesów obniżyły się dochody gospodarstw kmiecych i odrodziło się rzemiosło wiejskie. Małe miasta we wsch. Małopolsce i na Podlasiu posiadały charakter typowo rolniczy. Rzemiosło miejskie, z przyczyny wiejskiej konkurencji było słabo rozwinięte. Mieszczanie głównie zajmujący się rolnictwem, trudnili się też drobnymi usługami, handlem i propinacją.

W układach urbanistycznych charakterystyczne są dla miast rolniczych bardzo duże rynki oraz otwarte założenia bez obwodów obronnych. Rynki spełniały głównie rolę miejsc targowych dla okolicznej ludności wiejskiej.

Pomimo pewnych podobieństw do wsi: najsilniej występujących w małych miastach o charakterze rolniczym, różnice były jednak bardzo istotne i zasadnicze. Zastosowane nowe rozwiązania prawne oraz nowa rola gospodarcza organizmu miejskiego wymagały nowych rozwiązań przestrzennych. Na ziemiach polskich przyjęto wypracowany we wschodnich

Niemczech regularny plan oparty na schemacie szachownicowym. Plan ten nawiązywał do tradycji antycznej, przy czym wzorcem były nie plany miast antycznych, ale plany miast powstałych w oparciu o rzymskie obozy wojskowe. Z „castrum romanum” zaczerpnięto wzorce miernicze, funkcjonalne a nawet symboliczne.

Regularny plan szachownicowy wypracowany w średniowieczu, jest najczęściej spotykanym planem polskich miast. Stosowany był też często i w czasach nowożytnych, ponieważ podporządkowywał w sposób czytelny przestrzeń dla potrzeb zawodowych i duchowych mieszkańców. Regularny plan, który otrzymywało miasto w akcji lokacyjnej był wymierzony i wytyczany przez średniowiecznych mierniczych. Znane średniowieczne traktaty dotyczące zagadnień mierniczych, np. „Geometria Culmensis” z 1400 r. (podręcznik geometrii z terenów domeny krzyżackiej) oraz „Geometria to jest miernicka nauka” St. Grzepskiego z 1566 r. wydana w Krakowie, zawierają opis łanu, którego struktura jest wiernym powtórzeniem zasady rzymskich mierniczych. Charakterystyczne jest też podobnie jak w podręcznikach antycznych, łączenie rozwiązań praktycznych z kosmologicznym symbolizmem.

Symboliczny obraz świata, będący podstawą każdego podziału przestrzeni, przedstawiany był jako wielki krzyż osi geometrycznych. Jedną z nich „decumanus” była droga Słońca za wschodu na zachód. Druga „os światła – cardo” wytyczna była przez Gwiazdę Polarną.

Dzielenie terenu według tych kierunków kosmicznych tkwi głęboko w świadomości ludzkiej. Według tej zasady podziału przestrzeni zakładano starożytne miasta, drogi, świątynie, metropolie, czy obozy wojskowe tworzące każdorazowo terenowy mikrokosmos.

Limitacja średniowieczna, będąc spadkobierczynią starożytnej jest mniej rygorystyczna. W planach miast średniowiecznych nie występują tak ściśle geometryczne podziały na jednakowe parcele, jak to miało miejsce w miastach antycznych. Średniowieczni mierniczości dopuszczali i stosowali kierunki ukośne, a także linie o miękkim nieschematycznym zarysie, dostosowujące się do warunków terenowych. Pomimo różnic w kształcie średniowiecznej działki i antycznej parceli zasada trzymania się „osnowy” mierniczej planu pozostawała taka sama. Przestrzeganie zasady regularności planu podczas jego wytyczania oraz determinacja, z jaką ją stosowano ilustrują fragmenty średniowiecznej „Kroniki flamandzkiej”, którą przytoczymy tu za B. Zientar: „Wśród tłumu ciekawych i wielu robotników przechadza się uczony w sztuce geometrycznej mistrz Szymon ze swą laską mistrzowską ... wytyczając powzięty już w umyśle plan, działa nie tyle prętem co miarą oka i każe burzyć domy i stodoły, wycinać sady i drzewa kwitnące ... obserwuje przygotowane z najwyższym staraniem ulice ... niszczy i depcze zasiewy dla przeprowadzenia przez nie dróg przy asyście jęków i narzekań jednych i milczącego złorzeczenia innych”. Zdyscyplinowanie, z jakim przeprowadzono wytyczanie regularnego planu

miasta, nawet na terenach zasiedlonych, spowodowało w konsekwencji łatwość ich rozpoznania.

Cechami charakterystycznymi regularnego planu lokacyjnego są: kształt rynku i jego położenie, przebieg ciągów komunikacyjnych, układ sieci ulicznej, kształt i wielkość działki, zwartość zabudowy, miejsce usytuowania kościoła wraz z cmentarzem.

1 etap przedlokacyjny

W historii rozwoju układu urbanistycznego miasta Radzyna należy odnotować fazę przedlokacyjną. Rozpoczyna się ona w 1430 r., kiedy to Mikołaj Cebulka z Czechowa zakłada wieś Niżną Białkę, zwaną Kozimrynkiem. Należy w tym miejscu przypomnieć, że proces przechodzenia na prawo niemieckie dotyczył tak ludzkości miejskiej jak i wiejskiej. Dzięki lokacjom dokonywanym na wsiach, rozproszona zabudowa jednodworcza i przysiółkowa ustąpiła miejsca zabudowie skupionej, najczęściej wzdłuż drogi tzw. Wsie ulicówki. Białka Niżna od 1564 r. zapisywana też jako Kozirynek położona była po pd. stronie rzeki Białki przy obecnej ulicy Sitkowskiego noszącej jeszcze po II wojnie nazwę Kozirynek Stary. Zamiennie używana nazwa Kozirynek wskazuje na handlowe funkcje, jakie wieś zaczęła pełnić. Prawdopodobnie istniał tutaj targ rozwijającej się przy przeprawie. Tędy bowiem, dzisiejszymi ulicami Zbulitowską, Sitkowskiego, Lubelską a dalej Międzyrzecką i Warszawską prowadził trakt komunikacyjny określany w szesnastowiecznych dokumentach jako „stara ruska droga”, biegnący z Podola i Rusi do Chełma, Włodawy, Parczewa przez Kozirynek i Łuków do miast mazowieckich lub odnogą do Małopolski. Szlakiem tym pędzono bydło, stąd zapewne miejsca targowe od nazw zwierząt wzięły nazwy. Przy przeprawie na Kozimrynk – rynku szlak ten krzyżował się z drogą do Czemiernik i Lublina. W historii rozwoju miast osady pełniące funkcje handlowe w sprzyjających warunkach awansowały do roli miast. Tak początkowo rozwijała się historia Niżnej Białki. Udana lokacja w 1430 r. została poparta przez Cebulków ufundowaniem drewnianego kościoła a co ważniejsze utworzeniem parafii. Przenikanie organizacji kościelnej do społeczeństwa przez tworzenie małych parafii wiejskich było wówczas procesem typowym.

Przeniesienie akcji lokacyjnej miasta na pn. stronę rzeki spowodowało fakt pozostania Koziegorynku na statusie wsi.

Kozirynek posiadał wyraźnie zarysowaną odrębność, dobrze widoczną na mapach z XIX w. a i dziś jeszcze we fragmencie czytelna jako plan średniowiecznej „ulicówki”. Po północnej stronie ulicy Sitkowskiego znajduje się wąska uliczka. Położone przy niej działki posiadają kształt, szerokość i głębokość charakterystyczne dla rozplanowań średniowiecznych. Od północy działki biegnące ku rzece o znacznej głębokości ok. 200 m, od południa działki długości 80 m. Możliwe, że w tym fragmencie mamy do czynienia z relikdami

najstarszego rozplanowania sięgającego początkami roku 1430. W związku ze zmianami dokonywanymi głównie w XIX w. i XX w. a dotyczącymi m.in. przeniesienia folwarku, niemożliwe jest już rozpoznanie miejsca usytuowania pierwszego kościoła oraz targu.

Na marginesie wywodów na temat Koziegorynku należy zastanowić się czy całkowite wyeliminowanie nazwy „Kozirynek” jest słuszne? I czy nie jest działaniem wbrew tradycji historycznej miasta?

II etap lokacji miasta

1. Wprowadzenie

Próbując odtworzyć fazę lokacyjną planu Radzyna przypomnijmy, że własność szlachecka i królewska była w XV w. wyraźnie rozgraniczona. Dopiero Kazanowscy przenosząc nazwę „Kozirynek” na tereny królewskie doprowadzili do pewnych niejasności podziałów własnościowych, w końcu wyjaśnionych przez komisarzy królewskich.

Poza opisanym szlacheckim Kozimrynkiem po północnej stronie rzeki Białki w kierunku zachodnim znajdowała się wieś królewska Biała. Na terenach położonych pomiędzy tymi ośrodkami, a dokładniej na obszarze dzisiejszego centrum, ówczesny dzierżawca wsi Białej, podkomorzy lubelski, starosta kazimierski Grot z Ostrowa lokował miasto. Dokument lokacyjny został wydany w Kazimierzu Dolnym 28 października 1465 r. Łaciński zapis zawarty w XIX wiecznych kopiach przywilejów guberni lubelskiej tłumaczy się: (lokuje miasto) „na miejscu pustym przy wsi Biała, zwanym Radzików należącym do króla i będącym w dzierżawie”.

Radzyń albo Radzików był zatem lokowany na tzw. „surowym korzeniu” czyli na miejscu wcześniej nie zasiedlonym. Taka sytuacja osadnicza, gdzie obok starego ośrodka osadniczego położonego przy przeprawie, powstaje po drugiej stronie rzeki nowy ośrodek na prawie miejskim jest w historii urbanistyki polskiej dość powszechna. Ponieważ założenie miasta, jak wspomniano wcześniej wymagało innego organizowania przestrzeni niż w np. osadach targowych, wygodniej było dokonywać lokacji na terenach wcześniej nie zorganizowanych.

Z faktu lokacji miasta „in cruda radice” możemy wnioskować, że plan miasta nie posiadał zniekształceń, czy bezpośrednich związków przestrzennych z formami przedlokacyjnymi.

W tym miejscu należy wyjaśnić, często powtarzany a nie do końca jednoznaczny termin „lokacja”. Lokacją (łac. locatio, locare) nazywano osadzenie ludzi na ziemi, osiedlenie. Z czasem termin ten oznaczał też czynności związane z zakładaniem nowej osady czy miasta a obejmujące pomiary gruntów, ustalenie granic i wytyczenie planu miasta.

Lokacją nazywano też samo przeniesienie wsi lub miasta na prawo niemieckie a odpowiedni dokument nazywano lokacyjnym. Z kolei dokumentami lokacyjnymi nazywano też różne akta. Właściwym dokumentem lokacyjnym była umowa pana gruntowego wydana na rzecz gminy miejskiej. Za dokument lokacyjny uznaje się też umowę pana z zasadźcą a wreszcie przywileje immunitetowe.

Przyjęto się uznawać datę wydania przywileju lokacyjnego za początek istnienia miasta lub nadanie wcześniej istniejącej osadzie charakteru miejskiego. Należy pamiętać, że powstanie miasta i jego zakładanie nie było aktem jednorazowym, ale długotrwałym procesem. Dotyczył on zagadnień prawnych i przestrzennych. Należało wyodrębnić ściśle określony obszar – z administracji i sądownictwa ziemskiego i poddać ludność jurysdykcji miejskiej opartej na prawie niemieckim oraz powołać instytucje samorządowe. Teren miasta pozostawał własnością pana miasta, w dobrach królewskich tzw. Królewszczynach właścicielem miasta był król. Mieszczanie otrzymywali swe działki w dziedziczne użytkowanie z prawem do swobodnego nimi dysponowania.

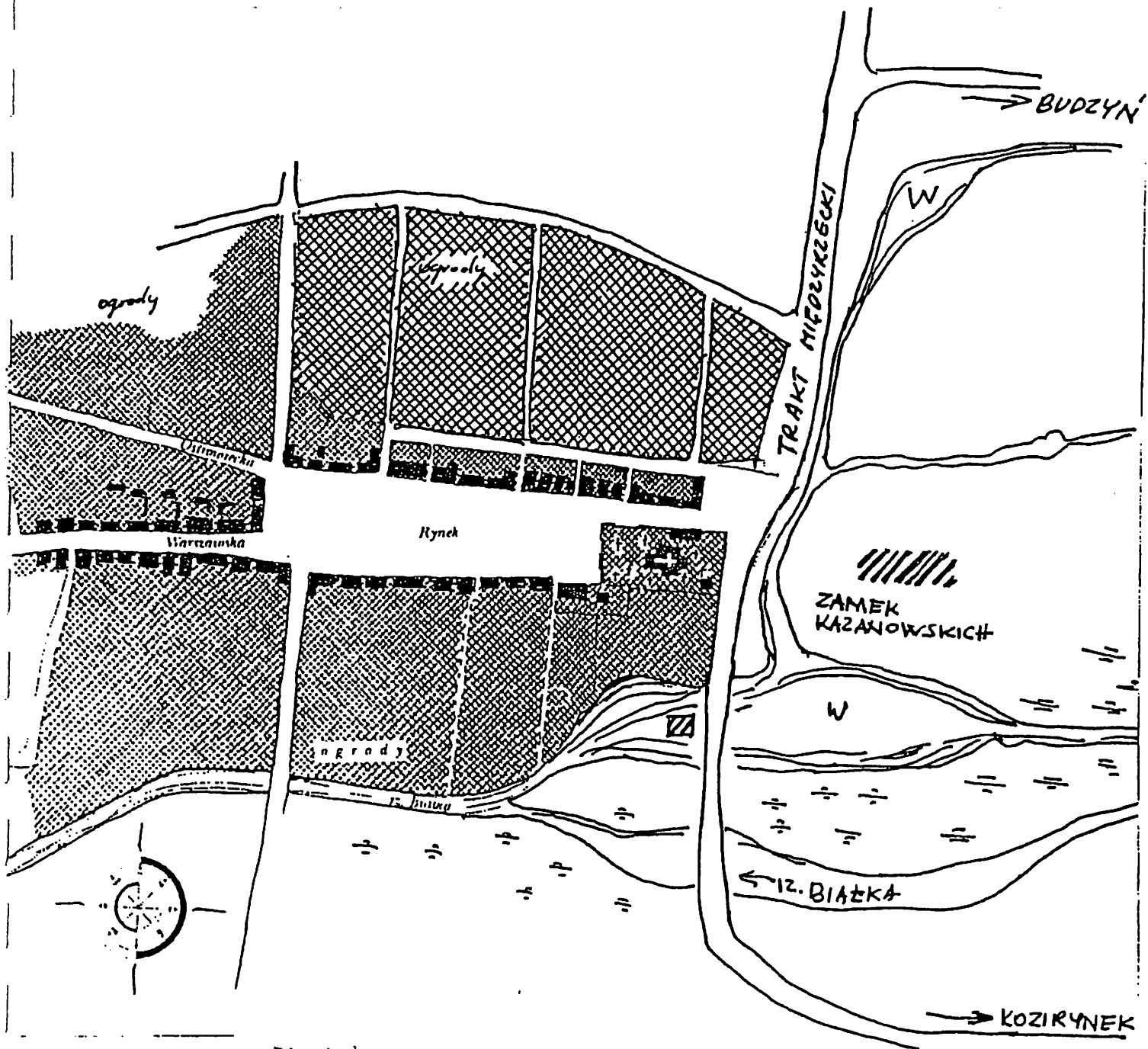
Zasadźca (założyciel) otrzymywał wójtostwo, uposażenie którego stanowiło najwięcej 1/6 części gruntów miejskich, udział w czynszu miejskim, wyłączne prawo do budowy młynów, części kramów na rynku itp.

Akcja lokacyjna na terenie Radzyna rozpoczęła się w 1465 r. i dotyczyła centrum miasta. Prowadził ją i pierwszym wójtem Radzyna został Grot z Ostrowa. Nadania prawa miejskiego, wzorowanego na miejskim prawie Lublina, dokonał 31 marca 1468 r. król Kazimierz Jagiellończyk. Akcja lokacyjna podczas, której miasto uzyskało zorganizowany kształt przestrzenny trwała 17 lat, wtedy to bowiem został wydany dokument określający powinności mieszczan, czas wolnizny oraz przywilej na targi i jarmarki.

Radzyna lokowany był na 16 łanach. Po 20 latach wolnizny czynsze wynosiły z łanu – 1 ferton, z domu 1 grosz, z ogrodu 1 grosz, od wyrobu trunków 2 grosze, od jatek pół kamienia łaju. Targi tygodniowe odbywać się miały we czwartki a jarmarki na Św. Trójcę i Św. Kingi. Treść tego dokumentu znana jest z potwierdzenia przywilejów miejskich dokonanego w 1544 r. przez Zygmunta Augusta.

Z zakresu powinności obowiązujących mieszczan możemy wnosić, że Radzyna posiadał charakter typowo rolniczy. Analogii i podobieństw w rozplanowaniu należy więc szukać wśród miasteczek z terenów wschodniej Małopolski i Podlasia, o czym już wspomnieliśmy. Piętnastowieczny Radzyna był miastem otwartym – bez obwodu obronnego i posiadał dość skromny, ale zawierający najważniejsze elementy, regularny plan szachownicowy.

2. Układ lokacyjny

Próba rekonstrukcji układu lokacyjnego. Oprac. autor.

Najważniejszymi elementami lokacyjnego rozplanowania Radzyna jest bieg, równolegle do siebie położonych ulic, Warszawskiej i Ostrowieckiej. Ta ostatnia otwiera się na biegnący prostopadle do układu trakt międzyrzecki. Ulice Ostrowiecka i Warszawska pełniły rolę głównych ciągów komunikacyjnych w kierunku wschód – zachód i stanowiły wraz z rynkiem „rdzeń” całego lokacyjnego układu urbanistycznego. Komunikacja w kierunku północ-południe odbywała się ulicą Międzyrzecką. Ulica ta była też granicą oddzielającą położone po stronie zachodniej grunta królewskie od usytuowanej na wschodzie własności szlacheckiej. Ulica Międzyrzecka „zamykała” obszar miejski od strony wschodniej, ale też łączyła je przez groblę, która wiodła przez szeroko rozlane wody Białki i podmokłe łąki, z przedmieściem Kozirynek (bo taką funkcję zaczął wkrótce pełnić).

Centralnym miejscem lokacyjnego miasta był rynek. Przyczyny istnienia dużych rynków miast o charakterze rolniczym zostały omówione wcześniej. W Radzynie rynek był wydłużonym prostokątnym placem, którego wschodnią pierzeję zamykał teren cmentarza przykościelnego kościoła p.w. Zwiastowania NMP (obecnie kościół p.w. Św. Trójcy). Pierzeję południową i północną rynku lokacyjnego stanowiły bloki zabudowy miejskiej ulic Warszawskiej i Ostrowieckiej. Pierzeję zaś zachodnią zamykała zapewne zabudowa usytuowana na linii obecnej ul. Gwardii (dzisiejszy budynek urzędu Starostwa). Zabudowa tej pierzei przedstawiona została na planie sytuacyjnym miasta z 1848 r. Plan „Części Miasta Obwodowego Radzyna”. Widoczna jest zabudowa zachodniej pierzei i powstającej zabudowy środkowej części danego rynku lokacyjnego. Na planie tym widoczna jest już postępująca zabudowa rynku lokacyjnego ale i udokumentowane istnienie placu pełniącego funkcje targowe opisanego jako „Targowisko Końskie”.

Rynek lokacyjny, jak wynika z analizy planu przeprowadzonej zgodnie z przesłankami dotyczącymi historii urbanistyki, posiadał kształt wydłużonego prostokąta o bokach 250 x 75 m. Był więc to rynek duży, ale w świetle wcześniejszych ustaleń wydaje się to oczywiste. Siatka ulic lokacyjnego Radzyna przedstawiała się dość skromnie. Blok zabudowy miejskiej przy ul. Ostrowieckiej posiadał uliczkę zatylną, czyli uliczkę węższą, pełniącą funkcje gospodarcze. Uliczka ta, dzisiejsza ul. Dąbrowskiego, połączona była z ulicą główną kilkoma uliczkami prostopadłymi przeznaczonymi głównie dla ruchu pieszego. Ostatnie takie przejście, z tym że nieco poszerzone istnieje na wysokości budynku Poczty. Działki bloku zabudowy przy ul. Ostrowieckiej były jak na układ średniowieczny dość szerokie i płytkie, ale utrzymywały kształt prostokątów. Rynek lokacyjny utrzymany był w wariacie „klasycznym” tzw. Główne ulice otwierały się w jego narożnikach.

Z naroża pn. – zach. wychodziła ulica biegnąca na zachód, będąca przedłużeniem obecnej ul. Ostrowieckiej oraz ulica w kierunku północnym, obecna ulica Gwardii, pierwotnie może ulica Stodolna w związku z przypuszczalnym skupieniem stodoł poza obszarem zabudowy miejskiej.

Z narożnika pd. – zach. otwierała się ul. Warszawska, jak wspomniano główny trakt komunikacyjny wiodący w stronę Łukowa.

Pierzeja południowa rynku przecięta była kilkoma wąskimi uliczkami prowadzącymi do ogrodów położonych nad rzeką. Działki bloku południowego w związku z sąsiedztwem rzeki były mocno wydłużone. Rozciągnięcie działek miejskich w podobnych sytuacjach terenowych było w małych miastach dość typowe. Układ działek tej części miasta przestał być widoczny po wybudowaniu tu osiedla mieszkaniowego Bulwary. Wiedzę o istnieniu takiego rozplanowania zawdzięczamy precyzji planu Mayera von Hendelsfelda. Plan ten pokazuje też bloki zabudowy położone po północnej stronie miasta, pomiędzy dzisiejszymi ulicami Dąbrowskiego i Armii Krajowej oraz pomiędzy Armii Krajowej i Kościuszki. Oba te bloki zabudowy posiadają głębokość ok. 150 m. Istnieje hipoteza, że pierwszy z wymienionych kwartał zabudowy mógł być związany z lokacją, natomiast drugi odpowiadał fazie lokacji siedemnastowiecznej.

XVII wiek – lokacja Nowego Miasta

1. Wprowadzenie

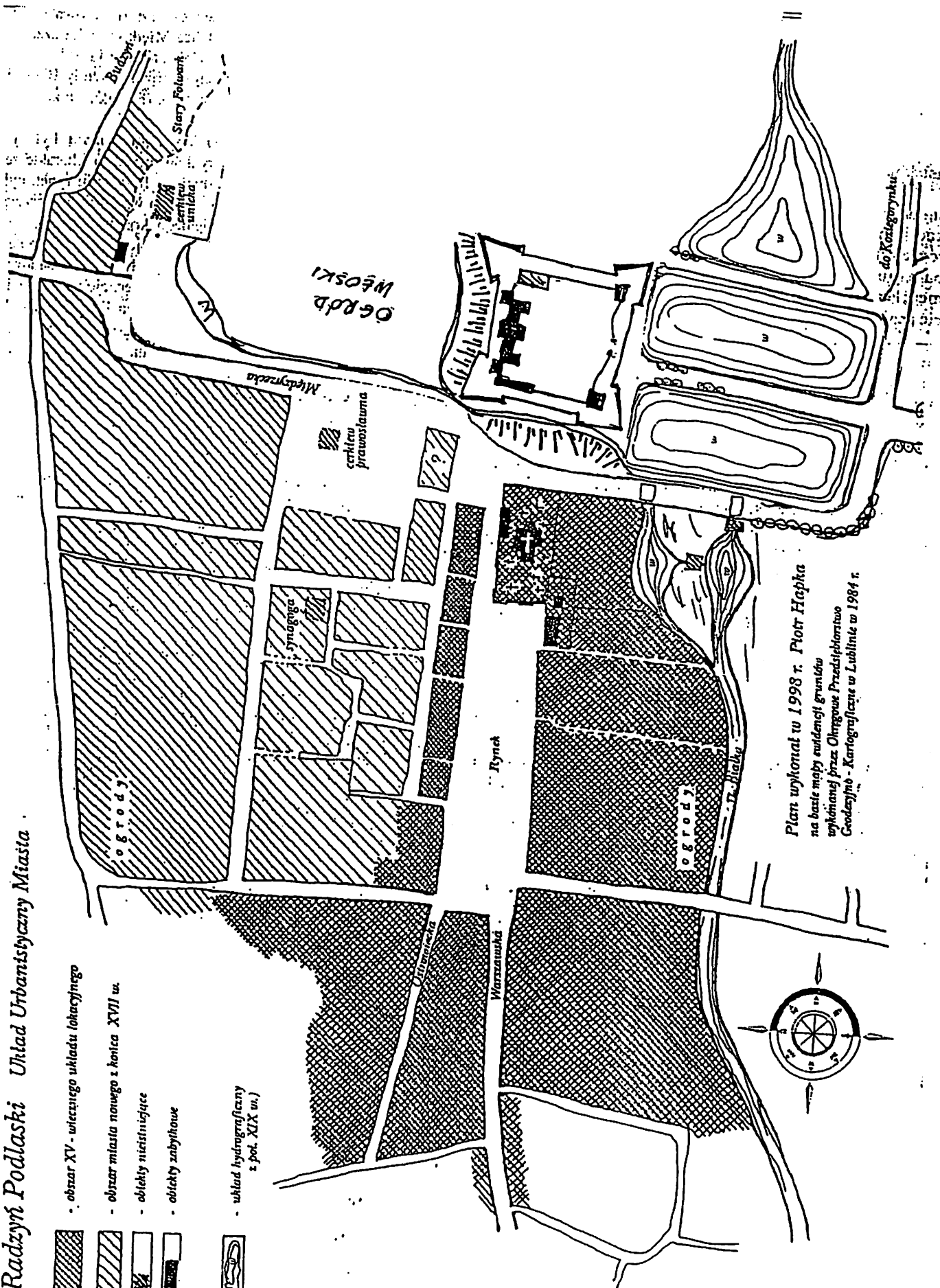
XVII wiek przynosi wiele zmian w planie oraz zabudowie miasta. W 1641 r. w miejscu drewnianego kościoła p.w. Zwiastowania NMP powstał murowany kościół parafialny pod tradycyjnym wezwaniem Św. Trójcy. Obok kościoła powstał z czasem cały zespół budowli towarzyszących, drewniana plebania i organistówka oraz murowany budynek mieszczący szkołę i szpital (przytułek dla ubogich). Cały teren cmentarza przykościelnego otoczony był murem. Mur od strony zachodniej oraz murowana brama są współczesne kościołowi, natomiast dzwonnica – brama, wybudowana w 2 poł. XVIII w. swą oryginalną formę zawdzięcza architektowi Jakubowi Fontanie.

W końcu XVII w., w miejscu skromnego zamku Kazanowskich, powstała wielkopańska rezydencja St. A. Szczuki utrzymana w typie „palazzo in fortezza” – czyli pałac otoczony systemem fortyfikacji bastionowo – ziemnych. W Radzynie zastosowano fortyfikację typu holenderskiego oraz system urządzeń wodnych fos i stawów. Rezydencja podkanclerzego St. A. Szczuki zaprojektowana przez Augustyna Locciego Młodszego reprezentuje typ siedziby magnackiej charakterystycznej dla wschodnich obszarów Rzeczypospolitej.

2. Lokacja Nowego Miasta

Podkanclerz St. A. Szczuka był fundatorem rezydencji i założycielem Nowego Miasta. W 1690 r. otrzymał on od króla Jana III Sobieskiego przywilej lokacyjny dla Nowego Miasta. Tereny nowej lokacji położone były na zachód od pałacu i na północ od starego Radzyna. Twórcą planu Nowego Miasta był zapewne urbanista francuski Flenierc, pracujący dla podkanclerzego Szczuki

- obmiar XV - wiecznego układu lokacyjnego
- obmiar miastu nowego z końca XVII w.
- obiekty nieistniejące
- obiekty zanikające
- układ hydrograficzny z poł. XIX w.)

*Plan wykonał w 1998 r. Piotr Hapka
na bazie mapy wydanej w 1984 r.
wydanej przez Olgosow Przedsiębiorstwo
Geodezyjne - Kartograficzne w Lublinie w 1984 r.*

w jego rodowym Szczuczynie. Na pewno zasługą Flenierca było powiązanie widokowego pałacu z nowopowstającym miastem, poprzez utworzenie rynku otwartego od strony wschodniej ku rezydencji. Takie usytuowanie rynku miejskiego jest dla układów urbanistycznych nietypowe.

Urbaniści i architekci w okresie baroku tworzyli przed pałacem i budynkami reprezentacyjnymi place często skupiające arterie komunikacyjne lub tworzące przestrzeń potrzebną dla perspektywy widokowej, ale place te nie pełniły funkcji rynków.

Obszar i rozplanowanie ulic Nowego Miasta możliwe jest do odtworzenia z dużym prawdopodobieństwem. Natomiast prawie całkowitemu zatarciu uległ system podziałów własnościowych, przede wszystkim w partiach przyrynkowych, szczególnie nas interesujących.

Biorąc pod uwagę wcześniejsze ustalenia dotyczące obszaru miasta z pierwszej lokacji, a także miejsce zajmowane przez barokową rezydencję, zakładamy, co zresztą potwierdzają źródła pisane, że Nowe Miasto zaciągnęło się na zachód od ul. Międzyrzeckiej i na północ od ul. Dąbrowskiego. Obecne ulice Pocztowa i Armii Krajowej były w nowym rozplanowaniu ulicami wewnętrznymi obsługującymi nowy rynek. Granicę północną miasta mogła stanowić ul. Kościuszki a od wschodu obszar miasta sięgał zapewne do ul. Gwardii. Brak planów z epoki, a nawet dokładniejszych planów z lat dwudziestych XIX w. (plany takie posiadała większość miast, ponieważ wynikało to z zarządzeń KRSW Królestwa Polskiego) jest wielką przeszkodą w odczytaniu planu Nowego Miasta. Możemy pokusić się o kilka uwag przybliżających nam to założenie.

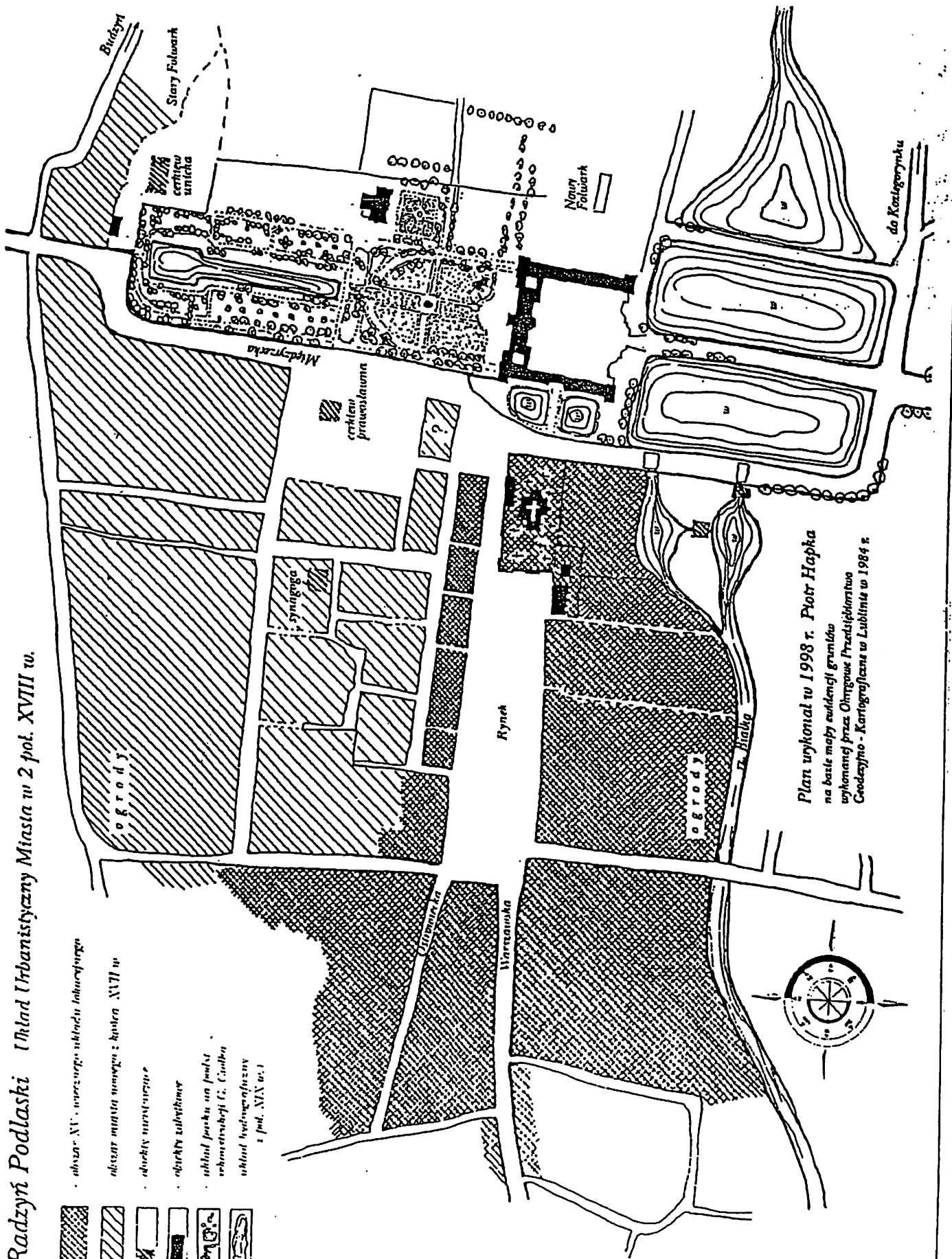
Nowe Miasto zostało rozlokowane na zachód od ul. Międzyrzeckiej, będącej ważnym szlakiem komunikacyjnym oraz na północ od założenia staromiejskiego. Takie położenie nadało kierunek północny, jedyny możliwy, przyszłej rozbudowie. Nietypowe ustawienie rynku oraz bliskość skrzyżowania dróg handlowych w części pd. – wsch. Spowodowało „przesunięcie” centrum handlowego i administracyjnego (na rynku nowomiejskim stał pierwotnie drewniany ratusz) w tym kierunku.

Kompozycja planu Nowego Miasta była niesymetryczna i została podporządkowana rozplanowaniu XVII wiecznej rezydencji. Plan Nowego Miasta w kompozycji sieci ulicznej nawiązywał do schematu planu szachownicowego i połączony został z planem starego miasta, przyjmuje jednak południkowy układ głównych ciągów komunikacyjnych. Kompozycja planu Nowego Miasta, jak zaznaczyliśmy uwzględniająca potrzeby rezydencji, nie była nowatorska. Flenierc dbając o potrzeby komunikacyjne i obronne założenia pałacowego w planie nowopowstałego Radzyna, nie wykorzystał ówczesnych zdobyczy barokowej urbanistyki.

Dzisiejszy układ planu tej części miasta jest wynikiem dużych zmian własnościowych, które pociągnęły za sobą zmiany podziałów. W konsekwencji

Radzyń Podlaski Plan Urbanistyczny Miasta w 2 poł. XVIII w.

- obszar XV - wczesnego układu laboratoryjnego
- obszar miasta nowego z końca XVII w.
- obszar murawowy
- obszar zabudowy
- układ parku na polach rolniczych (C. Giedka)
- układ budowlany z poł. XIX w.

Plan ukończony w 1998 r. Piotr Hapka
na bazie mapy ewidencyjnej granic
wykonanej przez Olgosław Prządkiński
Grodzisko - Kartograficzne w Lublinie w 1984 r.

doprowadziło to do znacznych zmian zabudowy. Problemem badawczym pozostaje istnienie tzw. Rynku I oraz ustalenie obszaru Rynku II. Identyfikowanie obszaru Rynku II jako lokacyjnego rynku Nowego Miasta może się okazać niekoniecznie precyzyjne. Pozostaje pytanie czy Rynek I, obecny Plac Wolności, to istniejący w układzie staromiejskim szeroki dojazd? Czy wewnątrz to uformowało się dopiero po powstaniu Nowego Miasta albo powstało dopiero w XIX w.?

Prawdopodobnie pytania te pozostają bez jednoznacznych odpowiedzi, chyba że odnajdziemy plany z epoki. Jednocześnie wypada zaznaczyć, że spory o kształt Rynku Nowego Miasta nie zmieniają nic z istniejącego stanu, który był ukształtowany już ok. poł. XIX w. Pokazuje to cytowany już wcześniej fragment planu miasta wykonany odręcznie w 1844 r. Warto w tym miejscu przypomnieć, że w Nowym Mieście w okolicach dawnej ulicy Koziej skupiła się coraz liczniejsza w Radzynie ludność żydowska, i że do II wojny światowej stała tu bożnica, a w pobliżu mieściła się szkoła żydowska (w miejscu bloku mieszkalnego przy ul. Pocztowej).

Na terenie obecnego boiska szkoły podstawowej nr 1 w latach osiemdziesiątych XIX w. powstała murowana cerkiew prawosławna, zaprojektowana przez P. Levitoux, po 1918 r. zamieniona na kościółek a po 1945 r. rozebrana. Nowe Miasto sąsiadowało z ufundowaną przez Szczukę cerkwią unicką oraz zespołem budynków towarzyszących należących do utworzonej w 1703 r. parafii unickiej. Zabudowa Nowego Miasta uległa prawie całkowitemu zniszczeniu. Przetrwała zabudowa murowana południowej pierzei Rynku II, powstała w końcu XIX w. i pocz. XX w. Stanowi ona przykład typowej regularnej i zwartej małomiasteczkowej zabudowy realizowanej w śródmieściach małych miast. Ciekawym przykładem zabudowy handlowej są zamykające od północy nowomiejski rynek, hale targowe. Zabudowane w okresie dwudziestolecia międzywojennego, mocno uszkodzone podczas wojny, stanowią jeden z nielicznych zachowanych obiektów tego typu na Lubelszczyźnie.

Plan Nowego Miasta, jak stwierdziliśmy, nawiązywał do układu szachownicowego planu z pierwszej lokacji i był ostatnim racjonalnym planem urbanistycznym miasta. Konsekwencją rozwoju Nowego Miasta było przejęcie funkcji handlowych. W związku z tym stary rynek, położony pomiędzy ul. Ostrowiecką i ul. Warszawską, przestał pełnić funkcje handlowe i był zabudowywany.

XIX w. – nowe kierunki rozwoju

1. Wprowadzenie

Rozpoczynając omawianie problemów rozwoju układu urbanistycznego miasta w XIX w. musimy zasygnalizować wydarzenie urbanistyczne jakim było

przebudowanie fortyfikacji pałacu Szczuki w otwartą rezydencję Potockich. Zespół pałacowo – parkowy zostanie omówiony w następnych rozdziałach tutaj przypominamy układ przestrzenny miasta wraz z rezydencją w 2 poł. XVIII w.

Budowa w XVIII w. rezydencji kończy w Radzynie okres planowanych działań urbanistycznych obejmujących duże obszary. Ciekawym zagadnieniem pozostają koszarzy wojskowe, których budowę rozpoczęli Austriacy (w końcu XVIII lub na pocz. XIX w.) oraz cmentarz grzebalny powstały w wyniku zarządzeń sanitarnych władz okupacyjnych na pocz. XIX w. Należy też odnotować fakt zbudowania lub rozbudowania zaczętej w latach 30-tych XIX w. zabudowań olbrzymiego folwarku Kozirynek. Zabudowania położone na wschód od muru parku pałacyku Gubernia spłonęły w wielkim pożarze, który miał miejsce na początku lat 60-tych XX w.

W XIX w. miasto rozwijało się samorzutnie wzdłuż głównych dróg dojazdowych. Powstały pierwsze zakłady przemysłowe: m.in. cegielnia Szlubowskich, fabryka cukru oraz Zakłady Metalowe Laskowskich (dziś GFN) przy wylocie ul. Międzyrzeckiej.

Zmiany dokonujące się w końcu XIX w. i w wieku XX do końca wojny dotyczyły przede wszystkim zabudowy. Powstała zabudowa murowana przy Rynku II oraz przy głównych ulicach. Wiele nowych murowanych budynków mieszkalnych powstało po 1930 roku, kiedy to miasto odbudowywało się po pożarze. Zabudowa murowana, stanowiła, nawet w śródmieściu, niewielki procent ogólnej liczby domów. Były to przeważnie dwukondygnacyjne kamieniczki ze skromnym eklektycznym wystrojem architektonicznym.

Odbudowa powojenna, kamieniczek przy ul. Ostrowieckiej położonych naprzeciw kościoła, a polegająca na nadbudowaniu trzecich kondygnacji oraz zmiany zabudowy dokonane w śródmieściu w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych spowodowały katastrofalne przekształcenie przestrzeni urbanistycznej śródmieścia.

Rozwój urbanistyczny miasta jaki nastąpił po II wojnie światowej dotyczył w fazie początkowej śródmieścia a następnie rozwoju terenów nieurbanizowanych położonych w najbliższym sąsiedztwie.

Wynikiem pierwszej powojennej odbudowy jest nadmierna wysokość kamieniczek przy ul. Ostrowieckiej naprzeciw kościoła, 3 kondygnacje, oraz przy Placu Wolności. O wiele groźniejsze okazały się jednak realizacje budowlane dokonywane w latach 60-tych i 70-tych w śródmieściu. Możliwość zerwania z podstawową miejską działką budowlaną, jaką dawało prawo do wywłaszczenia, doprowadziło do wybudowania w śródmieściu wysokich bloków mieszkalnych przy ul. Ostrowieckiej i Warszawskiej.

Zabudowa spółdzielcza wielorodzinna została zlokalizowana na obszarach wcześniej zagospodarowanych jak np. osiedle „Bulwary” czy najnowsze osiedle „Młodych” oraz na terenach niezagospodarowanych – osiedle „Zabielska”.

Występująca tam zabudowa w przeważającej liczbie jest realizacją znormalizowanych projektów wykonywanych głównie w technice tzw. wielkiej płyty. Dopiero ostatnie realizacje budownictwa spółdzielczego przy skrzyżowaniu ulicy Zabielskiej i ulicy Wyszyńskiego przełamują taki schemat budowy. Ciekawy zindywidualizowany projekt budynku oraz dobra jakość materiałów budowlanych i lepsze wykonanie pozwalają mieć nadzieję korzystniejszy wygląd tego typu zabudowy.

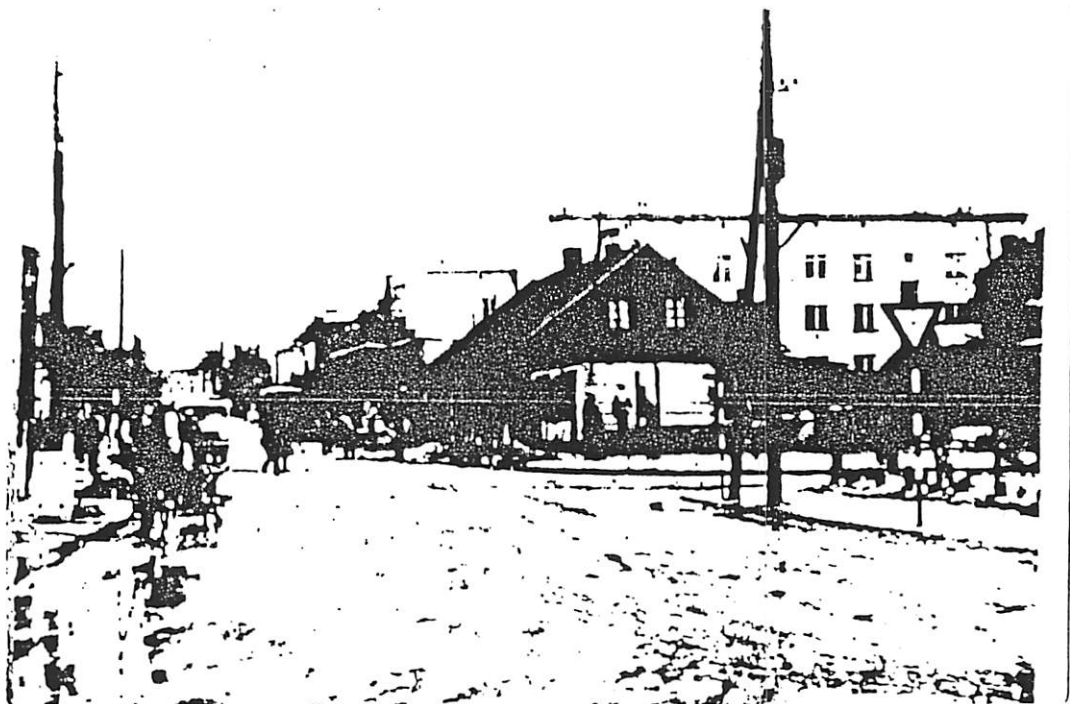
Pod względem urbanistycznym wszystkie osiedla nie są nawet do końca poprawne nie wspominając już o walorach estetycznych.

Niewiele korzystniej wyglądają zorganizowane osiedla budownictwa indywidualnego na osiedlach „30 - lecia” i „Satuniu”. Nieciekawe domy stoją na małych działkach usytuowanych wzdłuż monotonnych uliczek. Osiedle 30 - lecia brak tu przestrzeni urbanistycznej mogącej tworzyć centrum.

Przewidywane w obowiązującym planie zagospodarowania terenu dla nowego budownictwa jednorodzinnego dotyczą pd. - wsch. Części miasta. Zakłada się rozwój budownictwa indywidualnego przy ulicach: Wisznickiej, Zbulitowskiej, Polnej, Powstania Styczniowego i Zielonej.

Powstające przy tych ulicach budynki, są już wykonywane w oparciu o ciekawe architektoniczne plany, mocno zindywidualizowane. Zabudowa ta ma charakter podmiejski.

Otwarcie obwodnicy łączącej ul. Międzyrzecką z ul. Kocką otwiera możliwości zagospodarowania terenów w pn.-zach. części miasta.

Lata 60-te. Ulica Ostrowiecka. Zabudowa drewniana i bloki mieszkalne na lokacyjnym rynku staromiejskim. Fotografia archiwalna.

IV ANALIZA SYSTEMOWA

1. KOMPOZYCJA SIECI ULICZNEJ

Na układ sieci ulicznej i jej kompozycję wpłynęło szereg czynników. Ogólny kierunek kompozycji jest wynikiem warunków naturalnych, przebiegiem traktów handlowych oraz następujących po nich regulacjach przestrzennych o lokacjach oraz samorządnego rozwoju organizmu miejskiego.

Układ szlaków komunikacyjnych na terenie Radzyna w okresie przedlokacyjnym wynikał z korzystnego położenia oraz istnienia przeprawy na rzece Białce. Stary trakt handlowy z Podola i Rusi biegnący na Parczew a dalej przez Kozirynek prowadził w kierunku miast mazowieckich lub na Małopolskę. W obrębie dzisiejszego miasta szlak ten to obecne ulice: Zbulitowska (szlak wiódł przez graniczny Wohyń), Sitkowskiego, Lubelska, Ostrowiecka, Warszawska. Radzyna posiadał też połączenia z Czemiernikami i Lublinem. Obecnie ulica Lubelska zachowała tradycyjną nazwę pomimo, że w okresie powojennym podróże do Lublina odbywają się głównie przez Kock czyli ulicami Warszawska i Kocką.

Duże znaczenie posiadał trakt Międzyrzecki, który wyznaczał też w obrębie miasta granice terenów królewskich i prywatnych.

Wymienione szlaki komunikacyjne utworzyły dwa ciągi: jeden w kierunku z południowego – wschodu na północny – wschód i dołączający do niego o kierunku wschód – zachód. Na tej podstawie powstał cały układ sieci ulicznej.

Pierwsza lokacja, która zadecydowała o dalszym rozwoju dokonana w obrębie dzisiejszego centrum przyjęła kierunek wsch. – zach. W jej wyniku utworzono regularny plan, którego osnową stały się ciągi równoległe ulice Warszawska i Ostrowiecka wraz z rynkiem i układ uliczek zatocznych Dąbrowskiego oraz i poprzecznych.

Druga lokacja, z końca XVII wieku rozbudowała system ulic w kierunku północnym. Dość nietypowe rozplanowanie Nowego Miasta wynikające z istnienia rezydencji a w zasadzie jej podporządkowane, osnute zostało na trakcie Międzyrzeckim oraz podwiązane do istniejącej sieci ulic.

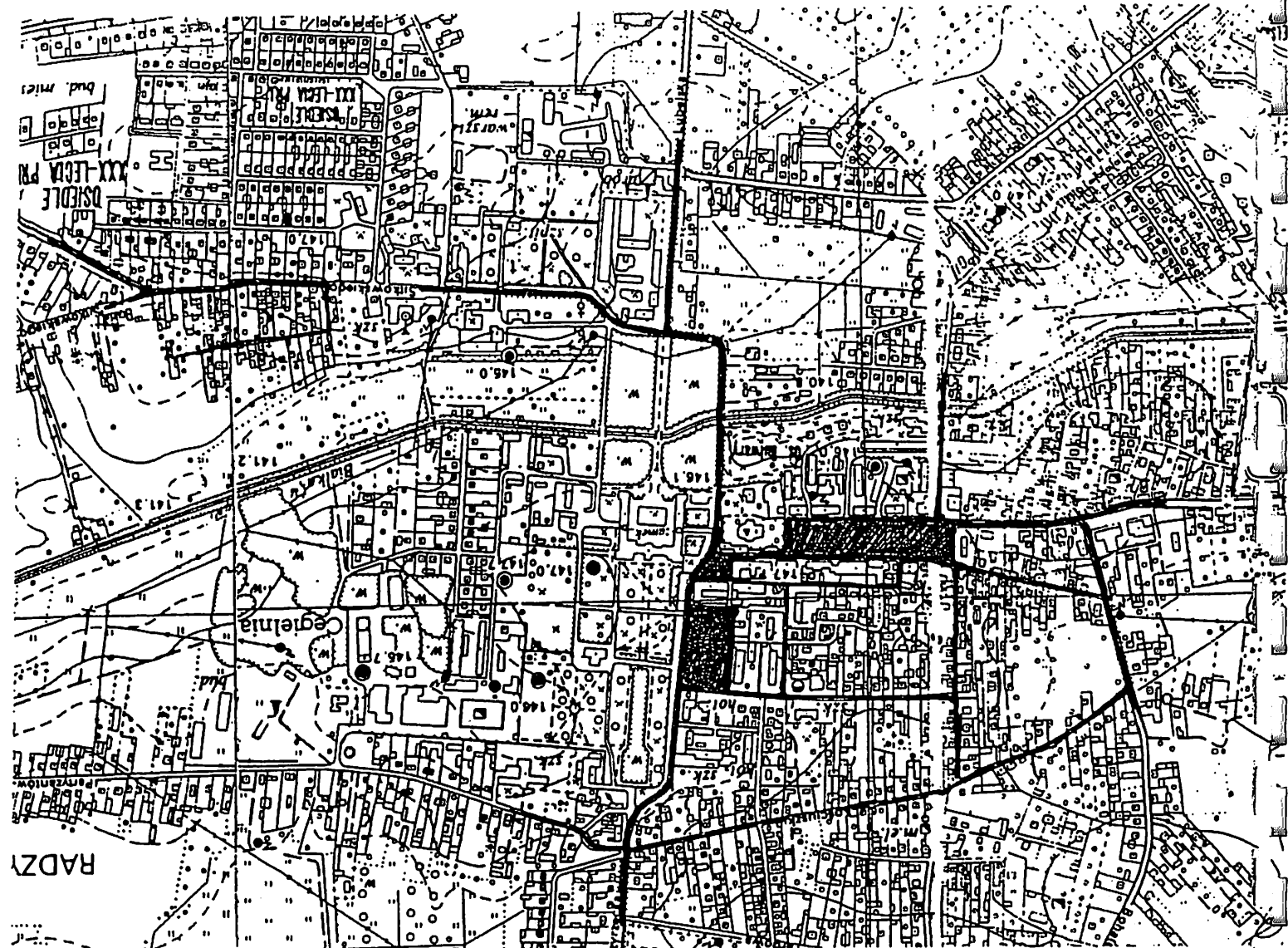
W obrębie Nowego Miasta znalazły się: Nowy Rynek nietypowo usytuowany na skraju układu oparty o trakt handlowy oraz kilka uliczek zatocznych organizujących nowe bloki zabudowy miejskiej. Dzisiejsze ulice Pocztowa, Armii krajowej i zapewne zamykająca układ ul. T. Kościuszki.

Połączone układy staromiejski i nowomiejski przetrwały z niewielkimi zmianami do okresu międzywojennego. Zmiany zabudowy i podziałów własnościowych doprowadziły do znacznych zmian planu Nowego Miasta. Kompozycja sieci ulicznej pozostaje jednak czytelna, natomiast zatarcie uległy linie zabudowy przy Nowym Rynku oraz jego pierwotne wymiary.

Kilka ulic obecnej sieci ulicznej poza centrum tj. ulica Sitkowskiego (dawna Kozirynek) ul. Partyzantów (dawna Podwale) i ul. Chomiczewskiego posiadają starą metrykę. Najstarsza jest wywodząca się z układu

przedlokacyjnego ulica Sitkowskiego i Zbuitowska. Odległych czasów sięga rodowód ul. Partyzantów będącej w XV w. ulicą – drogą wsi Budzyn. Natomiast młodsza nieco jest ul. Chorniczewskiego powstał w związku z budową w końcu XVIII w. koszar wojskowych. Ulica zaistniała zapewne w pocz. XIX w. Zmiany jakie zaszły w ruchu i środkach transportu spowodowały istotne przeszerzeganie znaczenia poszczególnych ulic. W dawnych okresach intensywne natężenie ruchu przez miasto zapewniało mu rozwój. Obecnie duże natężenie ruchu wiąże się z niedogodnościami życia mieszkańców. Stąd tendencja przeniesienia ciężkiego ruchu tranzytowego poza obszar centrum. Taką udaną realizacją jest obwodnica przedłużająca w kierunku pn. – wsch. ulicę Kocką, omijając łukiem od pn. – zach. centrum i łącząca się z ulicą Międzyrzeczą. Podobne zadania spełnia ulica Kleberga i Wisznicka pozwalając ominąć centrum po stronie południowej i wschodniej.

Ruch kołowy z kierunku wschodniego, Wisznice i południowo – wschodniego Parczew, Czemierniki, w kierunku północno-wschodnim Międzyrzec, Biała Podlaska. Odbywa się ulicami Lubelską i Międzyrzeczą przez centrum miasta. Należy szukać dla niego innego rozwiązania.

2. RYNEK LOKACYJNY – POZOSTAŁOŚCI DAWNEGO RYNKU – PLAC I. POTOCKIEGO I PRZED KOŚCIOŁEM ŚW. TRÓJCY.

Rynek oraz zabudowa bloków przyrynkowych decydują o wyrazie architektonicznym miasta.

Architektura zespołu rynkowego stanowi o indywidualnym obliczu miasta. W Radzynie te łatwe do rozpoznania elementy układu uległy przekształceniom i deformacjom i są trudniejsze do odczytania.

Rynek lokacyjny Radzyna, obecnie zabudowany obszar centrum rozciągający się od Placu I. Potockiego do muru cmentarza kościoła p.w. Św. Trójcy zawarty pomiędzy ulicami Warszawską i Ostrowiecką pozostaje wartością nieistniejącą.

Pozostałościami dawnego lokacyjnego rynku są obecnie dwa place I. Potockiego i Plac przed kościołem.

Plac I. Potockiego będący częścią dawnego rynku. Kształt i orientacja to prostokąt o wymiarach 65 x 75 m krótszymi bokami oparty o ulice: Warszawską i Ostrowiecką. Przecinająca go po przekątnej ulica łączy obie wyżej wymienione.

Komunikacja

Narożniki placu otwierają się ulicami Warszawską po stronie północnej biegnącej w kierunku wsch. i zach. oraz równoległą do niej Ostrowiecką po stronie pd. Do krótszych bloków placu wpadają ulice: Gwardii po stronie pn.-zach. oraz ul. Chomiczewskiego po stronie pd.-zach. Wszystkie ulice mają wyloty otwarte. Orientacja północ – południe pociąga za sobą konsekwencje heliologiczne charakterystyczne dla takiego ustawienia. Korzystne warunki dla ścian południowych i ściany zachodniej. Plac ze względu na specyfikę organizacji ruchu w mieście jest miejscem, w którym ruch z kierunków zachodnich skierowany jest przecinając go w poprzek ulicą w kierunku wschodnim. A ruch ze wschodu na zachód odbywa się ulicą Warszawską. Obecnie ruch w obrębie placu ma charakter w większości lokalny. Ruch dalekobieżny korzysta z obwodnicy łączącej ul. Kocką i Warszawską z Ul. Międzyrzecką, a w przyszłości część ruchu, który korzysta z placu zostanie przesunięty w kierunku ul. T. Kościuszki łączącej ul. Warszawską i Wyszyńskiego z ul. Międzyrzecką.

Typy zabudowy

Oblicze placu kształtuje się pod wpływem jego planu oraz typu architektonicznego domów. Dla wyrazu plastycznego ściany placu istotny jest podział bloku zabudowy na parcele. Podział ten decyduje o formie domów będących elementami składowymi pierzei.

Pierwotny podział na parcele wszystkich pierzei placu uległ zatarciu. Jedynie ściana północna placu zachowała granice parcel ustalone w okresie międzywojennym. Pozostałe pierzeje planu ukształtowano ostatecznie w latach 60-tych XX w.

Ścianę wschodnią placu zamyka na całej szerokości trójkondygnacyjny wielorodzinny budynek mieszkalny. Po stronie północnej znajdują się: narożny budynek dawnej Spółdzielni Spożywców, dwukondygnacyjny ustawiony kalenicowo do ulicy oraz dwukondygnacyjny nakryty płaskim dachem rozszerzający się ku górze budynek usługowy tzw. „Grzybek”. Ścianę zachodnią zamyka budynek Urzędu Starostwa, ustawiony kalenicowo nakryty wysokim dachem z lukarnami.

Najciekawszą pozostaje pierzeja północna placu, z dwoma eklektycznymi dwukondygnacyjnymi kamienicami nakrytymi dachami dwuspadowymi ustawionymi kalenicowo do ulicy. Przy średnich rozmiarach placu, przyjmując skalę miasta, różnice w charakterze zabudowy oraz brak jej zawartości, sprawiają że nie on tworzy przestrzeni dostatecznie zamkniętej. Korzystne wrażenie wywiera niewielka różnica wysokości zabudowy zabytkowej i współczesnej oraz jej wielkość odpowiednia dla krajobrazu architektonicznego Radzyna.

Plac przed kościołem pw. Św. Trójcy

Drugi plac będący pozostałością dawnego rynku lokacyjnego ma kształt prostokąta o wymiarach 25 x 50 m i krótszymi bokami oparty jest o ulice: Warszawską i ostrowiecką. Przecinając go ukośnie ulica – przedłużenie warszawskiej; łącząca dwa główne ciągi komunikacyjne układu staromiejskiego.

Trzy narożniki placu otwierają się ulicami: Ostrowiecką po stronie północno – wschodniej i północno – zachodniej oraz Warszawską po stronie południowo – zachodniej.

Do krótszych boków placu wpadają prostopadłe ciągi pierzei łączące go z ulicą Dąbrowskiego po stronie północnej oraz z osiedlem Bulwary po stronie południowej.

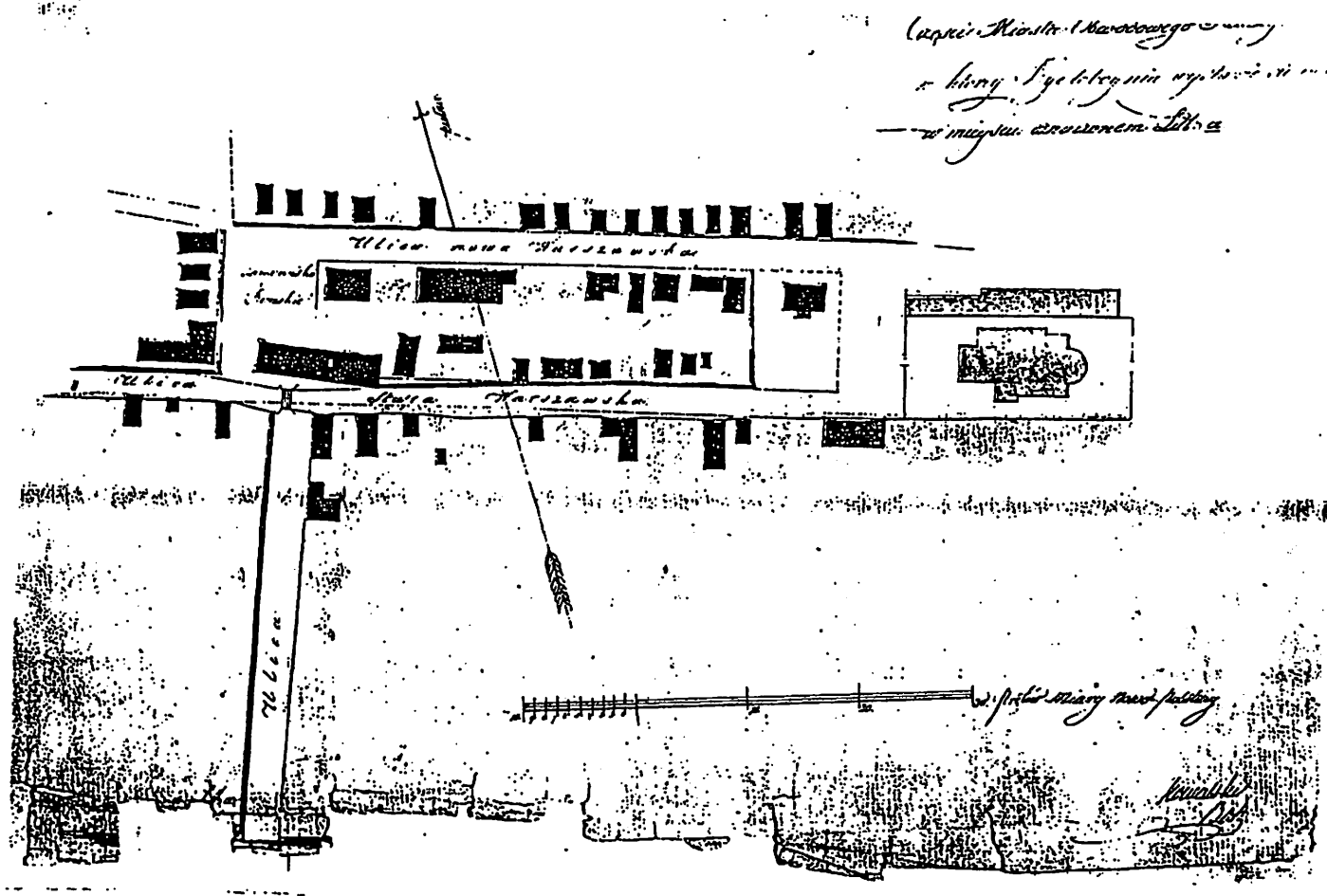
Wszystkie ulice oraz ciągi pierzei mają wyloty otwarte. Plac pod względem organizacji ruchu jest miejscem w którym ruch z kierunku zachodniego z ulicy Warszawskiej, skierowany jest dalej na wschód ulicą Ostrowiecką i następnie na południe lub północ albo wraca ponownie na zachód ulicą Ostrowiecką w tym kierunku.

Obecnie ruch w obrębie placu ma głównie charakter lokalny.

Pierwotny podział pierzei przy placu na parcele częściowo został zachowany, poza oczywiście ukośnym podziałem pierzei zachodniej zajętej przez jeden budynek. W pierzei południowej występują dwie działki. Na działce - Warszawskiej nr 1 stoi duży parterowy dom nakryty dachem naczółkowym, w głębi działki zaś ciekawy budynek, którego dach widoczny jest z placu. Działkę oznaczoną jako Warszawska nr 3, zajmuje od frontu na całej szerokości piętrowa kamienica. Ścianą wschodnią placu zamyka mur cmentarza przykościelnego z dwukondygnacyjną dzwonnica – bramą pośrodku. W pierzei północnej, w narożniku znajduje się działka zabudowana kamienicą jednopiętrową ustawioną kalenicowo do ulicy oraz po stronie wschodniej działka powstała z połączenia zapewne pięciu działek, zabudowana czteropiętrowym blokiem mieszkalnym.

Plac wokół którego zabudowa, usytuowana została kalenicowo, posiada różną wysokość od parterowej do pięciokondygnacyjnej – jest przestrzenią częściowo otwartą. Składa się na to mała zwartość zabudowy oraz duża jak na skalę miasta szerokość ciągów komunikacyjnych.

Najciekawszym architektonicznie jest południowo – wschodnia część placu z widokiem na dzwonnica i mur oraz ukryty w głębi budynek przy ulicy Warszawskiej nr 1, ukazujący piękną bryłę wysokiego naczółkowego dachu a także na ciekawą bryłę kalenicowo ustawionego budynku przy ul. Warszawskiej nr 1. Pewną rolę kompozycyjną, spełniają wysokie drzewa rosnące na terenie cmentarza przykościelnego. Tworzą one w okresie wegetacyjnym zieloną ścianę mocniej zamykającą przestrzeń placu.

Plan archiwalny z połowy XIXw. Widoczna jest powstająca zabudowa na lokacyjnym rynku Radzyna.

3. RYNEK II - RYNEK NOWEGO MIASTA

Rynek II to plac pełniący obecnie rolę dworca autobusowego. Stanowi on pozostałości dawnego rynku Nowego Miasta. Obecny kształt uzyskał ostatecznie w okresie międzywojennym. Rynek jest placem prostokątnym o wymiarach 50 x 115 m, dłuższymi bokami zwrócony ku północy i południu. Krótszym bokiem od wschodu oparty jest o ogród pałacowy.

Rynek ma nietypową sytuację komunikacyjną. Główny ciąg komunikacyjny, ulica Międzyrzecka biegnie przez wschodnią część placu, otwierając go od pn.-wsch. i pd.-wsch. Wyloty dwóch ulic miejskich znajdują się w pd.-zach. narożniku placu. Funkcja dworca autobusowego powoduje znaczne nasilenie i pewne spiętrzenie ruchu.

Zniszczenie pierwotnych podziałów własnościowych i znaczne zniszczenia wojenne i powojenne doprowadziły do zmiany charakteru placu.

Ciągłość historyczną podziałów zachowuje jedynie blok zabudowy po stronie południowej, gdzie szerokość działki wynosi od 7,5 m do 10 m.

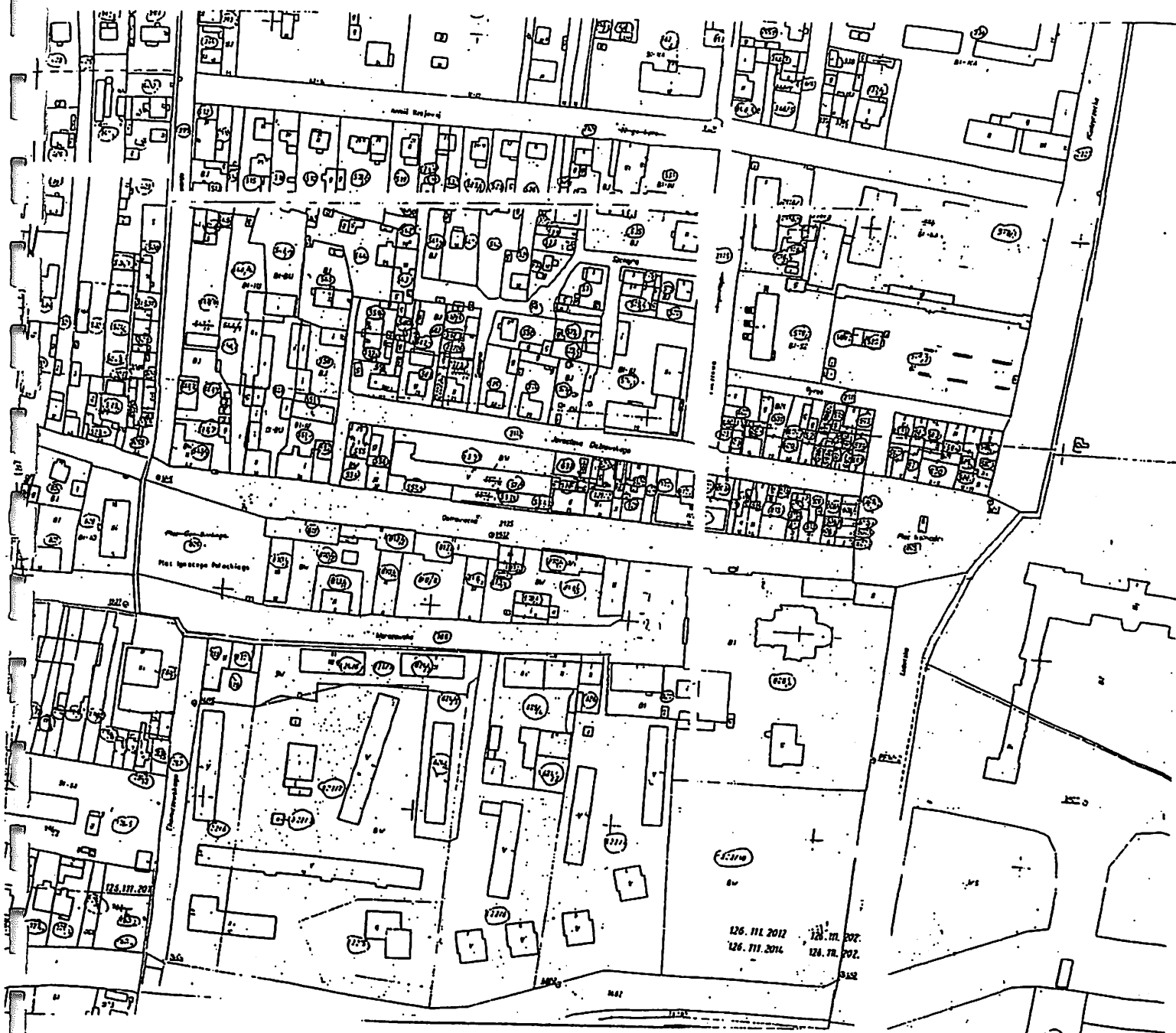
Kamienice wzniesione na tych działkach posiadają małe wewnętrzne podwórka ponieważ od strony południowej czyli od Placu Wolności też znajdują się kamienice.

Domy przy Rynku, wybudowane w większości w okresie międzywojennym, stoją zapewne na starszych fundamentach. Są to kamienice dwukondygnacyjne, równej wysokości, ustawione kalenicowo, najczęściej trójosiowe. Wnętrza posiadają dyspozycje domów czynszowych. W części kamienic schody drewniane, dwubiegowe z podestem. Od Rynku pomieszczenia przeznaczone na handel i usługi.

Północną pierzeją Rynku zajmuje wybudowany w okresie międzywojennym budynek tzw. „Hal”. Drewniany parterowy z podcieniem wspartym na słupach (pierwotnie w narożniku i pośrodku dwukondygnacyjny) przeznaczony dla handlu i usług.

Pierzeja zachodnia, o granicy trudnej do ustalenia, ale zapewne na linii murowanego piętrowego budynku ustawionego szczytowo do ulicy, pozostaje otwarta. Po stronie wschodniej ulica Międzyrzecka i mur z bramą do ogrodu pałacowego.

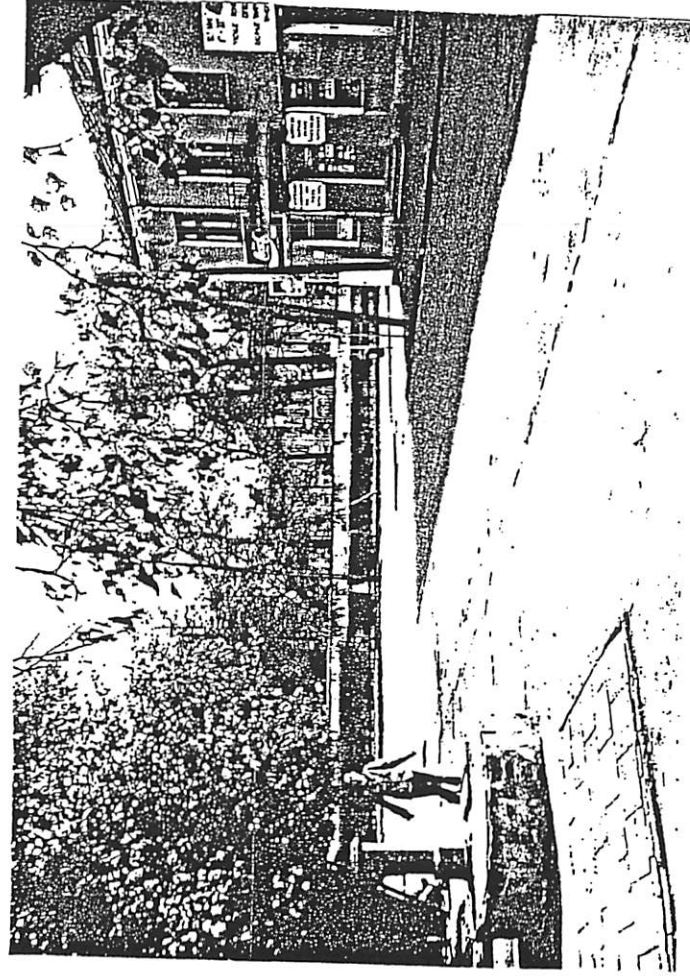
Rynek pomimo dość mocnego otwarcia od strony zachodniej i wschodniej tworzy dość zamkniętą przestrzeń architektoniczną. Sprawia do głównie zwarta dwukondygnacyjna zabudowa pierzei południowej i niski ale nieprzerwany budynek zamykający bok północy. „Zieloną ścianę” stanowi wysoka zieleń ogrodu pałacowego, zamykająca przestrzeń wewnętrzną placu po stronie wschodniej.

Fragment planu śródmieścia z Placem Wolności i Rynek Nr II –
dawnym Rynek Nowego Miasta.

Rynek II – pierzeja zachodnia

Rynek II – widok na park i pałac

4. PLAC WOLNOŚCI

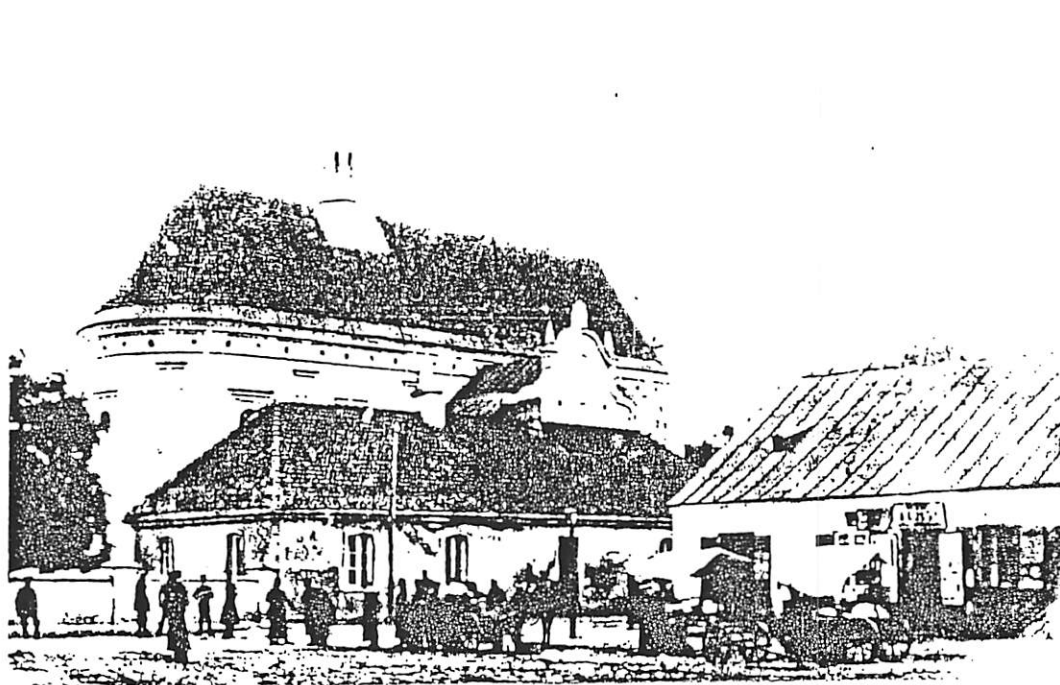
Plac Wolności wcześniej zwany Rynkiem I to trzeci plac miejski. Pomnik poświęcony ofiarom ostatniej wojny nadaje temu placowi charakter reprezentacyjny oraz miejsca pamięci narodowej. Plac powstał na styku dwóch planowych układów urbanistycznych jakimi były lokacyjny Radzyń i Nowe Miasto Radzyń oraz obszaru zajętego przez rezydencję.

Plac „założony” na skrzyżowaniu głównych ciągów komunikacyjnych Radzyna: ulicy Międzyrzeckiej i Ostrowieckiej posiada kształt nieregularnego czworokąta, z ukośnie ustawionym bokiem wschodnim.

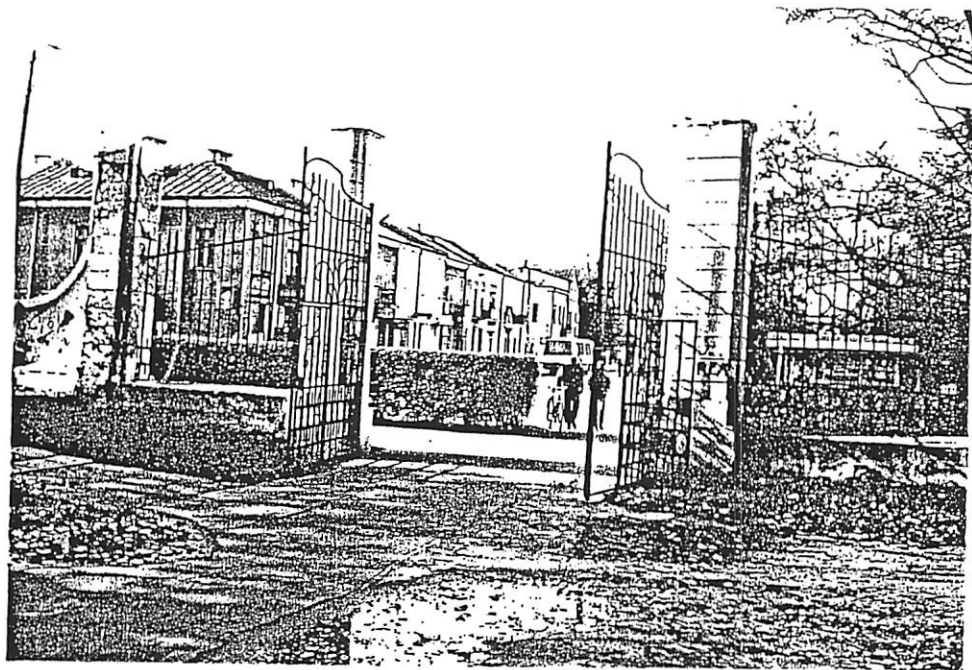
Pierzeję południową, najtęższą stanowią zabudowania przykościelne, wikariatu i kancelarii. Zwarty blok piętrowej zabudowy miejskiej zamyka przestrzeń po stronie zachodniej a pierzeję północną tworzy zwarta zabudowa dwu i trzykondygnacyjowa o charakterze małomiasteczkowym. Plac otwarty od strony wschodniej tworzy przestrzeń widokową dla rezydencji.

Ruch w obrębie placu odbywa się wzdłuż wszystkich bloków. Znaczenie tranzytowe ma ulica Międzyrzecka, usytuowana wzdłuż wschodniego bloku oraz ulica Warszawska wpadająca w pd. – zach. narożnik placu. Uliczki otwierające się w narożniku pn. – zach. mają znaczenie lokalne.

Specyfika kształtu i zabudowy Placu Wolności tworzy jego nieschematyczny charakter. Od strony zachodniej, zwarta zabudowa i niewielka szerokość uliczek w narożniku pn. – zach., tworzą wrażenie przestrzeni zamkniętej. Widok w stronę wschodnią z odległym skrzydłem pałacowym a także w stronę pd. – wsch. W szeroką ulicę Międzyrzecką daje uczucie dużego otwarcia przestrzeni.

Rynek I, obecny Plac Wolności w połowie XIX w. Fotografia archiwalna.

Widok z parku na południową pierzeję Rynku II

*Widok z ul. Lubelskiej na południową pierzeję Rynku I – Plac Wolności.
Fotografia z lat 50-tych XX w.*

5. TYPY ZABUDOWY ULICZNEJ, ZABUDOWA I PODZIAŁY WŁASNOŚCIOWE.

ZABUDOWA ZWARTA

Na terenie miasta w obrębie śródmieścia, pomiędzy historycznie ukształtowanymi rynkami występuje zabudowa zwarta, skupiona przy głównych ulicach: Ostrowieckiej, przy ul. Dąbrowskiego w partii przyrynkowej, przy Rynku II i Placu Wolności. Zabudowa zwarta z przewagą budynków typu kamienicy dwukondygnacyjowej powstała w okresie międzywojennym w zdecydowanej większości po pożarze w roku 1930.

Głębokość i szerokość działek występujących na tym obszarze jest bardzo różna. Działki wąskie mają tylko 6 m szerokości a działki szersze sięgają kilkunastu metrów szerokości. Szerokość średniej działki mierzy od ok. 10 do 12 m.

Kamienice przy ul. Ostrowieckiej. Fotografia archiwalna, przed 1945r.

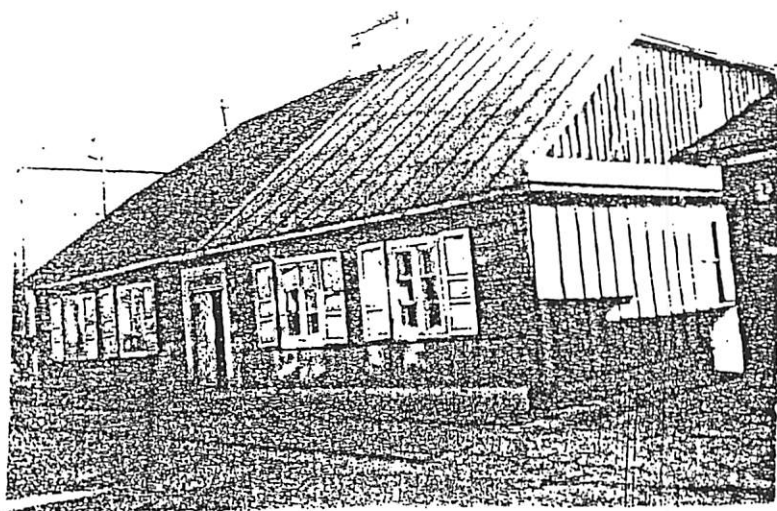
Najbardziej regularną zabudową charakteryzuje się blok przyrynkowy Rynku II i Placu Wolności.

Kamienice tego bloku zabudowy, zwrócone ku placom, stoją na płytkich działkach, których tyły tworzą zamknięte wewnętrzne podwórkó. Układ wnętrz powtarza schemat kamienicy czynszowej, mieszczącej w parterze sklepy lub warsztaty a w górnych kondygnacjach mieszkania.

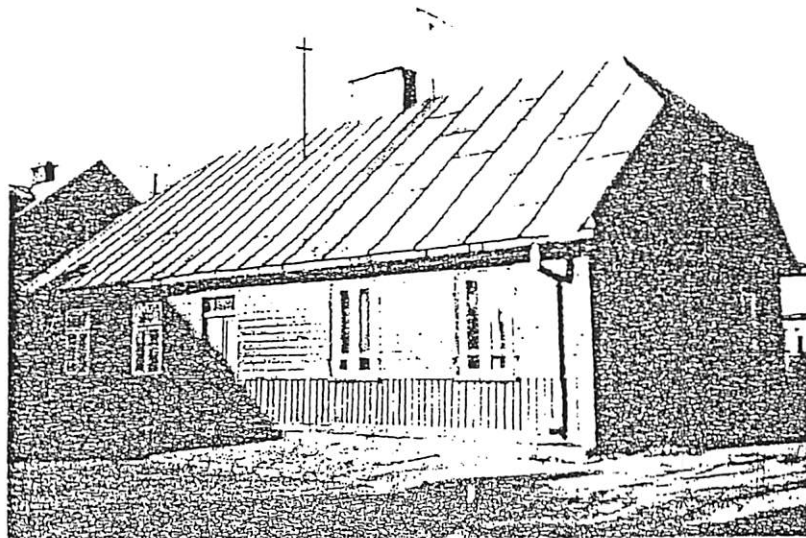
ZABUDOWA MAŁOMIASTECZKOWA

Poza centrum na wydłużonych działkach typu rolniczego, które uległy najczęściej wtórnym podziałom poprzecznym ulokowane były drewniane domy mieszkańskie. Ustawione były kalenicowo lub szczytowo bezpośrednio przy ulicach. W głębi działek mieściła się zabudowa gospodarcza.

Ten typ zabudowy małomiasteczkowej znikający gwałtownie zachował się jeszcze na niewielkich odcinkach ulicy Warszawskiej, Ostrowieckiej i 11 Listopada.

Domy przy ul. Ostrowieckiej nr 19/21 i 46.

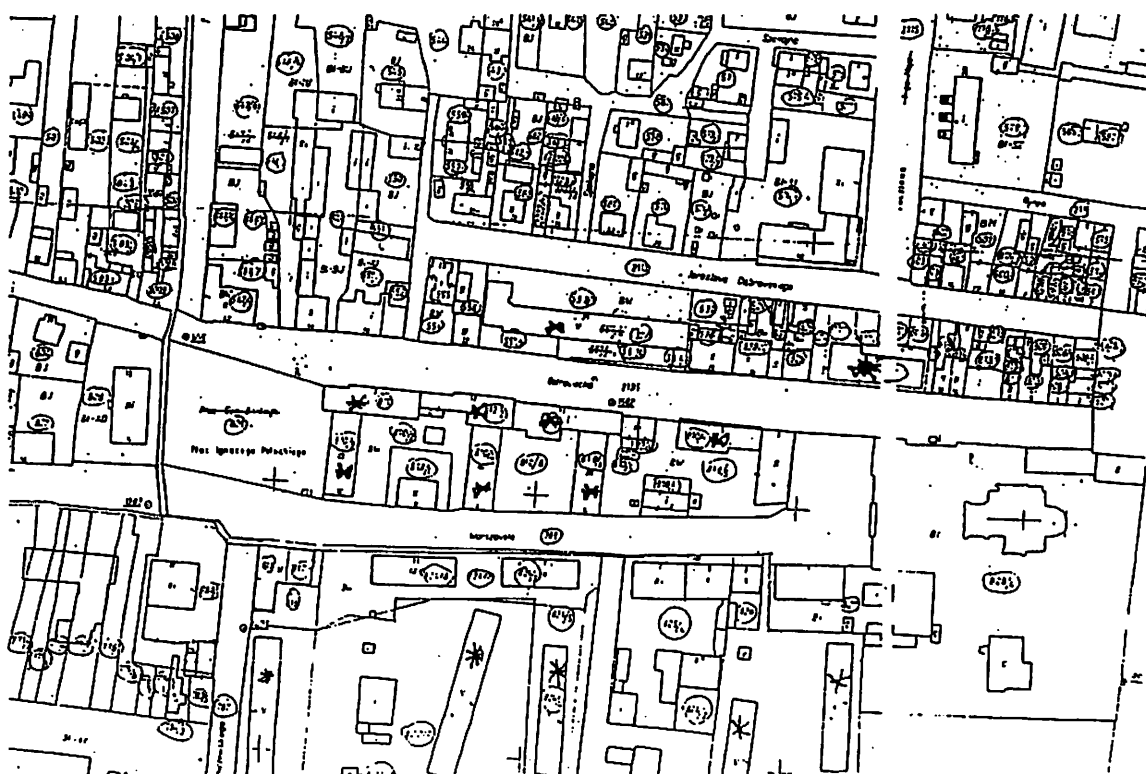

ZABUDOWA ŚRÓDMIEJSKA

Podobnie jak przy placach dawne podziały własnościowe uległy w dużym procencie zniszczeniu. Stało się to na wskutek zniszczeń wojennych, dość znacznych w centrum miasta i przejęcia pożydowskich placów oraz w wyniku prowadzonych po II wojnie wywłaszczeń. Powstają dwa obszary należące do miasta. Na nich w centrum miasta zrealizowano w latach 50 – tych bloki mieszkalne przy ul. Warszawskiej po jej stronie południowej a w następnym okresie wysoka pięciokondygnacyjna zabudowa budownictwa mieszkaniowego, które miało być świadectwem nowoczesności miasta. Bloki pomiędzy ul. Warszawską i Ostrowiecką oraz bloki przy ul. Ostrowieckiej oraz płaskie pawilony handlowe przy ul. Ostrowieckiej są elementami dysharmonizującymi układ, podział własnościowy, charakter i przestrzeń urbanistyczną miasta i jako takie powinny ulec rehabilitacji.

Zabudowę historyczną w śródmieściu reprezentują dwa typy domów. Podstawowym jest kamienica mieszczańska. Wybudowane na pocz. XX lub w latach 20-tych XX w. posiadają nieskomplikowane, najczęściej dwutraktowe układy wnętrza. Nakryte są dachami dwuspadowymi kalenicowo ustawionymi do ulicy. Posiadają dwukondygnacyjne korpusy, czasami z pseudoryzalitami. Fasady wieloosiowe z balkonami zdobione są dekoracją architektoniczną utrzymaną w duchu skromnego eklektyzmu.

Gabaryty kamienic ustawionych na historycznych działkach powinny stanowić moduł podziału przestrzeni urbanistycznej śródmieścia Radzyna.

Wysoka zabudowa oraz płasko nakryte pawilony są dysharmonijne dla przestrzeni śródmiejskiej.

ZABUDOWA LUŻNA MIESZCZAŃSKO – ROLNICZA

Innym typem budynku miejskiego, obecnie szybko znikającym był drewniany dom mieszczański. Ten typ zabudowy był do lat 60-tych XX w. dominujący. Domy mieszczan – głównie rolników lub rzemieślników uprawiających dodatkowo ziemię, które dotrwały do chwili obecnej powstały w większości do wybuchu II wojny. Były to domy parterowe, ustawione kalenicowo do ulicy nakryte dachami naczółkowymi cztero lub dwuspadowymi. Kilka domów przy ulicy Warszawskiej ustawionych było szczytowo.

Domy wznoszone były w konstrukcji zrębowej oszalowane deskami czasami naśladowującymi dekoracją architektoniczną budownictwa murowanego – gzymsy podokienne, pilasty narożne, gzymsy wieńczące. Domy drewniane posiadały dwutraktowy układ wewnątrz z sienią pośrodku, często poprzedzoną gankiem, ale z wejściem od strony podwórka mieszczącym się zwykle w dobudowanej wtórnie części domu. Wyjątkowym w grupie drewnianych domów jest dom przy ul. Warszawskiej nr 16 zdobiony piękną snycerką większy i wyższy od innych. Był to dom zbudowany na pocz. XX w. dla lekarza. Swoim charakterem i dekoracją przypomina tradycje dekoracji rosyjskiej i dekoracji występującej w budownictwie uzdrowiskowym.

Zabudowa drewniana jak wspomnieliśmy została wyparta za śródmieścia.

Kilka domów ukazujących obraz ulicy w dawnej skali pozostało przy ul. Warszawskiej po jej stronie północnej na wysokości stadionu miejskiego.

Długoletnie, celowe pomijanie zabudowy drewnianej, a w zasadzie celowe jej degradowanie doprowadziło do jej zniszczenia przez śmierć techniczną. Szkoda, że jej miejsce zajmuje bezstylowa wręcz utylitarnie budownictwo wielkogabarytowe.

KAMIENICE MIESZCZAŃSKIE

Wybrane przykłady prezentują trzy kamienice przy ul. Ostrowieckiej. Wszystkie powstały w XX w. najstarsze z 1908 r. pozostałe z lat 20 – tych.

Cechami wspólnymi budynków jest eklektyczny wystrój architektoniczny, ogólnie podobna dyspozycja wewnątrz oraz ogólne gabaryty i sposób kształtowania dachów. Tego typu zabudowa ale w większości pozbawiona dekoracji jest dominująca w obszarze ścisłego centrum.

Gabaryty takich kamienic mogą stanowić model gabarytu dla zabudowy typu plombowego lub uzupełniającego na terenie śródmieścia.

BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

W Radzynie powstało niewiele budynków, które można by zakwalifikować do tej grupy. Urzędy powiatowe, sale szkolne znajdowały się już w XIX w. w pałacu.

Dopiero w okresie międzywojennym zaczęły powstawać obiekty przeznaczone na cele publiczne.

Najwcześniejszym był nieistniejący już drewniany parterowy budynek zwany „sportowcem” wzniesiony po 1905 r. służący za salę teatralną miejscowego amatorskiego zespołu teatralnego i miejsce spotkań i zabaw. Usytuowany był w pobliżu stadionu miejskiego po wschodniej stronie ulicy Ogrodowej, frontem zwrócony był ku ulicy Warszawskiej.

Z zespołu budynków stadionu miejskiego pozostał jedynie remontowany obecnie (październik 1999) budynek szatni.

Znaczniejszymi obiektami są: kamienica Spółdzielni Spożywców przy ul. Warszawskiej 15, wybudowana w 1924 r. z przeznaczeniem na sklepy, bank i urzędy a w podziemiach mieszcząca piekarnię.

Budynek zwraca uwagę ciekawie i dekoracyjnie nawiązanym narożnikiem, ujętym dwoma pseudoryzalitami i zaokrąglonym. Naroże w partii dachu zdobi attyka złożona z postumentów zwieńczonych kulami i spływów wolutowych. Podobnie rozplanowany pseudoryzalit zamyka elewację pn., ozdobioną w dolnej kondygnacji łukowo zamkniętymi oknami.

Hale targowe wzniesione przy Rynku II w okresie międzywojennym, w czasie wojny uszkodzone, były charakterystycznym dla małych miast przykładem budownictwa usługowego.

Dawne Gimnazjum Sejmikowe

Budynkiem wzniesionym dla potrzeb szkolnictwa, o kształtnej bryle i dekoracji charakterystycznej dla budownictwa okresu międzywojennego jest budynek dawnego Gimnazjum Sejmikowego z 1924 r. mieszczące obecnie Zespół szkół zawodowych Nr 1.

Kamienica przy Bohaterów

Indywidualną formą wyróżnia się wśród historycznej zabudowy kamienica przy ul. Bohaterów. Została zbudowana w 1925 r. dla małżeństwa Kralewskich. W okresie okupacji w kamienicy mieścił się posterunek żandarmerii. Po wojnie część pomieszczeń zajmowała szkoła handlowa, a od lat 60 – tych budynek powrócił do funkcji mieszkalnej. Obecnie zaniedbany i popadający w ruinę.

V ZESPOŁY ZABYTKOWE

1. ZESPÓŁ KOŚCIOŁA PW. ŚW. TRÓJCY

Zespół kościoła p.w. Św. Trójcy położony jest w centrum miasta. Zamykał on niegdyś rynek staromiejski od strony wschodniej. Pozostałością rynku jest niewielki plac po stronie zachodniej (omówiony wcześniej). Zespół sąsiaduje z Placem Wolności wzdłuż ulicy Ostrowieckiej od strony północnej i terenem pałacu oddzielonym ulicą Lubelską od wschodu.

Teren założenia kościelnego ma kształt prostokąta o wymiarach 103 x 97 m obwiedziony jest prawie w całości murem i wewnątrz podzielony na część północną z kościołem, szpitalem, budynkiem mieszkalnym i dzwonnica bramą oraz część południową zawierającą plebanie z ogrodem i budynek gospodarczy. Zachodnia i południowa część placu przy kościele była do pocz. XIX w. cmentarzem parafialnym.

W regularny prostokąt posiadłości kościelnej od strony zachodniej wchodzi prostokątna działka w części zachodniej położona przy ulicy Warszawskiej. Na działce tej znajduje się w części wschodniej murowany budynek pochodzący prawdopodobnie z XVII w., który można identyfikować z tzw. mansjonarią i łączyć go z zespołem kościelnym. Podobnie do budynków związanych z zespołem kościelnym należał murowany dom wzniesiony zapewne w 1 poł. XVIII w., ustawiony na tej samej działce frontem do ulicy Warszawskiej.

Kościół parafialny p.w. Św. Trójcy ufundowany przez Jana Mniszcha ukończono w 1641 r. Zajął on miejsce spalonego lub rozebranego kościoła drewnianego przy którym znajdowała się murowana kaplica Bractwa Różańcowego. pełniąc po wzniesieniu murowanej świątyni takie role kaplicy grobowej rodziny Mniszchów. Autorstwo kościoła przypisuje się budowniczemu Janowi Wolffowi.

Po stronie północnej od kościoła usytuowany jest murowany parterowy budynek dawnego szpitala – przytułku wzniesiony z fundacji St. A. Szczuki w latach 80-tych XVII w. oraz w narożniku pn. – zach. piętrowy murowany budynek mieszkalny wzniesiony w okresie międzywojennym. Mur ogrodzeniowy cmentarza przykościelnego, poza bramą wschodnią współczesną kościołowi, oraz dzwonnica – brama powstały z fundacji Potockich według projektu Jakuba Fontany w poł. XVIII w.

Najmłodszą z zespołu budowli kościelnych jest plebania powstała w latach 50-tych według projektu architekta Jana Koszyc-Witkiewicza.

Kościół jest budowlą murowaną z cegły na zaprawie wapiennej, otynkowany, ma sklepienia ceglane. Posiada drewnianą więźbę dachową. Pokryty jest blachą miedzianą.

Kościół orientowany, jednonawowy na rzucie prostokąta z prezbiterium tej samej szerokości zamkniętym półkoliście. Na osi poprzecznej para kwadratowych kaplic od wschodu przylegają dwie prostokątne zakrystie. Do

kaplicy od strony południowej przylega mała kruchta z wejściem umieszczonym w ścianie zachodniej.

Nawę i prezbiterium nakrywa wysoki dach dwuspadowy od wschodu przechodzący w stożkowy, od zachodu zakryty szczytem. Na przecięciu osi sygnaturka. Niższe od korpusu kaplice nakryte zostały dachami dwuspadowymi, które od strony pd. i pn. zasłaniają szczyty. Zakrystie niższe od kaplic posiadają dachy pogrążone zasłonięte attykami.

Elewacje oszkarpowane z cokołem obiegającym cały kościół. Fasada dwukondygnacyjowa zakończona pełnym belkowaniem doryckim obiegającym cały kościół zwieńczona szczytem ujętym spływami wolutowymi. Gzyms międzypiętrowy oddziela dolną część fasady rozczłonkowanej szkarpo – pilastrami o głowicach kompozytowych od górnej kondygnacji zamkniętej belkowaniem. We fryzie tryglifowo - metopowym dekorację metop stanowi ornament okuciowy. Gzyms mocno wysunięty z profilem składającym się z listwy ćwierćwałka, geizonu, listewki, ćwierćwałka, simy, listewki i półeczki. Szczyt dwukondygnacyjny z walutami w obu kondygnacjach zamknięty od góry odcinkowym naczółkiem. Gierowany gzyms oddziela kondygnacje szczytu, dolną z pilastrami wspartymi na postumentach rozczłonkowującymi ślepe wnęki arkadowe i górną tworzącą dwoma pilastrami dekorację dla płyciny z okiem opatrności. W polu tympanonu data renowacji kościoła w glorii 1844 r. a nad żelazny ażurowy krzyż. Po bokach obu kondygnacji szczytu obite miedzianą blachą obeliski. Woluty szczytu frontowego powtórzone zostały w elewacji szczytów kaplic. Attyki skarbczyka i zakrystii ozdobiono niszami ujętymi hermami z dekoracją cekinową, puttami i geometryczną dekoracją okuciową. Wysokie, prostokątne, zakończone półkoliście okna korpusu kościoła, obramione zostały dekoracją plecionkową w uszakowanym obramieniu. Zaakcentowano je dodatkowo gzymsem odcinkowym i umieszczono nad nimi dekorację okuciową. W salowym wnętrzu kościoła łuk tęczyowy oddziela nawę od prezbiterium. Korynckie kanelowane pilastry z odcieniami blokowania nad nimi dzielą nawę na trzy przęsła. Sklepienia kolebkowe z lunetami pokryte zostały siecią żeber sztukateryjnych złożonych z pasów kumationu i astragali. W polach sieci umieszczono plakietki ze stylizowanymi główkami aniołków, motywami roślinnymi oraz herbami.

Pilawa (Potockich) Nałęcz i Ślepowron (Szlubowskich) oraz Kaplice boczne otwarte zostały do nawy arkadami.

Kaplica Mniszchów nakryta sklepieniem żaglowy zawiera nagrobek rodzinny.

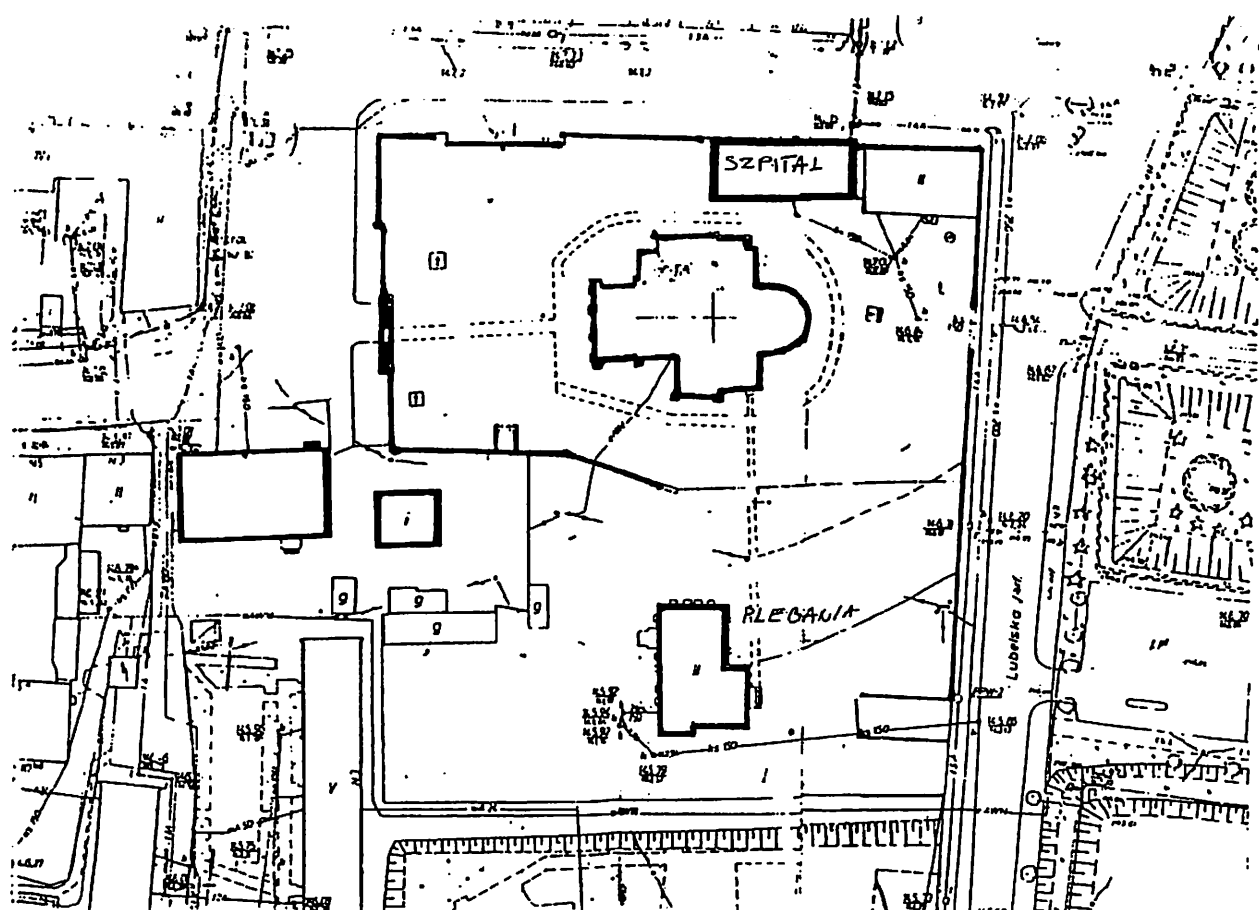
Kaplica Pana Jezusa mieści eklektyczny neobarokowy ołtarz wykonany z dębu, złożony z rzeźbioną grupą Ukrzyżowania.

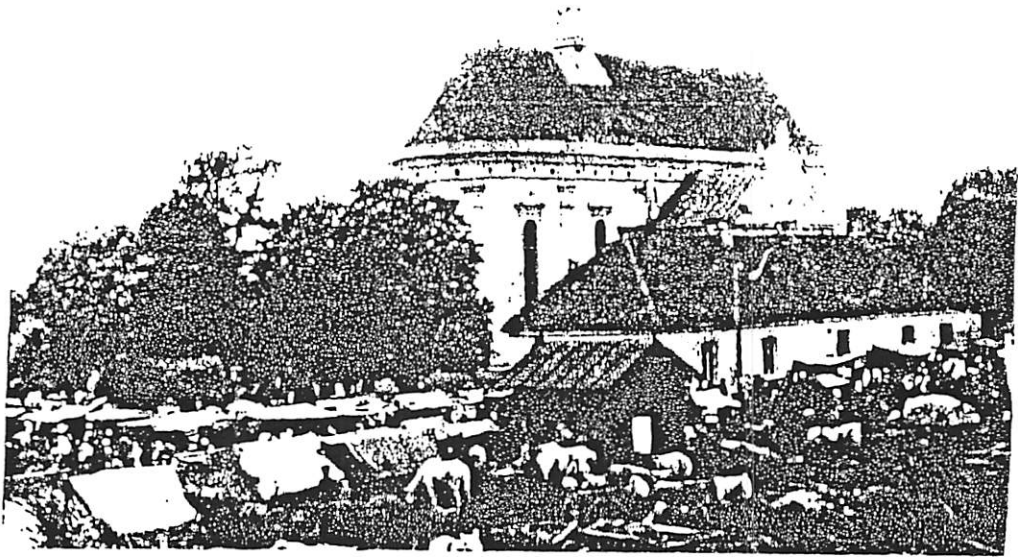
Chór muzyczny w przęśle zachodnim nakryty został sklepieniami z żebrami dekorowanymi sztukateriami. Otwiera się on na nawę trzema arkadami wspartymi na filarach. Prospekt organowy bezstylowy z lat 60-tych.

Dawny szpital – przytułek dla ubogich obecnie Parafialny Ośrodek Wychowawczy.

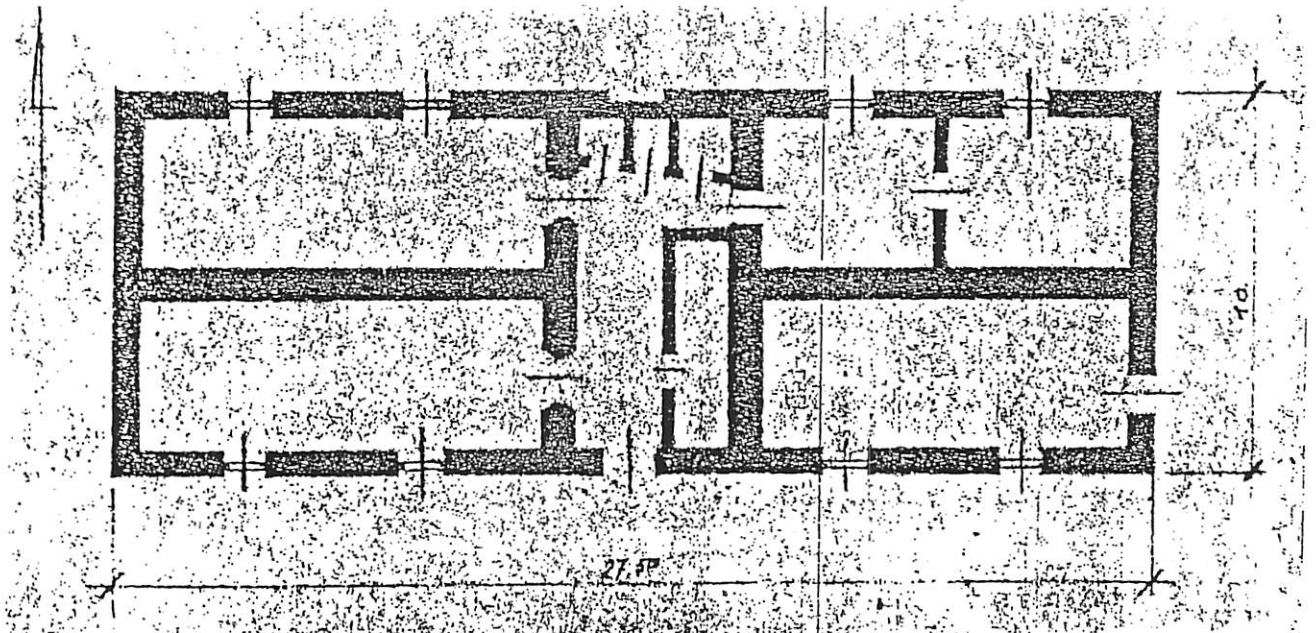
Szpitalik powstał w ostatniej ćw. XVII w. z fundacji St. A. Szczuki, podkanclerzego wielkiego litewskiego. Założony zgodnie z postanowieniami potrydeckimi jako szkoła, szpitalik dla ubogich i biblioteka. Obecnie służy jako parafialny Ośrodek Wychowawczy.

Szpitalik usytuowany kalenicowo przy ul. Ostrowieckiej, na północ od kościoła, w obrębie muru. Od strony wschodniej ścianą szczytową przylega do domu katechetycznego. Budynek murowany z cegły, tynkowany, parterowy na planie wydłużonego prostokąta. Elewacja północna pięcioosiowa. Cztery okna dwuskrzydłowe sześciootworowe, symetrycznie umieszczone, zamknięte łukiem wycinkowym. Na osi małe, poziome, prostokątne okienko dwukwaterowe powstałe w wyniku zamurowania otworu wejściowego. Elewacja południowa sześciooosiowa. Pięć okien analogicznych jak w północnej rozmieszczonych niesymetrycznie. Pomiędzy trzecim a czwartym oknem od wschodu poprzedzone dwustopniowymi schodkami drewniane, dwuskrzydłowe drzwi z prostokątnym nadświetłem. Elewacja zachodnia pozbawiona otworów. Elewacja wschodnia przylegająca do budynku katechetycznego. Dach czterospadowy, pobity blachą, z trzema murowanymi kominami.

Dawny szpital na zdjęciu archiwalnym.

Rzut budynku dawnego szpitala dla ubogich skala 1:200.

Dzwonnica – brama

Dzwonnica zaprojektowana przez Jakuba Fontanę, ufundowana przez gen. Eustachego Potockiego w poł. XVIII w.

Skrzydła bramy i furtkę wykuto z żelaza w XIX w. przez L. Szczyszewskiego; Warszawa ul. Wolska 46. Dzwony odlane w 1947 r. przez A. Kruszewskiego w Węgrowie (pierwotne dzwony były z fundacji Potockich).

Dzwonnica – brama znajduje się w zachodnim murze otaczającym kościół, na jego osi naprzeciw fasady, przy ulicy Warszawskiej.

Murowana z cegły /wymiały cegły: 29 x 14 x 7,5 cm/ spajanej zaprawą wapienną, otynkowana. Skrzydła bramy kute z żelaza. Dzwony odlewane z mosiądzu.

Założona na planie wydłużonego prostokąta.

Bryła zwarta, ażurowa. Dwukondygnacyjowa, nakryta szczytem wklęsło-wypukłym.

W pierwszej kondygnacji znajduje się brama główna z dwiema furtkami po bokach, w których zawieszone ażurowe skrzydła. Odpowiada jej układ kondygnacji drugiej, w otworach której zawieszone są dzwony. Główna kondygnacja posiada poprzeczną komunikację. Jej podłogę stanowią deski wsparte na murze. Wejście na drugą kondygnację schodami krętymi, umieszczonymi w południowym filarze bramy. Otwory w elewacjach przelotne, prostokątne, zamknięte łukiem półkolistym. Oprofilowane są prostą listwą. Ujęte pilastrami w wielkim porządku. Kondygnacje dzieli gzyms kordonowy. Pilastry podtrzymują profilowane belkowanie. Szczyt z gzymsem wieńczącym w kształcie łuku wklęsło – wypukłego. W polu szczytu od wschodu krzyż w glorii promienistej. Na szczycie krzyż żelazny.

Plebania

Powstała w latach 50-tych według projektu Jana Koszyc – Witkiewicza. Obiekt stanowi przykład poszukiwania przez architekta stylu narodowego, w którym widoczne są reminiscencje budownictwa dworskowego oraz ludowego budownictwa góralskiego.

Budynek plebani usytuowany w obrębie zespołu kościelnego, na południe od kościoła. Główna, wschodnia elewacja zwrócona w kierunku ul. Lubelskiej. Całość otoczona murek. Pomiędzy plebanią a kościołem żelazne ogrodzenie. Budynek murowany z cegły, tynkowany, parterowy, podpiwniczony, na planie podłużnym. Elewacja wschodnia sześciosiowa. Od strony południowej na podmurówce ganek z umieszczonymi na osi pięciostopniowymi schodami obudowanymi policzkami zakończonymi u dołu ślimacznicami i ośmioma kolumnami podtrzymującymi facjatę. Kolumny gładkie z bazami, kapitelami geometrycznymi i entazą w połowie wysokości. Belkowanie przerwane okapem.

Ganek trójosiowy, z ośmiokwaterowymi, dwuskrzydłowymi, płycinowymi drzwiami, do których z prawej i lewej strony przylegają wąskie, dwukwaterowe okienka. Po obu stronach drzwi dwa dwuskrzydłowe, czterokwaterowe, kwadratowe okna. Facjata z jednym oknem ośmiokwaterowym na osi i dwoma dwuskrzydłowymi, czterokwaterowymi, kwadratowymi oknami. Elewacja północna czteroosiowa, na podmurówce, z czterema obmurowanymi okienkami na poziomie gruntu. W elewacji umieszczone symetrycznie dwa dwuskrzydłowe, czterokwaterowe, kwadratowe okna i dwa o połowę węższe, jednoskrzydłowe, dwukwaterowe. Elewacja zachodnia na podmurówce z pięcioma obmurowanymi oknami na poziomie gruntu, siedmioosiowa. W północnej części elewacji ganek na podmurówce z pięciostopniowymi schodami i dwiema kolumnami podtrzymującymi belkowanie zwieńczone trójkątnym szczytem. W ganku jednoskrzydłowe drzwi z przylegającymi wąskimi, dwukwaterowymi okienkami. W południowej części elewacji cztery dwuskrzydłowe, czterokwaterowe, kwadratowe okna. Elewacja południowa na podmurówce, czteroosiowa. W części zachodniej elewacji zabudowany ganek z czterema kolumnami analogicznymi jak w elewacji wschodniej, podtrzymującymi belkowanie z tarasem otoczonym żelazną balustradą. W zabudowanej części ganku drzwi i dwa dwuskrzydłowe okna, z których jedno wychodzi na zachód. We wschodniej części południowej elewacji dwa dwuskrzydłowe, czterokwaterowe, prostokątne okna. Wszystkie ściany budynku pomalowane w kolorze piaskowym. Budynek pokryty dachem czterospadowym, łamanym, pobitym blachą, pomalowanym na czerwono, z trzema murowanymi kominami. Facjata w elewacji wschodniej nakryta czterospadowym dachem łamanym. W północnej części dachu elewacji wschodniej facjata z dwuskrzydłowym, czterokwaterowym oknem, nakryta trójspadowym daszkiem. W zachodniej części budynku poddasze z czterema, dwuskrzydłowymi, czterokwaterowymi oknami.

Budynek mieszkalny

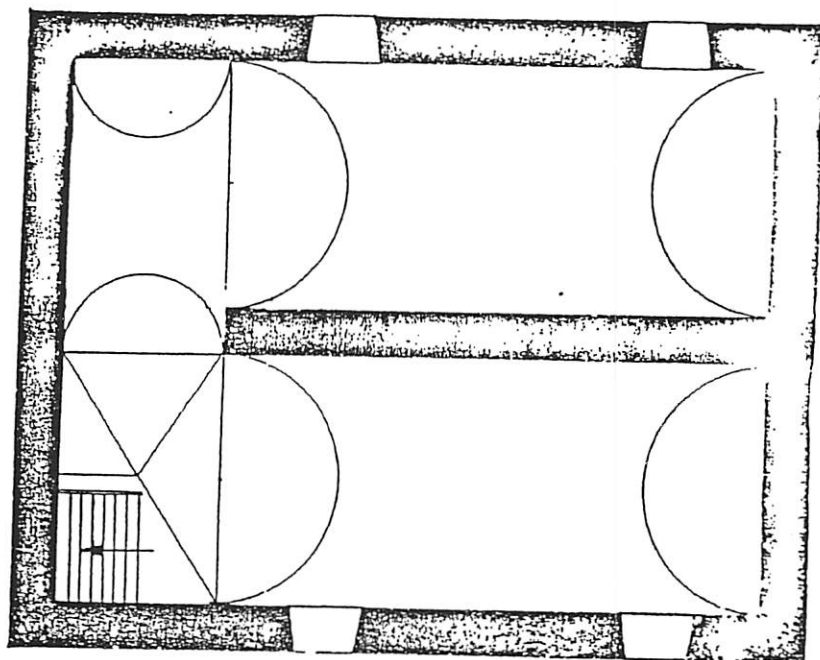
Położony w północno – wschodnim narożniku założenia kościelnego przy skrzyżowaniu ulic Ostrowieckiej i Lubelskiej. Powstał w okresie lat 20-tych 30-tych XX w.

Murowany z cegły, dwukondygnacyjny nakryty wysokim dachem czterospadowym z lukarnami. Założony na planie prostokąta z dwoma klatkami schodowymi obsługującymi pomieszczenia: kancelarię i salę widowiskową po stronie zachodniej, oraz mieszkania położone po stronie wschodniej. Elewacja frontowa i północna, sześćcioosiowa z prawie kwadratowymi oknami parteru (zamurowane okno we wschodnim narożniku) oraz wielkimi prostokątnymi zamkniętymi łukiem na piętrze. Elewacja południowa z dwoma wejściami o tej samej dyspozycji, sześćcioosiowa. Elewacja szczytowa w parterze z dwoma otworami okiennymi i niszę w której figurka Matki Boskiej na wysokości piętra.

W połączeniach czterospadowego dachu proste lukry po trzy od południa i północy.

„Mansjonaria”

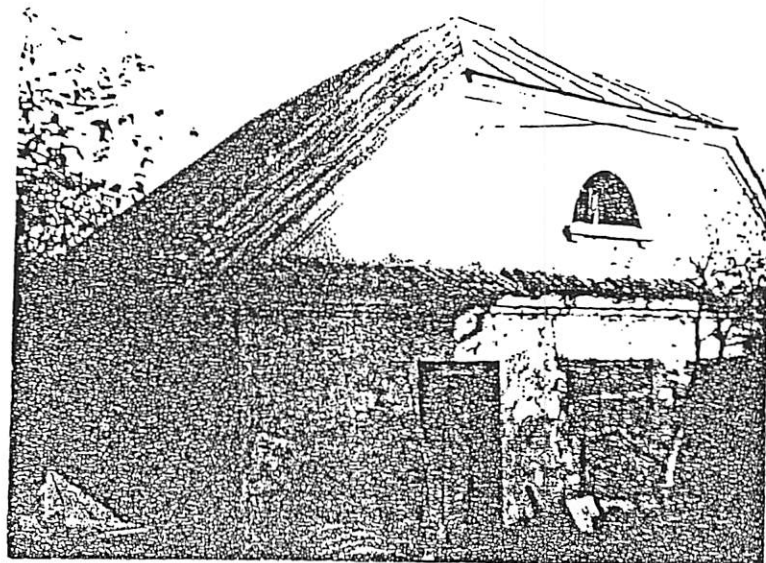
W pobliżu pd. – zach. naroża cmentarza kościelnego znajduje się niewielki założony na rzucie prostokąta zbliżonego do kwadratu budynek nakryty dachem czterospadowym. Ściany tej interesującej budowli wieńczy gzyms. Proporcje budynku na powstanie w XVII w. Pełniący obecnie funkcje magazynowe budynek może być tzw. mansjonarią odnotowaną w wizytacji biskupiej z 1679 r.

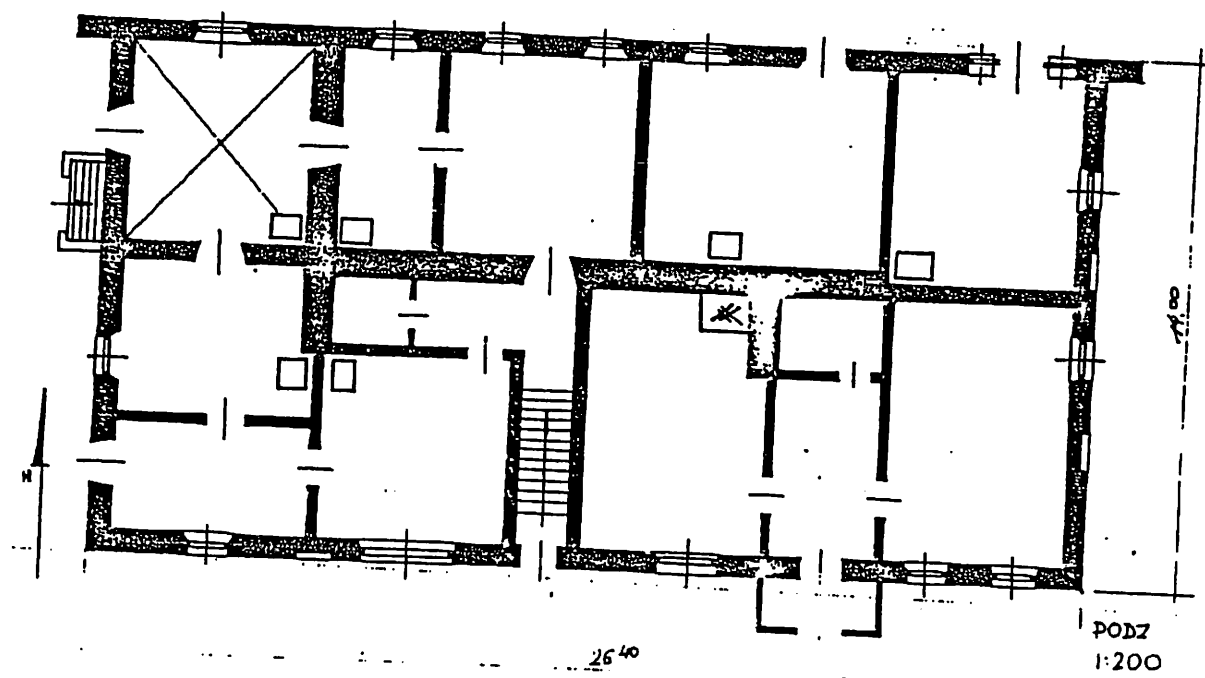
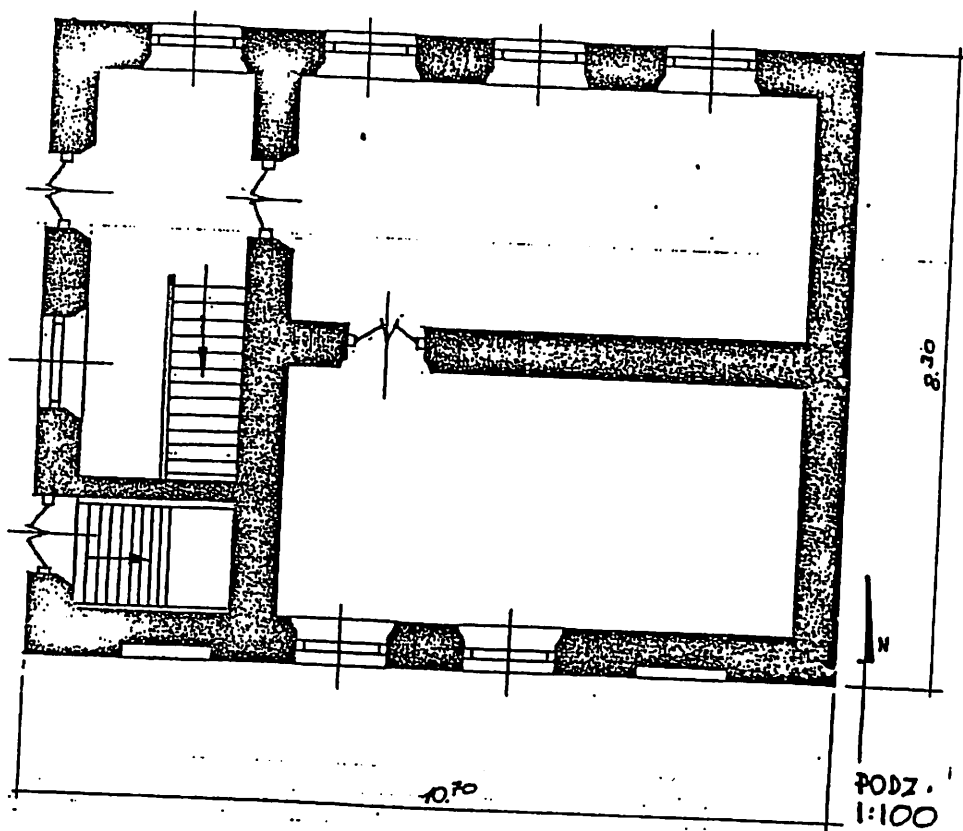

PIWNICE

PODZ. 1:100

„Mansjonaria” należąca niegdyś do zespołu kościelnego. Budynek przy ul. Warszawskiej nr 1.

Rzuty budynków przy ul. Warszawskiej nr 1.

2. ZESPÓŁ PALACOWO – PARKOWY POTOCKICH

Założenie rezydencjonalne pałacowo – parkowe, a właściwie pałacowo ogrodowe zostało ostatecznie ukształtowane w latach 1750 – 1759. Wtedy to architekt królewski Jakub Fontana, na zlecenie generała artylerii Eustachego Potockiego, przebudował barokową rezydencję podkanclerzego St. A. Szczuki utrzymaną w typie „palazzo in fortezza” w otwarte założenie pałacowo ogrodowe w typie „entre cour et jardin”.

Rezydencjonalne założenie pałacowo – parkowe położone jest w centralnej części miasta po wschodniej stronie ulicy Lubelskiej i Międzyrzeckiej. Posiada ono kształt mocno wydłużonego prostokąta podporządkowanego głównej osi biegnącej z południa na północ. Główna oś

Elewacja ogrodowa pałacu.

widokowa prowadzi z drogi do Czemiernik przez groblę pomiędzy stawami, most wjazdowy, bramę główną, środkowy ryzalit pałacu, zaakcentowana jest w parku kanałem wodnym i przedłużona biegiem ul. Międzyrzeczkiej. Druga oś widokowa przechodzi przez bramy – wieże umieszczone w skrzydłach pałacowych i skierowana jest a prezbiterium kościoła parafialnego.

Pałac zajmuje niewielkie wzniesienie ograniczone od południa murem oporowym zwieńczonym murkiem ogrodzeniowym rozczłonkowanym słupkami i płycinami. Mur oporowy dziedzińca łączy się z wysokimi cokołami pawilonów zamykających skrzydła pałacowe, ostrym uskokiem cofnięty jest w dziedziniec i łukowo wysunięty w kierunku północnym. Żelazna kuta brama umieszczona jest pośrodku i ujęta po bokach dwoma profilowanymi słupami – postumentami zwieńczonymi uproszczonym belkowaniem. Na postumentach umieszczono rzeźby przedstawiające trofea. (Zbroja z przyłbicą ustawione pionowo na stojaku, wykonanym z wiązki trzciny oplecionej taśmą, widocznej przez otwartą zasłonę przyłbicy, u dołu sztandary, armaty i kule armatnie, biała broń).

Do bramy prowadzi zniżająca się ku górze rampa podmurowana oszkarpowanym murem, oddzielona półokrągłym gzymsem od niskiego murku wieńczącego. Pomiedzy rampą a bramą znajduje się most na jednym prześle posiadającym kształt obniżonej kolebki.

Pałac, składający się z korpusu głównego ustawionego w linii wschód – zachód oraz przylegających do niego skrzydeł przeprutych wieżami bramowymi i zakończonych szerszymi pawilonami, obejmuje prawie kwadratowy dziedziniec honorowy.

Korpus główny założony jest na rzucie wydłużonego prostokąta z przylegającymi do naroży północno – wschodniego i północno – zachodniego kwadratowymi alkierzami i ryzalitem środkowym od strony północnej prostokątnym a od strony południowej pięciobocznym. Od strony dziedzińca korpus posiada dwa ryzality skrajne. Budynek korpusu dwukondygnacyjny nakryty jest wysokim dachem czterospadowym z lukarnami połączonym z trójspadowymi nieco niższymi dachami nad ryzalitami skrajnymi. Alkierze nakryte zostały osobnymi dachami w formie hełmów wieżowych.

Ryzalit środkowy, wyższy od korpusu, nakryty jest dachem dwuspadowym o kalenicy ustawionej prostopadle do dachu korpusa. Dach ryzalitu od strony południowej osłonięty ścianką attykową na, której umieszczono dekorację rzeźbiarską w formie kontuszy herbowej. Od strony północnej dach osłania półkolisty fronton. Podział pionowy korpusu stanowią bardzo płaskie pilastry o płycinowych trzonach. Narożne pilastry ryzalitów dekorowane są ornamentami rocailowymi umieszczonymi w miejscu głowic.

Podział poziomy stanowi przerywany gzyms kordonowy (międzypiętrowy) oraz zredukowane belkowanie.

Prostokątne otwory okienne korpusu ujęte zostały na parterze prostymi opaskami, w górnej kondygnacji opaskami z niewielkimi uszakami. Pod oknami

piętra i nad oknami parteru wykonano płaskie prostokątne płyciny. Na płycinach ryzalitów bocznych umieszczono dekoracje sztukatorskie. Piętnastoosiowa elewacja południowa korpusu zaakcentowana została wyższym ryzalitem środkowym, pięciobocznym o zaokrąglonych narożach, bogaciej dekorowanym.

Wejście oraz wysokie okna parteru zamknięte zostały łukiem koszowym, porte – fenetre piętra przesklepiono półkoliście a małe okna „półpiętra” łukiem odcinkowym. Na osi ryzalitu nad wejściem znajduje się balkon, wsparty na trzech wydatnych kroksztynach, zdobionych ażurową kutą balustradą. Nad porte fenetrem piętra umieszczono odcinkowy gzyms o kształcie łuku wklęsło – wypukłego. Podział pionowy ryzalitu stanowią płaskie pilastry, podzielone gzymsem kordonowym, w górnej partii dekorowane motywami rocailowymi, oraz płaskie płyciny biegnące przez całą wysokość ryzalitu posiadające wklęsły w górnych narożach.

Ryzalit zamyka pełne belkowanie (bez dekoracji w partii fryzu) oraz ścianka attykowa dekorowana po bokach „saską” plecionką. Na attyce umieszczono, w centralnej części, dekorację rzeźbiarską w postaci dwóch połączonych rokokowych kartuszy herbowych z herbami Brochwicz (jeleni) i Pilawa (2 ½ krzyża) zwieńczonych otwartą koroną.

Na skrajach attyki ustawiono dwie rzeźby przedstawiające trofea. Ryzalit główny zaakcentowano dodatkowo umieszczając po bokach, w partii dachu, dwie rzeźby przedstawiające siedzących niewolników (po stronie zachodniej niezachowana).

Centralnym elementem dekoracji rzeźbiarskiej ryzalitów bocznych są rokokowe kartusze herbowe, z monogramami MC (lewy ryzalit) i EP (prawy ryzalit), zwieńczone otwartymi koronami, osadzone na nastawach o niespokojnym konturze i gierowanym gzymsem. Spływy nastaw dekorowane są elementami roślinnymi (liście, owoce, kwiaty) oraz postaciami amorków (putta) umieszczonymi po bokach.

Elewacja ogrodowa korpusu głównego ujęta po bokach alkierzami posiada pośrodku dominantę w postaci prostokątnego trzykondygnacyjnego, trójosiowego ryzalitu środkowego. W dolnej kondygnacji, którą możemy traktować jako parter – cokół oddzielonej gzymsem, umieszczono porte – fenetry zamknięte łukiem koszowym. W górnej kondygnacji, ujętej w narożach parami pilastrów kompozytowych w wielkim porządku, znajdują się porte – fenetry i małe kwadratowe okna przesklepione łukiem odcinkowym. Pod dużymi oknami piętra umieszczono rzeźbiony motyw tzw. „saskiej plecionki”. Ryzalit zwieńczony jest frontonem w kształcie łuku eliptycznego i obwiedziony wydatnym gzymsem, nad pilastrami poziomym, nad środkowym polem eliptycznym. W polu frontonu znajduje się płaskorzeźba przedstawiająca scenę z Zefirem i Florą. Na gzymsie frontonu po bokach umieszczone zostały rzeźby przedstawiające nimfy a na szczycie ustawiono putto.

Alkierze zamykające elewację ogrodową korpusu głównego są dwukondygnacyjne, tej samej wysokości co korpus i jednoosiowe. Nakryte

zostały osobnymi dachami w formie hełmów wieżowych do których od frontu przylegają niskie trójkątne przyczółki. W polach przyczółków umieszczono dekorację sztukatorską o formach roślinnych. Porte – fenetry piętra alkierzy posiadają krótkie balkony wsparte na kroksztynach i ozdobione kutymi ażurowymi balustradami.

Korpus główny pałacu połączony został z prostopadłe do niego ustawionymi skrzydłami dwoma prostokątnymi pawilonami ustawionymi w linii alkierzy, tej samej co one szerokości. Ściany łączące pawilony i alkierze są nieco cofnięte poza lico elewacji. Pawilony są dwukondygnacyjne, pięcioosiowe, niższe nieco od korpusu, nakryte trójspadowymi dachami dotykającymi do ścian bocznych alkierzy.

Podział pionowy ścian pawilonów stanowią pilastry o głowicach dzbaneczkowych. Od strony dziedzińca, korpus pałacu połączono ze skrzydłami dwoma parterowymi wąskimi przejściami – galeriami. Ściany galerii ozdobione zostały boniowaniem i rozcłódkowane wnękami arkadowymi; trzema w elewacji południowej i dwoma na ścianach skrzydeł. We wnękach arkadowych umieszczone zostały prostokątne okna lub płyciny okienne, oraz drzwi pośrodku ścian południowych. W polach górnych arkad znajdujemy dekoracje stiukowe o formach roślinnych. Ścianki attykowe galerii ozdobiono grupami rzeźbiarskimi przedstawiającymi putta dekorujące wazony girlandami (rzeźby nad galerią wschodnią niezachowane).

Parterowe skrzydło wschodnie i parterowe od strony dziedzińca a piętrowe od miasta, skrzydło zachodnie zamknięte zostały od północy dwoma szerszymi dwukondygnacyjnymi pawilonami. Pawilony ustawione są na wysokich cokołach umieszczonych od strony południowej. Podział pionowy ścian pawilonów stanowią lizeny. W elewacjach południowych, nad trzema osiami partii środkowej usytuowano trójkątne tympanony. Pawilony nakryto dachami czterospadowymi o kalenicy ustawionej prostopadłe do dwuspadowych dachów skrzydeł bocznych.

Wieże – bramy ustawione zostały w skrzydłach naprzeciw siebie, bliżej korpusu pałacu. W elewacjach dziedzińcowych skrzydeł, pomiędzy bramami a pawilonami znajdują się nieznacznie wysunięte, boniowane, trójosiowe ryzality. Ryzality rozcłódkowano wnękami arkadowymi i zwieńczono dekoracją rzeźbiarską. Nad ryzalitem wschodnim rzeźba przedstawia konia skaczącego przez przeszkodę. Przeszkodę tę stanowi rokokowa nastawa z elementami wolutowymi i roślinnymi pokryta draperią. Nad ryzalitem zachodnim grupa rzeźbiarska przedstawia jelenia w sieci wśród pni drzew oraz dwa putta trzymające psy myśliwskie.

Wieże – bramy od strony dziedzińca w przyziemiu boniowane, trójosiowe z wysoką arkadą pośrodku i niższymi arkadami po bokach (forma łuku triumfalnego). W górnej kondygnacji czworoboczne, jednoosiowe, nakryto wysokimi hełmami zwieńczonymi obeliskami. Kształt górnej partii hełmów wież, powtarza kształt hełmów alkierzy pałacu. Wieże oddzielone zostały od

bram wydatnym gzymsem. Ustawione są na wysokim cokole i ujęte w pary pilastrów z głowicami, w których jońskie woluty połączono ze spływami roślinnymi (forma gałązki z liśćmi). Wydatny gzymś koronujący, nad dużymi półkoliście zamkniętymi oknami ukształtowano również półkoliście.

Dekorację rzeźbiarską wież stanowią trofea umieszczone na cokole. Są to kirysy z otwartymi przyłbicami na stojakach. Nad arkadami bocznymi bram znajdujemy rzeźby figuralne. Nad bramą wieży zachodniej przedstawiono Herkulesa walczącego ze smokiem oraz Herkulesa walczącego cerberem. Nad bramą wschodnią rzeźby przedstawiają Samsona rozdzierającego lwa oraz Tezeusza powalającego Minotaura. W wieży wschodniej od strony dziedzińca nad oknem umieszczono okrągłą tarczę herbową (2 poł. XIX w.) z herbami: Ślepowron, Jastrzębiec, Korwin, Prus i Nałęcz. Na obeliskach wież umieszczono emblematy herbów Brachwicz – jeleni w soku i Pilawa – dwa i pół krzyża trzymane przez anioła.

Elewacja skrzydła zachodniego dwukondygnacyjnego, trzydziestotrzyosiowa, podzielona została pośrodku wnęką o łukowo wklęsłych narożach, wprowadzającą do wielkiej arkady bramy – wieży. Wnękę ujmują po bokach pary tokańskich pilastrów. Elewacje wnęki jednoosiowe, naprzeciwległe, w parterze z otworami dziennymi zamkniętymi łukiem odcinkowym. Podział poziomy zaakcentowany gzymsem odcinkowym. W górnej kondygnacji otwory okienne prostokątne. Wnękę zamknięto zdwojonymi pilastrami toksańskimi. Niewielki uskok zaakcentowany został dwoma toksańskimi kolumnami ustawionymi na cokołach.

Pary pilastrów, pilastry zdwojone oraz kolumny dźwigają pełne belkowanie. Nad nim ścianka attykowa o podziałach odpowiadających elementom dźwigającym. Rzeźby na attyce przedstawiają pośrodku dwa rokokowe kontusze herbowe z herbami Pilawa i Brochwicz, zwieńczone koroną, osadzone na elementach panopliowych podtrzymywane przez putta. Po obu stronach tarcz umieszczono niewielkie trofea. Całość kompozycji rzeźbiarskiej dopełniają dwie grupy alegoryczne. Przedstawiają one postacie kobiet trzymające zwoje papieru, otoczone amorkami. Kobieta po lewej stronie personifikacja Architektury Cywilnej oparta jest o postument – fragment kolumny częściowo zakryty zwojem. Na zwoju mało czytelny zarys planu budowli lub miasta. Kobieta po stronie prawej, personifikacja Architektury Wojskowej trzyma zwój, na którym widoczny jest wyraźnie zarys fortyfikacji bastionowej: zwój opiera się o model średniowiecznej wieży obronnej zakończonej krenelażem.

Brama parterowego skrzydła wschodniego, od strony wschodniej, posiada przejście w formie arkady zwieńczone trójkątnym przyczółkiem.

Ukształtowanie otoczenia pałacu, podporządkowane zostało, jak zaznaczyliśmy, zasadzie osiowości. Ulica Lubelska, od strony południowej, stanowi kompozycyjne przedłużenie grobli paradnej, wiodącej pomiędzy czterema prawie kwadratowymi stawami (w założeniu osiemnastowiecznym

dwoma o kształcie wydłużonych prostokątów) przez rampę ku głównej bramie wjazdowej. Stawy wzdłuż linii wschód – zachód przedzielone są korytem rzeki Białki. Na obrzeżach stawów pozostały relikty dawnych rzędowych obsadzeń.

Po stronie północnej pałacu rozciąga się dawny ogród, dzisiaj mający charakter parku.

Oranżeria z domkiem ogrodnika usytuowane są na północ od pałacu i na wschód od osi głównej założenia. Oranżeria jest murowanym parterowym budynkiem wzniesionym na planie wydłużonego prostokąta z dwoma nieznacznymi występami ryzalitowymi po bokach. Od północy przylega do oranżerii ustawiony prostopadłe dom ogrodnika. Nad oranżerią wysoki dach czterospadowy z lukarnami. Dach drugiej części trójspadowy, również z lukarnami połączony z dachem oranżerii.

Fasada oranżerii dziewięcioosiowa z dużymi oknami zamkniętymi półkoliście, ujęta została po bokach niewielkimi ryzalitami i zaakcentowana pośrodku wyższymi lekko wklęsłym ryzalitem. Pośrodku portyk z kolumnami jońskimi i narożnymi parami pilastrów jońskich po bokach, dźwigających pełne belkowanie. Nad gzymsem ścianka attykowa będąca cokołem dla rzeźby Rydwan Apollina. Podział pionowy fasady stanowią płaskie lizeny połączone górą. Fasadę wieńczy belkowanie o niepełnym programie (zredukowana partia architrawy).

Wielkie zamknięte łukiem okna obwiedzione zostały profilowanymi opaskami zdobionymi na wierzchołku łuku dekoracją sztukatorską w formie splotów liści. Nad ryzalitami bocznymi znajdują się niskie cokoły – attyki z grupami rzeźbiarskimi przedstawiającymi putta dekorujące girlandami wazony. Elewacje boczne oranżerii jednoosiowe, z prostokątnymi otworami drzwiowymi przesklepionymi łukiem odcinkowym, po bokach płyciny okienne. Nad oknami dekoracja stiukowa w półkolistym frontonie. Podział ścian jak w fasadzie.

Ciekawym elementem elewacji oranżerii są wycięte, wklęsłe łukowo narożniki budynku.

Skrzydło budynku skierowane ku północy, tzw. dom ogrodnika posiada skromny podział pionowy ścian lizenami. Otwory okienne i drzwiowe prostokątne. Pomieszczenia poddasza doświetlone lukarnami. Całość budynku podpiwniczona. Piwnice sklepione kolebkami wspartymi na masywnych filarach. Taras od strony zachodniej jest elementem współczesnym.

Pałac radzyński uznawany jest za czołowe osiągnięcie artystyczne Jakuba Fontany i zaliczany do czołowych dzieł nurtu architektury pałacowej połowy XVIII w.

Architekt operując charakterystycznym dla siebie zestawem motywów w radzyńskim pałacu twórczo połączył różne wzory i na bazie siedemnastowiecznej rezydencji stworzył zadziwiające rozmachem i finezją otwarte założenie pałacowo – ogrodowe.

Należy zaznaczyć, że elementy sztuki francuskiej czy saskiej są w radzyńskim założeniu na tyle widoczne na ile były w ogóle elementami ogólnoeuropejskiego rokoka.

Na szczególną uwagę zasługuje wysokiej rangi artystycznej wystrój rzeźbiarski pałacu autorstwa znakomitego rzeźbiarza Jana Chryzostoma Redlera.

Pałac posiada ciekawą artykulację architektoniczną oraz unikalną dekoracją sztukatorską.

Wystrój wnętrz, jak wiemy z przekazów i nielicznych zdjęć, rokokowy uległ całkowitemu zniszczeniu podczas pożaru w lipcu 1944 r.

Ogród pałacowy, powszechnie nazywany parkiem i obecnie pełniący funkcję parku miejskiego, jest nierozdzielną częścią zespołu pałacowego. Podobnie jak zbiorniki wodne i grobla po stronie południowej, tak ogród po stronie północnej od pałacu stanowią elementy świadomie kształtowanej przestrzeni. Poza zachowanymi dobrze elementami zespołu pałacowego, jak wymieniony ogród i zbiorniki wodne jako należące do zespołu należałoby zaliczyć ogród użytkowy ograniczony od północy i wschodu murem arkadowym, oraz zespół folwarczny po stronie wschodniej, którego pozostałością jest jedyny nieco przebudowany budynek LOK – u.

Ogród ozdobny powstał pod wpływem klasycznych francuskich rozwiązań realizowanych w Wersalu Ludwika XIV przez ogrodnika królewskiego Le Nostre'a.

Układ ogrodu podporządkowany został jednej głównej osi kompozycyjno – widokowej wchodzącej w krajobraz na zewnątrz. Na tej samej osi, głównej dla całego założenia, leży grobla paradna, po stronie południowej, ujęta czterema, a pierwotnie dwoma wydłużonymi zbiornikami wodnymi. Przedłużeniem grobli jest ulica Lubelska „uciekająca” w daleką perspektywę.

Ogród radzyński ukształtowany ostatecznie wraz z rezydencją w 2 poł. XVIII w składał się z dużego parteru zakończonego półkolistym szpalerem i kanałem na osi głównej otoczonym boskietami.

Boczna część ogrodu, wschodnia podporządkowana był budynkowi oranżerii. Przed frontem od południa znajdowały się dwa partery otoczone szpalerem. Na wschód od oranżerii mieścił się osłonięty ceglanym arkadowym murem ogród użytkowy.

Ogród osiemnastowieczny wchłonął podobnie jak cała rezydencja osiemnastowieczna budowaną w latach 80 – tych XVII w. siedzibę St. A. Szczuki. Z tego założenia, jak wcześniej wspomniano przyjęto główną oś kompozycyjną całego ogrodu.

Zgodnie z francuską klasyczną zasadą tworzenia układu dziedzińców oraz zasadą przedłużania w „ nieskończoność” głównej osi widokowej kształtował Fontana radzyńską rezydencję. Ciekawym choć nie odosobnionym przykładem pozostaje rozwiązanie polegające na utworzeniu dwóch stawów po stronie południowej pałacu pomyślanych jako partery wodne i traktowanie tej części

jako tzw. „avant cour”. „Cour d'honneur” zamknięty był skrzydłami ogrodu i kutą bramą.

Ogród w swojej kompozycji również podporządkowany był myśli francuskiej. Kompozycja planistyczna osiemnastowiecznego ogrodu zachowana została do dzisiaj. Zmieniły się formy roślinne, brak jest elementów wyposażenia, ale odtworzenie kompozycji ogrodu w oparciu o stan istniejący nie nastęczał badaczom wielu trudności. Oś główna ogrodu biegła od ryzalitu głównego pałacu przez najważniejsze jego elementy. Salonowi pałacowemu odpowiadał wielki parter ogrodowy okolony ścianami bocznych alei odpowiadających skrzydłom pałacowym. Przestrzeń ogrodu kształtowana była jak architektura a jej poszczególne elementy nazywane były analogicznie do wnętrza pałacowych.

Parter ogrodowy zakończony był półkoliście i znajdował się nieco wyżej niż „nanizany” na oś główną kanał wodny z kwadratowym basenem po stronie północnej i flankującymi go kwadratami boskietów. Oś główna widokowa miała, jak wielokrotnie zaznaczano kontynuację poza rezydencją w ulicy Międzyrzeckiej.

Oranżerii podporządkowane były dwie kwatery niskich parterów położonych w zagłębieniu terenu i otoczonych szpalerami drzew.

Części ogrodu ozdobne i użytkową położoną na wschód od Oranżerii łączyła oś poprzeczna założenia wychodząca z rynku Nowego Miasta przez ozdobną bramę w kierunku wschodnim, ku części użytkowej.

Brak jest przekazów ikonograficznych i źródeł dotyczących wyposażenia ogrodu, a należy się domyślać takowego. Ogród pierwotnie ogrodzony był wysokim murem od strony zachodniej i północnej. Mur ten został w czasie okupacji obniżony. Zachował się na odcinku od pałacu do obecnie konserwowanej bramy reprezentacyjnej ogrodu.

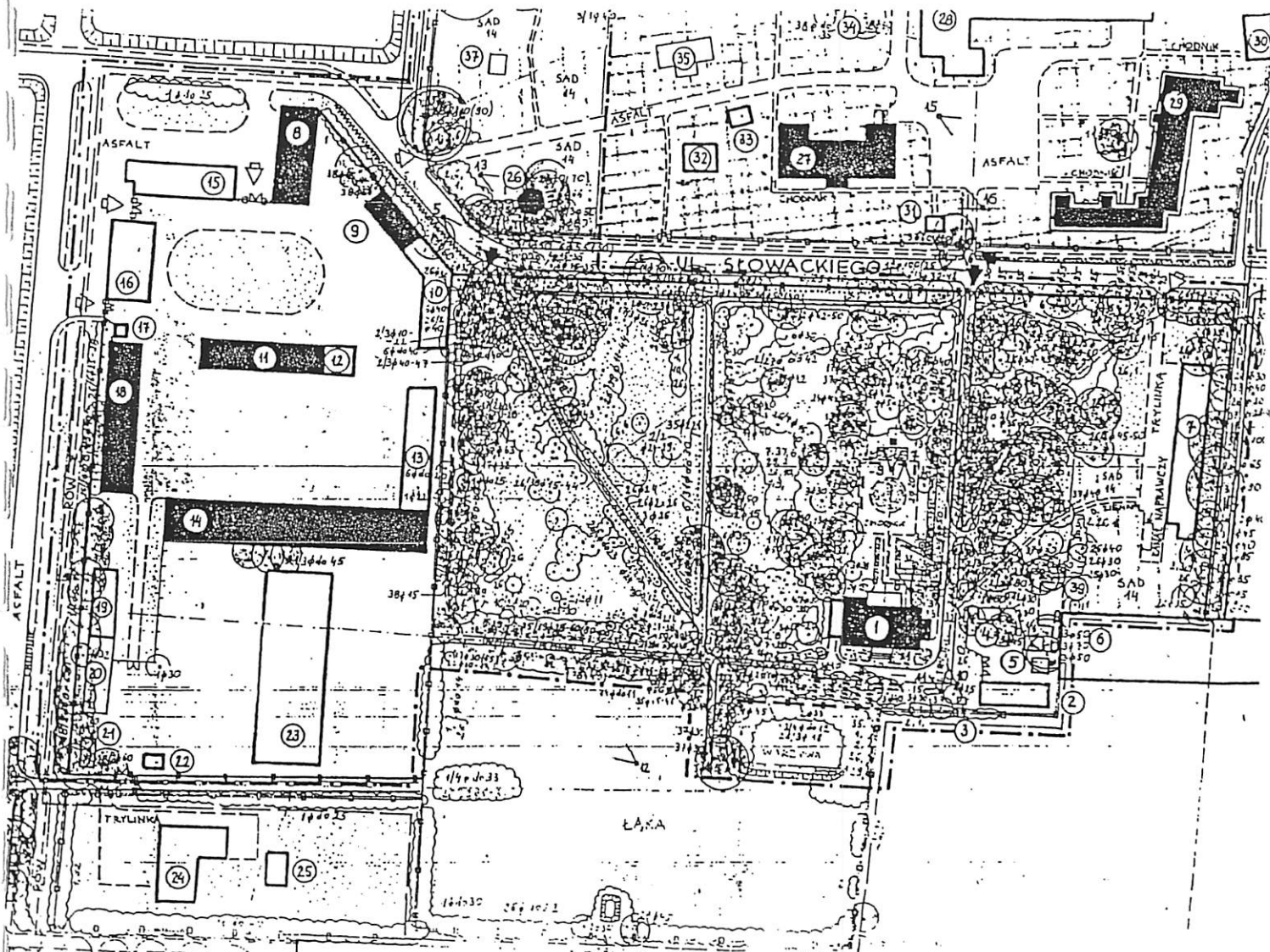
Brama z kutą kratą rozmieszczoną pomiędzy czterema boniowanymi filarami, ujęta w spływy wolutowe, zdobiona jest wysokiej jakości kamieniarką. Nakrywy słupów, spływy wolutowe oraz wysokiej urody i klasy wazony odkute zostały w piaskowcu szydłowieckim.

Podobnie ukształtowana i zdobiona musiała być brama północna, zamykająca ażurem kraty parku ale otwierająca widok osi głównej w kierunku północnym. Brama ta została mocno zdewastowana i utraciła oryginalne wyposażenie.

W przypadku ogrodu większe szkody powstają w wyniku prowadzonych prac niż, gdy prac nie podejmowano. Nie do zaakceptowania jest wyasfaltowanie alejek parkowych, oraz układanie płytek betonowych. Szpetną budowlą jest szalec miejski umieszczony w pobliżu reprezentacyjnej bramy zachodniej.

3. ZESPÓŁ PAŁACOWO – PARKOWY „GUBERNIA”

Pałacyk „Gubernia” otoczony jednohektarowym parkiem położony jest na pd.-wsch. Od centrum miasta przy ulicy Sitkowskiego. Początki założenia pochodzą z czasów Potockich tj. 2 poł. XVIII w. Możliwe, że z tego czasu pochodził drewniany dwór pokazany na planie z 1844 r. Kiedy dobra radzyńskie

w 1831 r. przeszły w ręce Szlubowskich, a utrzymanie rezydencji po uwłaszczeniu okazało się za kosztowne w 1870 r. wybudowali obok dworu budowlę eklektyczną z elementami barokowymi i romantycznymi. Istniejący do dziś Pałacyk Gubernia był do wybuchu II wojny zamieszkiwany przez Szlubowskich. W 1944 pałacyk był mocno zdewastowany przez żołnierzy radzieckich. Po wojnie odremontowany pełnił funkcję bursy szkoły zawodowej. W latach 1964-65 przeprowadzono kolejny remont, po którym umieszczono w obiekcie szpital fizjatryczny. Tę funkcję pełni pałacyk do dzisiaj.

Pałac Gubernia stanowił centrum dużego założenia jakim był folwark kozirynski. Folwark, którego początki mogą sięgać 2 poł. XVIII w., obejmował w XIX w. obszar zajmowany obecnie przez tereny pałacyku Gubernia, tereny szpitala oraz tereny położone pomiędzy pałacem a ulicą Lubelską a wraz z ogrodami sięgał po ulicę Wyszniacką. Zabudowa gospodarcza folwarku została rozebrana lub przebudowana. Budynki gospodarcze i mieszkalne czworaki stojące na terenie szpitala spłonęły w wielkim pożarze w latach 60-tych XX w. Ocalałe np. rządcówkę rozebrano w latach 80-tych.

Zniszczeniu uległy też tereny parku pałacowego. Od strony wschodniej „odcięto” część parku i dokonano trwałych zmian, wznosząc budynki, wycinając drzewa i utwardzając nawierzchnię.

Z całego założenia dworsko folwarcznego pozostała tylko część reprezentacyjna. Pałac i park otoczony dziewiętnastowiecznym murem ogrodzeniowym oraz kaplica, starsza od całego założenia, otoczona starymi drzewami.

Pałac jest budowlą murowaną z cegły na zaprawie wapiennej, otynkowany. Założony na rzucie prostokąta posiada po stronie wschodniej wieżę dobudowaną do korpusu. Dwukondygnacyjny korpus główny pałacu ustawiony został na wysokim cokole. Budynek nakrywa dach mansardowy z lukarnami. Wieża posiada cztery kondygnacje, w przyziemiu powtarzająca blankami podziały korpusu i zwieńczona jest blankami typu gibellińskiego osadzonymi na ścianie attykowej umieszczonej na mocno wystającym gzymsie.

Elewacje korpusu rozczłonkowano pilastrami i lizenami i podzielono gzymsem międzypiętrowym. Duże prostokątne okna z ośmiokwaterowym podziałem i prostokątne drzwi posiadają proste obramowania. Fasada pałacu siedmioosiowa ujęta została w narożach szerszymi pilastrami. Wejście na osi środkowej poprzedzone tarasem obwiedzionym żelazną balustradą. W drugiej kondygnacji nad wejściem balkon.

Pałac jest podpiwniczony. Posiada dwutraktowy układ wewnątrz /z wtórnymi podziałami na małe sale/. Sień po stronie południowej, pośrodku układu, prowadzi do pokoi reprezentacyjnych położonych w trakcie północnym i części prywatnej w trakcie południowym.

Schody jednobiegowe dostępne z sieni. W wieży umieszczono metalowe schody kręte.

Pałac jest ciekawym przykładem rozwoju stylu eklektycznego w kierunku romantycznym.

W ówczesnych warunkach politycznych (po upadku obu powstań) odwoływanie się do stylu gotyckiego było wskrzeszeniem tradycji narodowych i patriotycznych.

Elementy neogotyckie w postaci wieży przy pałacu czy styl kościółka cmentarnego ufundowanego przez Szlubowskich na miejscowym cmentarzu świadczą o świadomości narodowej tej rodziny.

Park przypałacowy zajmuje prostokątny obszar ograniczony od północy ul. Sitkowskiego, a od wschodu ul. Powstania Styczniowego. Nieregularnie ukształtowana granica południowa w części wschodniej bliżej pałacu dalej obejmująca prostokątną łąkę biegnie częściowo wzdłuż starego ogrodzenia. Granica zachodnia biegnie wzdłuż ogrodzenia linią prostopadłą do ulicy Sitkowskiego.

Park posiada elementy założenia regularnego jak i elementy świadczące o przekształceniu go w założenie romantyczne. Do tych pierwszych należy podział na trzy regularne kwadraty dokonany alejkami prostopadłymi do ulicy Sitkowskiego. Alejka położona najbliżej pałacu została utwardzona trelinką a w murze wykonano nową bramę położoną dokładnie naprzeciw bramy prowadzącej na teren szpitala. Alejka ta stała się więc główną drogą dojazdową do pałacu, zmieniając dawny układ ciągów komunikacyjnych w parku.

Dawna brama wjazdowa, obecnie nieużytkowana, znajduje się pn.-zach. narożniku parku przy zakręcie ul. Sitkowskiego. Od bramy tej prowadzi, ukośnie biegnąca przez zachodnią kwaterę aleja z zachowanymi starymi egzemplarzami drzew. W pobliżu bramy wjazdowej zachował się dół po sadzawce ogrodowej, obok którego rośnie wiekowa wierzba.

Układ przestrzenny parku jest w chwili obecnej słabo czytelny. Zupełnemu zatarciu uległy powiązania widokowe z założeniem pałacowym Potockich i dawnym folwarkiem.

Uległy zatarciu powiązania funkcjonalne pałacu i otaczających go budynków. Warto tutaj wspomnieć o nieistniejącym dużym drewnianym, podobno modrzewiowym dworze usytuowanym na pd.-wsch. od pałacu a mieszczącym mieszkania oficjalistów, który można identyfikować z Pałacem Gubernia z planu z 1844 r. Zniknął też położony w pd. – zach. części folwarku przy ul. Lubelskiej (obecnie teren wokół „Biedronki” i „Gali”) tor hippiczny funkcjonujący jeszcze do II wojny.

Pomimo niekorzystnych zmian założenie pałacowo – parkowe Gubnia reprezentuje duże walory kulturowe. Zachowane formy układu przestrzennego parku świadczą o jako wielostopniowym rozwoju. Drzewostan zabytkowy parku jest zróżnicowany i bogaty tak pod względem wieku jak i form kompozycyjnych.

Najstarsze egzemplarze drzew liczą 150 – 200 lat i można je traktować jako drzewa pomnikowe. Park stanowi zwartą grupę zieleni i jest drugim po ogrodzie reprezentacyjnym parkiem w mieście.

Obecnie na wskutek zasłonięcia parku i pałacu wysoką zabudową, jego rola w krajobrazie uległa zmniejszeniu. Do niedawna jeszcze grupa wysokiej zieleni i wieża pałacyku tworzyły malowniczy fragment panoramy miasta oglądanej od strony południowej i południowo – zachodniej z ulic Wisznickiej i Lubelskiej.

Obecnie widok ten jest zasłaniany przez powstającą po stronie pn. ulicy Wisznickiej (na terenie dawnych ogrodów folwarcznych) zabudowy jednorodzinnej. Widok od strony pd.-zach. zasłaniają podwyższone budynki dawnego „Syndykatu” (wcześniej należące do folwarku). Rzucającą się w oczy nieprawidłowością jest budowa w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu, tuż za ogrodzeniem, po stronie pd.-wsch. Wysokiej hali (magazynu), której koszmarne bezstylowa bryła skutecznie zasłoni pałac i wprowadzi brzydotę budowlaną w sąsiedztwo stylowego, zabytkowego obiektu.

Park pałacu Gubernia jest obecnie w stanie skrajnego zaniedbania. Duża ilość samosiewów drzew oraz krzaki i zarośla zasłaniają układ przestrzenny założenia. Zalegające, nieuporządkowane od kilkudziesięciu lat liście utworzyły w niektórych miejscach (np. przy bramie w narożniku pn. – zach.) 80 centymetrową butwiejącą warstwę. W oddalonych punktach parku po stronie zachodniej urządzono wysypisko szpitalnych śmieci.

Brak możliwości swobodnego poruszania się po alejach, nadmierna gęstość zieleni nie przepuszczająca do ziemi promieni słońca, ciągle występująca wilgoć i wieczny cień sprawiają, że jest to miejsce nieprzyjemne i ponure. Jeżeli prosta pielęgnacja zieleni i zwykłe prace porządkowe w parku przerastają możliwości szpitala należy zastanowić się nad zmianą użytkownika.

4. CMENTARZ GRZEBALNY RZYMSKO-KATOLICKI Z DAWNĄ CZĘŚCIĄ PRAWOSŁAWNĄ.

Historia

Cmentarz grzebalny przy ul. Sitkowskiego jest czwartym w kolejności miejscem pochówków zmarłych. Pierwsze cmentarze istniały w obrębie placów kościelnych. Był zatem cmentarz na Kozimryнку w XV w., a w końcu tego wieku powstał cmentarz przy kościele pw. Zwiastowania NMP (w miejscu kościoła pw. Św. Trójcy). Trzecim był cmentarz przy unickiej cerkwi pw. Św. Jerzego zamknięty na początku XIX w.

Dokładna data powstania cmentarza przy ul. Sitkowskiego nie jest znana. Wizytacja biskupia z 1802 r. wspomina już ten cmentarz jako istniejący, obok tradycyjnie jeszcze funkcjonującego cmentarza przykościelnego przy kościele pw. Św. Trójcy.

W granicach zaboru austriackiego od 1800 r. obowiązywało zarządzenie o grzebaniu zmarłych poza miastem. Możemy zatem przyjąć, że cmentarz przy ul. Sitkowskiego powstał na samym początku XIX w.

Początkowo zajmował on niewielki obszar leżący w dzisiejszej pd.-wsch. części nekropoli wokół kościoła cmentarnego p.w. Św. Anny. Przed 1834 rokiem cmentarz powiększono w kierunku zachodnim i na powiększonym obszarze wydzielono część dla pochówków prawosławnych.

Pod koniec XIX w. powiększono cmentarz symetrycznie względem drogi Kozirynek Stary, która stała się teraz aleją wewnętrzną cmentarza. W okresie międzywojennym alejka ta przyjęła funkcję alei głównej. Ulica Kozirynek Stary zmieniła bieg, okrążając nekropolę od strony północnej. Cały cmentarz otoczono murem z cegły. W jego północnej części, na osi kościółka, usytuowano bramę, obok której wybudowano domek grabarza. /Oba te obiekty noszą cechy stylu eklektycznego/. Była to brama prowadząca do katolickiej części cmentarza. Brama części prawosławnej /skromniejsza artystycznie od wyżej wspomnianej/ usytuowana była w środkowej części muru zachodniego /na linii dawnego biegu ulicy Kozirynek Stary. Do lat 20-tych XX wieku część prawosławna oddzielona była od części katolickiej drewnianym parkanem/.

Plany powiększenia cmentarza opracowano w Pracowni Planowania Przestrzennego w Radzynie przewidywały rozbudowę cmentarza w kierunku południowym, za nową drogą obiegającą cmentarz od południa. Do realizacji tych planów nie doszło. Zdecydowano o założeniu nowym i od lat 80-tych funkcjonuje w Radzynie nowy cmentarz grzebalny, położony w południowej stronie miasta. Usytuowany jest przy drodze do Czemiernik (przedłużenie ulicy Lubelskiej) w pobliżu nieczynnego cmentarza żydowskiego.

Układ przestrzenny cmentarza

Układ przestrzenny cmentarza zmienił się zależnie od poszczególnych faz rozwojowych.

W I etapie kwadratową działkę cmentarza o boku 200 łokci dzieliła alejka biegnąca z północy na południe. Alejka ta zachowana do tej pory w latach 70-tych XIX w. pełniła rolę głównej alei katolickiej części cmentarza. Groby w tej części cmentarza lokowane były w sposób rzędowy.

W II etapie rozwoju powiększono cmentarz w kierunku zachodnim i część tę przeznaczono po 1834 r. dla chowania prawosławnych.

W III etapie powiększono cmentarz o część północno-zachodnią. Wtedy alejka leżąca na przedłużeniu ul. Kozirynek Stary (obecnie Sitkowskiego) zaczęła dominować i przyjęła główną funkcję komunikacyjną.

Groby na obszarze powiększonego cmentarza lokowane były w sposób rzędowy. Istniały alejki, podobne do istniejącej jeszcze w pn.-zach. części cmentarza biegnące do alei głównych ku alejce obiegającej. Układ alejek uległ

całkowitemu zatarciu i niemożliwy jest do odczytania. Groby od kilkudziesięciu lat lokowane są bez żadnego planu zajmując każdy wolną przestrzeń.

Uwagi o mogiłach i nagrobkach

Najcenniejszym obiektem zabytkowym na radzyńskim cmentarzu jest historyzujący /z przewagą neogotyku/ kościół cmentarny p.w. Św. Anny z kryptą grobową Korwin – Szlubowskich, wybudowany ok. 1870 r.

Wiele nagrobków dziewiętnastowiecznych ma charakter klasyczny. Do takich należy między innymi nagrobek Józefa Radomskiego z 1854 r., jeden z najstarszych na cmentarzu, oraz nagrobek Wincentego Kosińskiego z 1905 roku. Na uwagę zasługują też: grobowiec rodziny Ośniałowskich, oraz żeliwny architektoniczny nagrobek rodziny Domańskich.

Dużą wartość artystyczną prezentują niektóre nagrobki dziewiętnastowieczne, łączące w swej formie różne cechy stylowe. /Eklektyzm/ są to między innymi: nagrobek Juliana Chrościelewskiego, Seweryna Chojckiego.

Cenne ze względu na wartość artystyczną są między innymi nagrobki dziecięce: Włodzia Izuckiego. Marylka Żochowskiego i Janusza Śliwińskiego, oraz inne nagrobki reprezentujące cechy art. deco. Na nagrobkach tych znajduje się cała gama dziewiętnastowiecznych i późniejszych symboli związanych ze śmiercią. Niektóre z tych nagrobków wykonywane były w pracowniach kamieniarzy warszawskich, np. nagrobek Stanisława Jacquemarta i rodziny Rolla /XIX/ XX w. noszą sygnatury „P. Płęcki, Dzika nr 55 w Warszawie”.

Ciekawy zespół tworzy też grupa krzyży nagrobnych, żeliwnych, jak nagrobek Adelajdy Jaworskiej zm. 1854 r. nagrobki te były odlewane w Warszawie i noszą sygnaturę „Fab. P. Bitschana, Warszawa”.

W latach 20-tych XX wieku powstała większość nagrobków złożonych z postumentów w formie głazów zwieńczonych krzyżami, których belki przypominają sękaty pnie drzew. Jednym z najstarszych w tej grupie i prezentującym wysoki poziom wykonania jest nagrobek Lili Czejkina z 1884 roku.

W zachodniej części cmentarza przy murze ogrodzeniowym umieszczono zbiorowe mogiły żołnierzy poległych we wrześniu 1939 r., a w dwóch mogiłach po stronie południowo-zachodniej spoczywają zwłoki lotników radzieckich zestrzelonych w okolicy Radzyna w 1944 r. Na cmentarzu spoczywają żołnierze z I wojny światowej i z wojny polsko – radzieckiej. Po południowej stronie alejki głównej blisko bramy zachodniej znajduje się zbiorowa mogiła radzyńskich harcerzy pomordowanych przez hitlerowców.

Na cmentarzu występuje też coraz mniej liczna grupa prostych krzyży drewnianych stawianych w XIX i XX wieku.

W czasach powojennych powstają geometryczne nagrobki wykonane z betonu i lastrika. Nagrobki te sytuowane są bez żadnej kompozycji

przestrzennej, co doprowadziło już do prawie całkowitego zatarcia dawnego układu komunikacyjnego. Wielka ilość betonowych i lastrykowych nagrobków, oraz betonowych o wątpliwym artyźmie grobowców, zaciera dawny parkowy charakter cmentarza.

Kościół cmentarny p.w. Św. Anny

Kościółek usytuowany w pd. – wsch. części cmentarza murowany, otynkowany mieści w podpiwniczeniu kryptę grobową rodziny Szlubowskich oraz pochówki osób duchownych. Założony na planie prostokąta z węższym pięciobocznym prezbiterium i prostokątną kruchtą. Ściany wyższego korpusu nakrytego dachem dwuspadowym i niższego prezbiterium oraz kruchty nakrytych osobnymi dachami ustawione zostały na wysokim cokole i oszkarpowane dwuspadowymi szkarpami. Otwory okienne ostrołukowe w obramieniu listwowym wypełnione stylizowanym maswerkiem i podziałem kwaterowym. Arkady prezbiterium wsparte na żelaznych neoromańskich kolumnach, powtórzonych w arkadzie portalu wejściowego kruchty. Elewacja frontowa poprzedzona kruchtą, do której prowadzą schody jednobiegowe z żeliwną balustradą. W szczycie w polu centralnym w ostrołukowej niszy na żeliwnej konsolce umieszczono figurkę Matki Boskiej a po bokach w okrągłych niszach umieszczono popiersia aniołów. Przy jednoosiowej elewacji wschodniej na konsoli ustawiono profilowany słup dźwigający sygnaturkę przykrytą namiotowym daszkiem i zwieńczoną krzyżem. Na konsoli kolumnienki sygnaturki umieszczono pięciopolowy, okrągły kartusz herbowy zawierający herby Szlubowskich – Korwin i herby rodzin spokrewnionych Leliwa, Nałęcz, Ślepowron. Wnętrze z jednoprzestrzenną nawą i pięciobocznie zamkniętym prezbiterium zdobią polichromie i neogotycka snycerka ołtarzy i ławek.

Drzewostan

Oprawa roślinna cmentarza jest gatunkowo zróżnicowana. Zadrzewienie skupione jest głównie w północnej i wschodniej części cmentarza. Na radzyńskim cmentarzu występują: Brzoza, dąb, grab, grusza, jałowiec, jesion, kasztanowiec, klon, lipa, modrzew, olsza, robinie, sosna, świerk, topola, wierzba oraz żywotnik i czarny bez.

W pierwszej fazie rozwoju nekropoli drzewa wysadzone były wokół granic cmentarza /w 1945 r. wycięte, na ich miejscu alejka obiegająca tę część cmentarza/ oraz obok miejsc pochówków. Po powiększeniu terenu cmentarza i wytyczeniu alejek tworząc typowe dla założeń cmentarno – parkowych szpalery. Na radzyńskim cmentarzu tworzą je głównie kasztanowce. Przy alejce biegnącej od bramy zachodniej kasztanowce zasadzone były na przemian z lipami drobnolistnymi i klonem pospolitym. Tę planowo nasadzoną roślinność

uzupełniają drzewa wysadzone obok mogił oraz inne istniejące przed powiększeniem nekropoli.

Obraz roślinności wysokiej uzupełniają wysadzone przy nagrobkach czarny bez i żywotnik zachodni. Ten ostatni zasadzony w rzędy stanowi także oprawę dla zbiorowych mogił żołnierzy polskich poległych w lipcu 1944 r. Obok kościółka w najstarszej części cmentarza znajdują się drzewa, których wiek można określić na około 110 – 90 lat. W pozostałej części cmentarza wiek drzew wynosi około 90 – 70 lat.

Do najciekawszych egzemplarzy zaliczyć można jałowiec pospolity znajdujący się przy alei głównej w odległości około 10 m od kościółka cmentarnego, dąb znajdujący się w pobliżu bramy głównej oraz dwie rozłożyste i wysokie topole /około 25 m/ w południowo – wschodnim narożniku cmentarza.

Znaczenie obiektu w krajobrazie

Cmentarz położony jest na południowo – wschodnim obrzeżu miasta. Cmentarz otoczony jest murem z czerwonej cegły kontrastującym z zielenią rosnących na jego obszarze zróżnicowanych, często starych egzemplarzy drzew. Ważnym elementem widokowym cmentarza jest widoczna z szosy Radzyń – Wisznice jasna bryła kościoła cmentarnego. Obecnie w tę panoramę należy wpisać czerwoną sylwetkę nowego kościoła parafialnego usytuowanego na południowy – zachód od kościoła cmentarnego. Warunki te tworzą charakterystyczny element panoramy południowo – wschodniej położonej na płaskim terenie części miasta.

Nekropola położona jest w południowo – wschodniej, luźno zabudowanej części miasta. Kwadratowy w planie cmentarz znajduje się na osi ulic: Sitkowskiego od południowego – zachodu i Podlaskiej od północnego – wschodu. Ulica Sitkowskiego skręca przy zachodnim murze cmentarza i obiega go od północy łącząc się z ulicą Podlaską. Od strony południowej cmentarza biegnie szosa Radzyń – Wisznice. Przed południową częścią muru zachodniego znajduje się duży parking.

Cmentarz żydowski

W okresie międzywojennym funkcjonowały w Radzynie, a praktycznie poza granicami miasta dwa cmentarze żydowskie. Cmentarz stary znajdował się pomiędzy ulicami Zabielską i Chomiczewskiego w sąsiedztwie koszar wojskowych po ich wschodniej stronie.

W latach 30-tych był już tak zapełniony, że pochówków dokonywano tam rzadko. Data założenia tego cmentarza nie jest znana. Podobnie trudno ustalić datę założenia cmentarza położonego przy drodze do Czemiernik, określanego w okresie międzywojennym jako cmentarz nowy.

Cmentarz stary przy ulicy Zabielskiej rozpoczęli niszczyć Niemcy podczas okupacji, wywożąc macewy i stosując je do utwardzania ulic. Podobny los spotkał większość nagrobków cmentarza nowego. Po wojnie zdewastowane nagrobki cmentarza starego usunięto a w miejscu tym powstała zabudowa gospodarcza Gminnej Spółdzielni.

Cmentarz przy ulicy Lubelskiej został staraniem władz samorządowych z niewielką wielką pomocą finansową Żydów z Izraela stąd pochodzących, uporządkowany i ogrodzony. Pamięci ofiar holokaustu został poświęcony pomnik w kształcie macewy z gwiazdą Dawida ustawiony przy zachodnim ogrodzeniu frontem do ul. Lubelskiej. Zachowało się kilka kamieni „otłuczonych” z macew z fragmentami inskrypcji. Powierzchnia cmentarza płaska jest utrzymana jako trawnik z młodym drzewostanem. Nie można odczytać ani układu alejek ani sposobu lokowania grobów.

Cmentarz ten będący już tylko miejscem pamięci ponieważ nie dokonuje się nowych pochówków sąsiaduje granicą południową z nowoutworzonym komunalnym cmentarzem grzebalnym.

Kapliczki i miejsca pamięci

Na terenie miasta usytuowane są kapliczki i krzyże przydrożne oraz tablice pamiątkowe.

Tablice pamięci

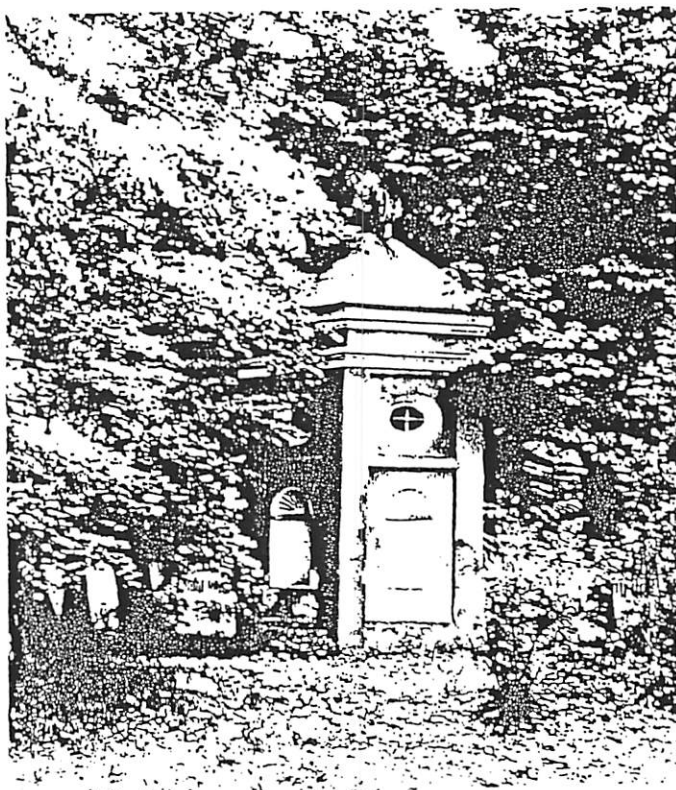
Te ostatnie pochodzą z okresu powojennego i znajdują się w kościele parafialnym między innymi : tablica poświęcona sybirakom i żołnierzom AK oraz na niektórych budynkach, tablica upamiętniająca Grotę z Ostrowa założyciela miasta na Banku PKO BP przy ul. Ostrowieckiej, tablica na budynku Policji, tablice w pałacu Potockich m.in. upamiętniająca fakt narodzin kompozytora i skrzypka Karola Lipińskiego.

Kaplica p.w. Aniołów Stróżów zwana „Kostnicą”

Kaplica położona w zachodniej części ogrodu szpitalnego w odległości ok. 10 m od ulicy Sitkowskiego, otoczona starym drzewostanem powstała w końcu XVII w. z fundacji właściciela dóbr radzyńskich podkanclerzego St. A. Szczuki.

W końcu XVIII w. w związku z rozbudową folwarku kozirzyńskiego znalazła się na terenie ogrodu pałacu Gubernia, a po wydzieleniu tej części ogrodu dla szpitala czasowo pełniła rolę kostnicy skąd trwale przyłgnęła do niej ta nazwa.

Kaplica jest budynkiem murowanym z cegły na zaprawie wapiennej i otynkowanym. Wzniesiona została na planie centralnym sześciobocznym. Jej

zwartą, smukłą bryłę nakrywa dach namiotowy sześciopolowy zwieńczony (zniszczona) latarnią.

Elewacje kaplicy dwukondygnacyjne rozczłonkowane szerokimi lizenami załamanyymi na narożach zwieńczone belkowaniem o gładkim polu fryzu. Kondygnacje dzieli prosty płaski pas gzymsu wtopiony w lizeny. Wejście od zachodu zamknięte półkoliście w pozostałych polach ścian nisze sklepione konchowo dekorowane motywem muszli w konchach. W górnej kondygnacji umieszczono elipsowate ułożone płasko okulusy podzielone metalowymi szprosami okien.

Wnętrze jednoprzestrzenne, przykryte kopułą sześciopolową o przekroju ostrołukowym z geometryczną dekoracją stiukową wstęg tworzących pola pustych kasetonów. W ścianie wschodniej wnęka prostokątna zamknięta łukiem odcinkowym przeznaczona na figurkę a pod nią kamienna niewielka półka.

Według fotografii archiwalnej latarnia prostopadłościenna ustawiona była na niskim cokole, posiadała wąskie szczeliny, zwieńczał ją gzyms i daszek a ujęta była potrójną wolutą zdobioną ornamentem cekinowym.

Poza zniszczeniem latarni i wolut kaplica jest w dobrym stanie technicznym. Obiekt od kilkudziesięciu lat jest nieużytkowany.

Kapliczki

Starszą metrykę posiadają krzyże przydrożne i kapliczki znajdujące się na terenie miasta. Chociaż można też spotkać realizacje powojenne jak kapliczka z 1953 r. ustawiona u zbiegu ulic Kościuszki i Gwardii.

Drogę prowadzącą z kościoła p.w. Św. Trójcy na cmentarz grzebalny dzieli na etapy trzy murowane kapliczki przydrożne.

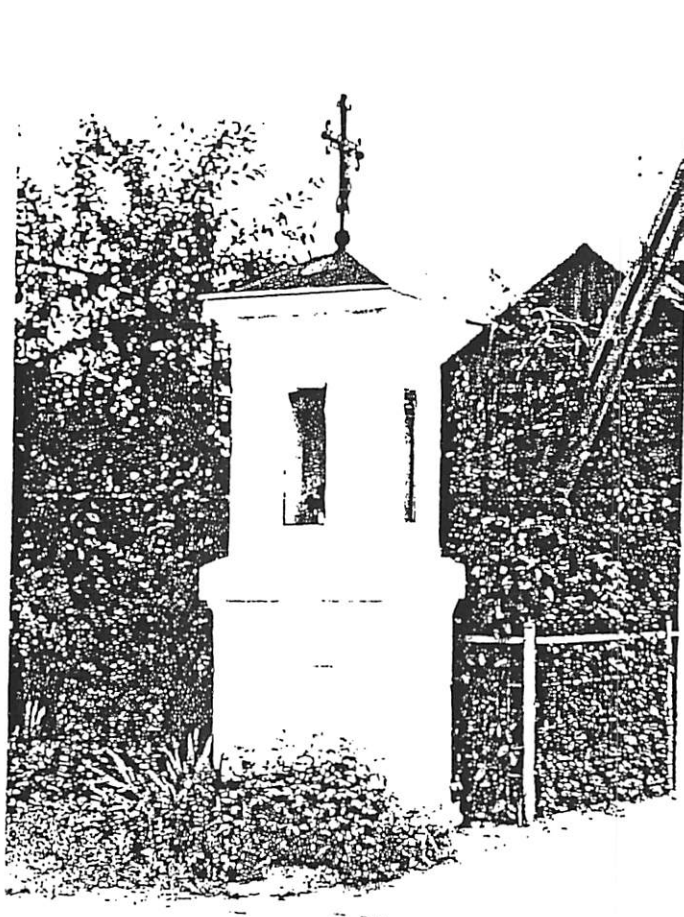
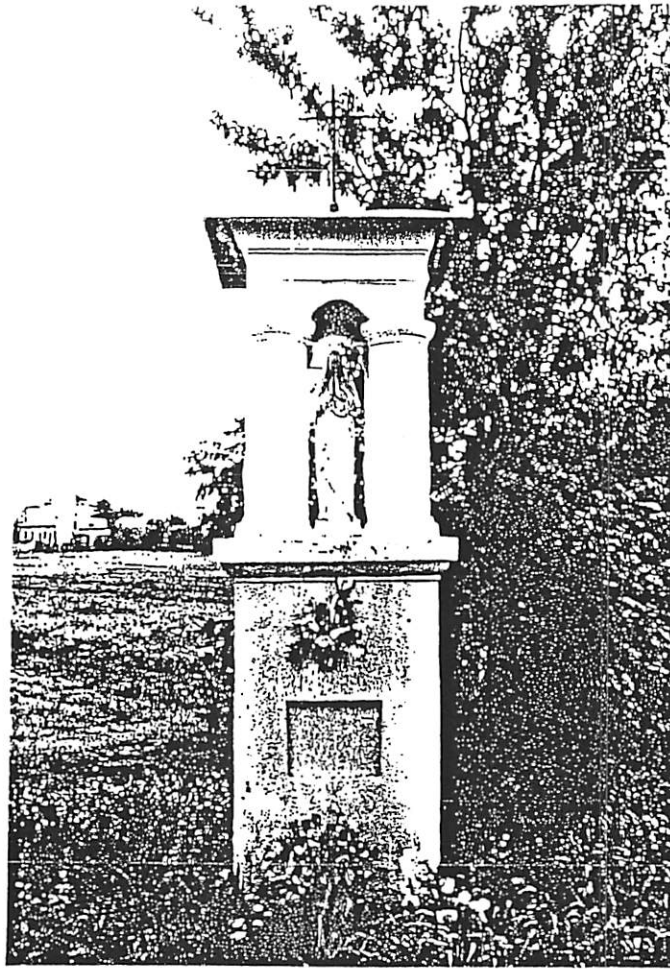
Kapliczka przy ulicy Lubelskiej

Przy ul. Lubelskiej na zakręcie po stronie południowej stoi kapliczka wzniesiona po 1854 r. Na kwadratowym wysokim postumencie zdobionym płyciną i zakończonym gzymsem w polu pomiędzy arkadami umieszczonymi na grubych kolumnach ustawiono figurkę Matki Boskiej. Kapliczkę przykrywa daszek namiotowy zwieńczony żelaznym krzyżem.

Kapliczka przy ulicy Sitkowskiego

Kapliczka ta znajduje się przy posesji nr 9/11 powstała ok. 1910 r. ze składek miejscowej ludności. Odbýwały się przy niej nabożeństwa majowe.

Kapliczka zbudowana została z cegły, otynkowana zaprawą wapienną i pobielona wapnem. Dwukondygnacyjna na planie kwadratu przykryta daszkiem namiotowym pokrytym blachą i zwieńczonym żelaznym krusyfiksem. Postument zakończony gładkim wysuniętym pasem muru dekorowany jest

prostokątnymi płycinami a ustawiony na profilowanej postawie. Kondygnacja górna zwieńczona uproszczonym gzymsem otwarta jest prostokątnymi przeszklonymi okienkami.

Kapliczka przy rozwidleniu ulic Sitkowskiego i Zbulitowskiej

Ufundowana prawdopodobnie przez mieszczanina radzyńskiego Grzeszczuka przed 1939 r. stała nieco dalej na zachód. Po powiększeniu skrzyżowania ulic została przez mieszkańców okolicznych domów przesunięta w obecne miejsce.

W 1991 r. pokryto daszek nową blachą i wymieniono zniszczony obraz (reprodukcję) z przedstawieniem Matki Boskiej Częstochowskiej na namalowany na szkło obraz matki Boskiej z Dzieciątkiem autorstwa K. Pachąły z Lublina.

Kapliczka murowana tynkowana słupowa. Właściwy trzon ustawiony na dwustopniowym cokole mieści prostokątną wnękę z obrazem. Nakryta jest daszkiem o falistym kształcie i zwieńczony żelaznym krucyfiksem.

Krzyże przydrożne

Na terenie, który obejmuje dzisiaj miasto poza kapliczkami jest kilka drewnianych krzyży przydrożnych. Najbliżej położone od centrum to krzyż przy skrzyżowaniu ulic Ogrodowej i Warszawskiej oraz krzyż przy ulicy Chomiczewskiego w niedalekiej odległości od skrzyżowania z ul. Koszary.

Mogiła Powstańców z 1863 roku

Szczególnym miejscem pamięci jest Mogiła powstańców z 1863 r. Upamiętnia ona powstańców sądzonych w pałacu przez wojskowy sąd rosyjski w latach 1863 – 1864 i następnie rozstrzelanych przy ul. Międzyrzeckiej.

Po założeniu nowej ulicy nadano jej nazwę ulicy Powstańców Styczniowych, a mogiła znalazła się przy niej. Mogiła jest niewielkim kopcem ziemnym z drewnianym krzyżem. Otoczona jest metalowym ogrodzeniem.

Obelisk przy ulicy Międzyrzeckiej

Za północnym murem otaczającym ogród rezydencji Potockich przy zakręcie ul. Międzyrzeckiej stoi murowany, otynkowany cylindryczny obelisk, nakryty namiotowym daszkiem. Przypuszczalnie jest on pamiątką ofiar epidemii cholery z lat 1875 – 1876 i 1913 r.

Pomnik ofiar wojny

Pamięć ofiar wojny obronnej, okupacji i wojny wyzwolenczej lat 1939 – 1945 upamiętniono Pomnikiem Męczeństwa, Walki i Zwycięstwa ustawionym na Placu Wolności. Pomnik wykonany z piaskowca, przedstawia kroczącą kobietę unoszącą w prawej ręce karabin a lewą rękę z zaciśniętą pięścią wznoszącą nad głową. Twarz postaci rodzi skojarzenia z kobietą ze znanego obrazu P. Picassa „Guernica”.

Pomnik Konstytucji 3 Maja

Pomnik Konstytucji 3 Maja, ustawiony na placu I. Potockiego w 200 rocznicę tego wydarzenia przedstawia orła w zamkniętej koronie z głową skierowaną w prawo (wizerunki orła na godłach mają głowę zwróconą w lewo) w pozie z rozpartymi skrzydłami sugerującymi zrywanie się do lotu.

7. ZESPÓŁ DAWNYCH KOSZAR WOJSKOWYCH

Na terenie ujętym ulicami: Zabielską, Chomiczewskiego, Cichą i Wojska Polskiego zwyczajowo nazywanym Koszarami zachowało się kilka obiektów murowanych świadczących o ich dawnym, wojskowym przeznaczeniu.

Historia powstania koszar sięga okresu zaboru austriackiego, kiedy to dokonano wyboru tego miejsca.

Zachowane do dzisiaj nieliczne obiekty spośród 36 istniejących w poł. XX w. pochodzą z lat 80-tych XIX w. i początków XX w.

Na terenie tym wówczas funkcjonowały rosyjskie koszary wojskowe. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. koszary zajmował 34 pułk piechoty Wojska Polskiego. W latach 20-tych jeden z budynków, stajnia leżąca najbardziej na wschód założenia został, z polecenia Rady Miejskiej, przebudowany i mieścił szkołę powszechną.

Po II wojnie obiekty przejął PGKiM. Po prowizorycznej adaptacji zamieniono dawne stajnie, drewniane kasyno oficerskie i piekarnię koszarową na mieszkania o niskim standardzie.

Do chwili obecnej zachowały się: dawne stajnie stanowiskowe obecnie dom ulica Koszary nr 1, Koszary nr 2 i Koszary nr 3, dawne kasyno oficerskie przy ul. Cichej oraz dawna piekarnia koszarowa obecnie dom mieszkalny przy ul. Wojska Polskiego.

W latach 80-tych XX w. rozebrano zniszczony niewłaściwym użytkowaniem stojący w pobliżu skrzyżowania ulic Zabielskiej i Koszary dawny budynek sztabu, w okresie powojennym pełniący funkcje ubojni zakładu masarskiego GS – u.

Brak planów historycznych i fragmentarycznie zachowana zabudowa nie pozwala na odtworzenie układu przestrzennego dawnych Koszar. Poza ulicą Zabielską, której bieg poświadcza Mapa Kwatermistrzostwa, pierwotny układ innych uliczek nawet tego nieskomplikowanego założenia jest słabo czytelny.

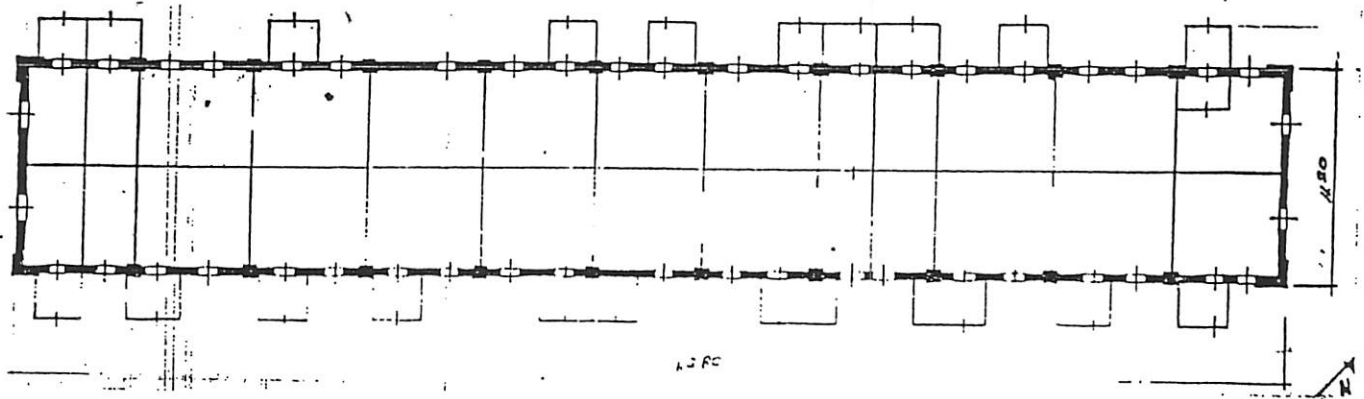
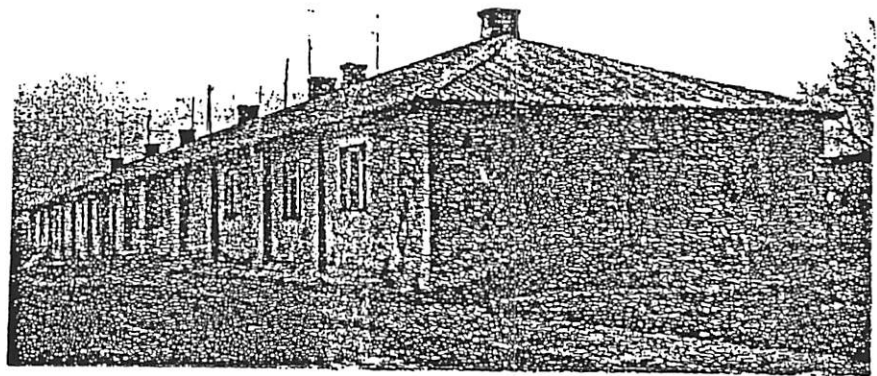
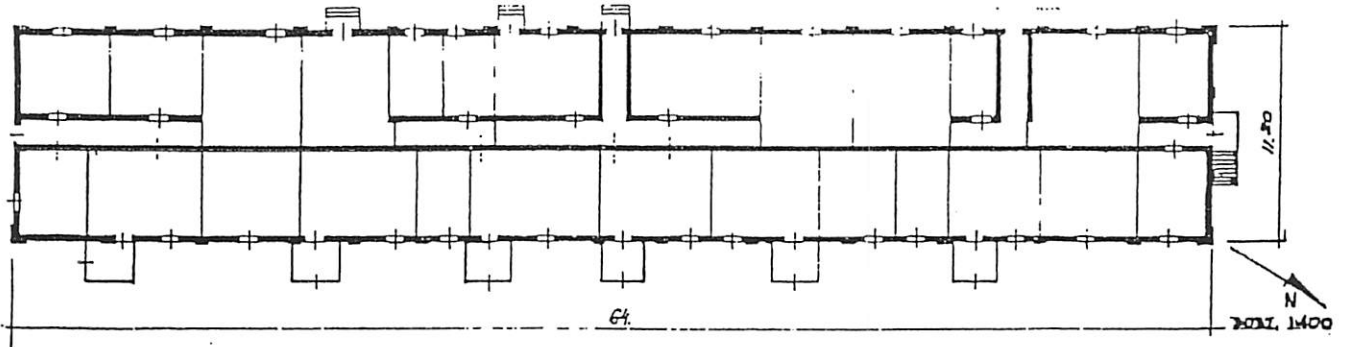
Możemy przyjąć że dawny przebieg mają ulice Koszary, ulica Cicha oraz Wojska Polskiego wyznaczająca niejako obszar założenia. Ustawienie trzech stajni i budynek sztabu skłania do przypuszczenia, że plac pomiędzy nimi był dziedzińcem koszarowym.

Zabudowa Koszar dokonana po 1945 roku odbywała się bez żadnej koncepcji przestrzennej. Działki podzielone zostały przez geodetów, na regularne prostokąty usytuowane krótszymi bokami ku ulicom wywodzącym się z ulic wewnątrz założenia koszarowego.

Na działkach tych powstały przeważnie parterowe domy drewniane i murowane usytuowane kalenicowo do ulicy nieco od niej oddalone. We frontowej części działki mieści się ogródek kwiatowy a w głębi na granicy tylnej lub wzdłuż granic bocznych zlokalizowano niską zabudowę gospodarczą. W części wschodniej dawnych koszar zlokalizowano bazę gospodarczą Gminnej

Spółdzielni. Wzniesiono szereg obiektów zlokalizowanych na dawnym placu apelowym zacierając jego pierwotny charakter.

Obecny sposób użytkowania obiektów zabytkowych nie gwarantuje im przetrwania. Obiekty poza dawną piekarnią (ulica Wojska Polskiego) są w złym stanie technicznym.

***VI ZASADY OCHRONY WARTOŚCI
ŚRODOWISKA KULTUROWEGO***

STREFA ŚCISŁEJ OCHRONY KONSERWATORSKIEJ-„A”

Strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej „A” objęte są obiekty i tereny zespołów zabytkowych wpisane do rejestru zabytków.

Wpisanie obiektu do rejestru zabytków pociąga skutki prawne wymienione w ustawie z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. Nr 10, poz. 48 i z 1993 r. Nr 38, poz. 173).

Pouczenie o skutkach wpisu do rejestru zabytków powinno być przesyłane przez służby konserwatorskie do właścicieli i użytkowników obiektów objętych rejestrem.

- W strefie ścisłej ochrony konserwatorskiej „A” występuje obowiązek uzyskania akceptacji WKZ na wszelką działalność projektową i realizacyjną.
- Dla terenów graniczących bezpośrednio ze strefą „A” istnieje, dla działalności projektowo-realizacyjnej, obowiązek uzgadniania z WKZ.

P O U C Z E N I E

O SKUTKACH WPISU DO REJESTRU ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH

Wpisanie do rejestru zabytków pociąga za sobą następujące skutki wymienione w ustawie z dnia 15 lutego 1962 roku o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. Nr 10, poz. 48 i z 1983 r. Nr 38, poz. 173).

Art. 19.

Organy służby konserwatorskiej mają prawo umieszczać na zabytkach nieruchomych odpowiednie znaki lub napisy.

Art. 21.

1. Wszystkie prace i roboty przy zabytkach oraz prace wykopaliskowe wolno prowadzić tylko za zezwoleniem właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Art. 25.

1. Właściciel i użytkownik zabytku, każdy w zakresie swoich obowiązków, wynikających z umowy lub określonych przepisami prawa, obowiązani są dbać o jego zachowanie, a w szczególności:

- 1) zabezpieczyć przed zniszczeniem, uszkodzeniem i dewastacją;
- 2) niezwłocznie zawiadomić właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydarzeniach mogących mieć wpływ na stan i zachowaniu zabytku;
- 3) zawiadomić w ciągu jednego miesiąca Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o przejściu własności zabytku na inną osobę lub o oddaniu zabytku nieruchomego w całości lub części w użytkowanie, najem lub dzierżawę.

Art. 27.

1. Bez zezwolenia właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nie wolno burzyć, niszczyć, przerabiać, odnawiać, rekonstruować, konserwować, zabudowywać, odbudowywać, zdobić, uzupełniać, rozkopywać ani dokonywać żadnych innych zmian.

2. Bez zezwolenia właściwego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków nie wolno przemieszczać zabytków nieruchomych z naruszeniem skomponowanego lub ustalonego tradycją układu terenowego ani też przenosić lub wnosić zabytków ruchomych z naruszeniem skomponowanych lub ustalonych tradycją wnętrza budownictwa świeckiego i sakralnego.

3. Przepis ust. 1 stosuje się również do robót mogących przyczynić się do zeszpecenia otoczenia zabytku nieruchomego lub widoku na ten zabytek.

4. Udzielenie zezwolenia na roboty wymienione w ust. 1 - 3 Wojewódzki Konserwator Zabytków może uzależnić od wykonania badań i dokumentacji zabytków.

Art. 30.

Wojewódzki Konserwator Zabytków, uznając potrzebę przeprowadzenia konserwacji zabytku, może nakazać właścicielowi lub użytkownikowi dokonanie robót konserwatorskich w określonym terminie.

W stosunku do zabytku nieruchomego Wojewódzki Konserwator Zabytków działa w porozumieniu z organizacjami nadzoru budowlanego.

Art. 31.

1. Właściciel lub użytkownik zabytku nie stanowiącego własności Państwa powinien w terminie jednego miesiąca od dnia doręczenia nakazu (art. 30, ust. 1) oświadczyć na piśmie, czy wykona nakazane roboty we własnym zakresie i na własny koszt.

Art. 32.

Wierzytelność Państwa z tytułu robót wymienionych w art. 31, ust. 2, prowadzonych przy zabytkach nieruchomych, nie stanowiących jego własności, zabezpiecz się na zasadach i w trybie przewidzianym w art. 13 - 17 ustawy z dnia 22 kwietnia 1959 r. o remontach

i odbudowie oraz wykańczaniu budowy i nadbudowie budynków mieszkalnych (tekst jednolity - Dz. U. z 1968 r. Nr 36, poz. 249).

Art. 33.

Jeżeli właściciel zabytku, a w razie nieustalenia właściciela lub miejsca jego pobytu - użytkownik zabytku nie przestrzega przepisu art. 25 albo jeżeli interes publiczny wymaga przejęcia na własność Państwa zabytku o szczególnej wartości historycznej, naukowej, artystycznej w celu udostępnienia zabytku ogółowi, zabytek może być przejęty na własność Państwa.

Art. 36.

Osoba, która otrzymała zarejestrowany zabytek w drodze spadku, darowizny lub zapisu, obowiązana jest zawiadomić o tym Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków właściwego dla miejsca, gdzie znajduje się zabytek, w ciągu trzech miesięcy od daty objęcia go w posiadanie.

Art. 37.

1. W razie uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub wywiezienia zabytku bez zezwolenia za granicę, jako też niezapewnienia zabytkowi, pomimo wezwania ze strony ochrony służby konserwatorskiej, należytych warunków konserwacji, Wojewódzki Konserwator Zabytków może zabezpieczyć ten zabytek przez ustanowienie tymczasowego zajęcia aż do chwili usunięcia niebezpieczeństwa.

2. Tymczasowe zajęcie polega na przeniesieniu zabytku ruchomego, w zależności od rodzaju przedmiotu, do państwowego muzeum, archiwum lub biblioteki, w stosunku zaś do zabytku nieruchomego - na oddaniu w zarząd właściwemu organowi administrującemu nieruchomościami państwowymi albo innej instytucji państwowej lub społecznej.

Art. 38.

1. Zabytek nieruchomy może być użytkowany w sposób zgodny z zasadami opieki nad zabytkami i w sposób odpowiadający jego wartości zabytkowej.

Art. 73.

1. Kto uszkodzi lub zniszczy zabytek, podlega karze pozbawienia wolności do lat 5 i grzywny.

2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega karze pozbawienia wolności do 6 miesięcy lub grzywny do 200.000 zł.

Art. 75.

Kto w celu przeszkodzenia w wykonaniu przez organ służby konserwatorskiej obowiązków wynikających z niniejszej ustawy utrudnia lub uniemożliwia dostęp do przedmiotów zabytkowych, udziela świadomie fałszywych informacji lub działa w inny złośliwy sposób, podlega karze pozbawienia wolności do 1 roku i grzywny do 300.00 zł albo jednej z tych kar.

Art. 78.

Kto będąc właścicielem lub użytkownikiem zabytków:

1) nie zabezpieczy zabytku przed zniszczeniem, dewastacją lub uszkodzeniem;

2) nie zawiadomi Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków:

a) o wydarzeniach mających mieć ujemny wpływ na stan i zachowanie zabytku;

b) o przejściu własności lub użytkowania zabytku na inną osobę;

c) o nabyciu zarejestrowanego zabytku w drodze spadku albo

d) o zmianie miejsca, w którym się znajduje zarejestrowany zabytek ruchomy,

podlega karze pozbawienia wolności do 3 miesięcy lub grzywny do 50.000 zł.

podlega karze pozbawienia wolności do 3 miesięcy lub grzywny do 50.000 zł.

OBIEKTY WPISANE DO REJESTRU ZABYTKÓW

1. Zespół rezydencjalno - urbanistyczny w Radzynie Podlaskim. Wpisany 31.03.1967 r. z decyzji KL.V-7/119/67 Nr rejestru Dział A/303 (lub A - 66/303)
2. Kaplica "murowana po 1742 r. barokowa kaplica wkomponowana w park" przy ul. Sitkowskiego. Decyzja KL.IV-7/132/72 z dnia 29.12.1972 r. Nr rejestru A - 81/664.
3. Plebania parafii rzymsko - katolickiej p.w. Św. Trójcy. Decyzja KL.IV- 7/8/73 z dnia 31.01.1973 r. Nr rejestru A - 82/669.
4. Zespół pałacowo parkowy Szlubowskich przy ul. Sitkowskiego. Decyzja KS.VII - 5347/2/90 z dnia 10.04.1990 r. Nr rejestru A - 183.
5. Cmentarz żydowski przy ul. Lubelskiej. Decyzja PSOZ - 809/1/96 z dnia 06.08.1996 r. Nr rejestru A - 262.

- ♦ Należy wyjaśnić, że wpis do rejestru nr A/303 objął szereg elementów: zespół rezydencjonalny Potockich, zespół kościoła p.w. Św. Trójcy wraz z wyposażeniem tego kościoła oraz powiązane z nimi przestrzennie, funkcjonalnie i widokowo elementy założenia urbanistycznego miasta. Na terenie objętym już wpisem do rejestru, dokonano następnego wpisu A- 2/669 dotyczącego plebani.
- ♦ Należy wyjaśnić, że wpisem do rejestru Nr A-183 objęto obiekt wcześniej wpisany do rejestru A-81/664. We wpisie A-81/664 występuje niezgodność załączników graficznych wyznaczających granice terenów wpisanych do rejestru zabytków z granicami wymienionych w treści wpisu działek.

STREFA OCHRONY KONSERWATORSKIEJ OBOWIĄZUJĄCEJ OBECNIE-STREFA „B”

W analitycznej i historycznej części studium pokazaliśmy złożoność i etapy kształtowania się układu urbanistycznego Radzyna.

Dość skomplikowany, ukształtowany w kilku fazach rozwojowych układ urbanistyczny stanowi dowód rozwoju miasta i jego przekształcenia się wynikającego ze zmieniających się warunków gospodarczych i politycznych.

Sposób sprzężenia układu urbanistycznego miasta i XVIII – wiecznej rezydencji magnackiej jaki został zastosowany w Radzynie jest unikalny na skalę europejską.

Oczywistym staje się, że przedstawiający wartości kulturowe, historyczne i kompozycyjne układ podlegać musi ochronie konserwatorskiej.

Obszarem ochrony konserwatorskiej objęty jest obszerny teren wokół ul. Spółdzielczości.

Strefą ochrony konserwatorskiej jest objęty bardzo duży obszar miasta. Na obszarze tym należy chronić jedynie układ sieci ulicznej oraz dążyć do zachowania podobnego modelu zabudowy. Granica ochrony konserwatorskiej obejmuje zespoły o dużej wartości – wpisane do rejestru zabytków oraz obszary peryferyjne miasta, na których obiektów zabytkowych nie ma, a układ sieci ulicznej nie prezentuje też jakiegś określonej kompozycji urbanistycznej.

Granica ochrony konserwatorskiej układu obejmuje zwarty obszar dawnych ośrodków osadniczych następnie zurbanizowanych. Przebiega ulicami Partyzantów i Kościuszki od zachodu i północy oraz projektowaną ul. Konstytucji 3 Maja, następnie biegnie wzdłuż ulicy Warszawskiej aż do ulicy Wyszyńskiego i do rzeki Białki. Następnie wzdłuż rzeki Białki w stronę wschodnią granica obejmuje od południa stawy przypałacowe i obszar terenu należący do pałacu Gubernia w jego dawnym zarysie parkowym oraz tereny wokół kaplicy przy ul. Sitkowskiego.

Dalej granica ochrony przebiega na wschód od stawów wzdłuż alei Kasztanowej i wzdłuż wschodniej granicy parku pałacowego aż do ulicy Partyzantów.

W strefie ochrony konserwatorskiej przyjęto zasadę uzgadniania z WKZ działalności projektowo - realizacyjnej.

Ponieważ nie ustalono zasad postępowania w tej strefie dochodzi do decyzji łamiących ogólnie przyjęte zasady postępowania na obszarach objętych strefą ochrony jak i łamiących zasady planowania przestrzennego oraz prawa budowlanego.

Niedopuszczalnym jest m.in.: akceptowanie bałaganu przestrzennego jakiego wprowadzają znaczne różnice w położeniu poziomym zerowego sąsiadujących ze sobą budynków (ul. Warszawska). Dopuszczanie takich realizacji (i podobnych) sprawia, że wartości kulturowe za jakie uznaje się historyczny plan miasta i przestrzeń urbanistyczną ulegają zniszczeniu.

W konsekwencji należałoby proponować wyłączenie nowych obszarów ze strefy ochrony konserwatorskiej. Decyzje i uzgodnienia konserwatorskie wydawane przez WKZ dla realizacji budowlanych nie powinny kolidować lub stać w sprzeczności z prawem budowlanym.

W granicach obowiązującej obecnie strefy należy przyjąć ogólne zasady postępowania tzn.:

- Utrzymać gabaryty zgodnie z planem miasta;
- Dążyć do integracji modeli zagospodarowania działek;
- Utrzymywać podobny wyraz architektoniczny budynków w ramach kwartałów lub linii zabudowy.

PROPOZYCJE ZMIAN STREFY OCHRONY KONSERWATORSKIEJ

Terenami w Radzynie, które nie posiadają obiektów zabytkowych albo posiadają nieliczne są kwartały zabudowy pomiędzy ulicami:

1. Armii Krajowej, T. Kościuszki, Jana Pawła II i Gwardii.
2. Gwardii, T. Kościuszki, Bohaterów i wzdłuż północnej granicy parceli przy ulicy Ostrowieckiej.
3. Bohaterów, Warszawskiej, przedłużenie T. Kościuszki do ul. Wyszyńskiego.
4. Wyszyńskiego do rzeki wzdłuż rzeki do zachodniego odcinka ulicy 11 Listopada.

Kwartały te należy się wyłączyć ze strefy ochrony konserwatorskiej. W obrębie w/w kwartałów doszło już do daleko posuniętych zmian własnościowych i wielkości oraz typów zagospodarowania działek. Powstało np. osiedle Młodych przy ul. Bohaterów i Kościuszki, przy ul. Warszawskiej zbudowano budynek Urzędu Miasta, restaurację „Herbowa” oraz bloki mieszkalne. Dawna działka mieszcząca z tyłu zabudowę rolniczą a od frontu drewniany dom zanika. Utrzymanie w/w obszarów w strefie ochrony konserwatorskiej jest w obecnym stanie zachowania mało celowe.

- Podobnie ze strefy ochrony można wyłączyć obszar wokół ul. Osiedlowej. Wprowadzając obowiązek nadzoru archeologicznego dla wyznaczonych stref obserwacji wokół stanowisk przedstawionych na mapce stanowisk archeologicznych.
- W proponowanej strefie ochrony konserwatorskiej obejmującej dawny układ lokacyjny i układ z XVII w. należy przyjąć zasadę uzgadniania z WKZ działalności projektowo - realizacyjnej dotyczącej nowych realizacji oraz przebudowy istniejących obiektów zmieniających wyraz architektoniczny budynków.
- W strefie obowiązuje utrzymanie szkieletu układu urbanistycznego. Powinno się przewidywać możliwość wprowadzenia zmian pozwalających na usprawnienie układu komunikacyjnego w obrębie strefy.

PROPONOWANA STREFA OCHRONY

Proponuje się utrzymać strefę pełnej ochrony konserwatorskiej obszaru objętego ulicami:

Armii Krajowej, Pocztowa, Dąbrowskiego z przedłużeniem do ul. Gwardii, Ostrowiecka do ul. Bohaterów, Warszawska i wzdłuż zachodniego odcinka ul. 11 Listopada z przedłużeniem do rzeki Białki.

W proponowanej strefie ochrony obowiązywać powinny ustalenia miejscowego planu ogólnego lub realizacyjnego. Działalność projektowo-realizacyjna dotycząca nowych obiektów i przebudów zmieniających wyraz architektoniczny obiektów istniejących powinna być uzgadniana z WKZ.

Pomimo zdewastowania dawnego układu ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo z dawnym rynkiem lokacyjnym oraz zespołem kościoła i pośrednio pałacu należy zahamować na tym obszarze szkodliwe działania budowlane mogące dalej dysharmonizować przestrzeń otaczającą zespoły zabytkowe.

Ulice

- ♦ W ramach zachowania historycznie ukształtowanej sieci ulicznej poza obszarem chronionym należy utrzymać układ ulicy Osiedlowej oraz układ ulic na obszarze dawnych koszar wojskowych w kwartale ulic: Zabielska, Cicha, Koszary i Wojska Polskiego.

W obrębie obszaru proponowanej strefy ochrony wszystkie ulice i place mają duże znaczenie historyczne.

Ponadto ulice Międzyrzecka, Warszawska, Ostrowiecka i Sitkowskiego posiadają podstawowe znaczenie kompozycyjne dla planu miasta.

Przebieg ulicy Sitkowskiego (i Zbulitowskiej) stanowi świadectwo istnienia innej hierarchii sieci drożnej oraz jest najstarszym ciągiem komunikacyjnym dla Koziegorynku.

Ulice Międzyrzecka i Lubelska w kierunku pn. – pd. oraz ulice Warszawska i Ostrowiecka stanowią rdzeń kompozycyjny, na który nałożono założenie lokacyjne w XV w. i w końcu XVII w. Nowe Miasto.

Ponadto ciągi ulic Lubelskiej i Międzyrzeckiej są powiązane z układem osi kompozycyjnych rezydencji Potockich.

- ♦ W strefie ochrony należy dążyć do zachowania ciągów ulic i placów w istniejących parametrach;
- ♦ Układ ulic i placów w Radzynie wykazuje brak powiązań komunikacyjnych. Śródmieścia w kierunkach północ-południe oraz połączeń z dzielnicami położonymi po południowej stronie rzeki Białki;
- ♦ Dominującym kierunkiem w układzie Radzyna w obrębie śródmieścia jest kierunek wschód – zachód – równoleżnikowy, głównych ciągów przy braku dogodnych połączeń wewnętrznych tak równoleżnikowych jak i południkowych;
- ♦ Rozwiązanie tych problemów komunikacyjnych powinno się odbywać poza układem chronionym ale w bezpośredniej jego bliskości dla stworzenia dogodnej sytuacji funkcjonalnej chronionego układu.

Place

W siatce ulic rozciągniętej pomiędzy i wokół głównych ciągów komunikacyjnych istotną rolę kompozycyjną odgrywają place.

Place tworzą przestrzeń urbanistyczną i wraz z przestrzeniami ulic kształtują krajobraz miasta. Główną przestrzenią miejską w układzie o średniowiecznym lokacyjnym rodowodzie był rynek. W Radzynie pozostałościami rynku są plac I. Potockiego i plac przed kościołem p.w. Św. Trójcy.

• Plac I. Potockiego

Plac I. Potockiego nie tworzy przestrzeni (wnętrza) dostatecznie zamkniętej od strony pd. Wzniesiony niezgodnie z linią zabudowy budynek usługowy przy ulicy Warszawskiej tzw. "Grzybek" oraz sąsiadujący z nim budynek Banku PKO S.A. świadczy o nieprzestrzeganiu rygorów obowiązujących w strefie ochrony konserwatorskiej.

W obrębie placu należy dążyć do mocniejszego zamknięcia pierzei i przez wprowadzenie zabudowy plombowej po stronie pn. Należy utrzymać linię zabudowy i gabaryty sąsiednich kamienic.

Dla pierzei pd., którą należy uznać za zdegradowaną pod względem przestrzennym należy opracować plan rehabilitacji.

Konieczne jest wyłączenie lub zmiana ruchu kołowego w obrębie placu. Obecne przecięcie placu po przekątnej ruchliwą ulicą odbiera mu charakter wewnętrznego.

• Plac przed kościołem p.w. Św. Trójcy

Bryła pięciokondygnacyjnego budynku mieszkalnego przy ul. Ostrowieckiej, która stanowi zamknięcie placu przed kościołem od strony pn., jest elementem dysharmonizującym przestrzeń placu, przez brak integracji z zabudową istniejącą tak charakterem jak i wysokością. Blok tworzy negatywną konkurencję wysokościową dla kościoła. Budynek powinien ulec daleko idącej przebudowie polegającej m.in. na zmniejszeniu wysokości do dwóch kondygnacji oraz wprowadzającej podziały pionowe elewacji w szerokościach od 6 do 16 m. Konieczne jest powrót do dawnej linii zabudowy.

W obrębie placu należy zlikwidować, wzniesiony w górę inwazyjny, granitowym murem ogrodzony kwietnik zajmujący pd. - wsch. narożnik.

• Rynek II

Wskazane jest zamknięcie kompozycyjne Rynku II od strony zach.

Przy projektowaniu należy ustalić linię zabudowy pierzei tak aby nie kolidowała z istniejącą zabudową. Należy uwzględnić szerokość działek

historycznych obowiązujących w obrębie placu i przyjąć je jako moduł podziału pionowego elewacji.

Wskazana jest rehabilitacja budynku handlowego zamykającego (wtórnie) Rynek II od strony pn., tzn. hall (uszkodzonych podczas II wojny). Możliwy jest powrót do pierwotnej, ciekawej architektonicznie formy.

OCHRONA PRZESTRZENI URBANISTYCZNEJ MIASTA

Plan jest tworem dwuwymiarowym i dopiero zabudowa jej intensywność, wielkość, forma wypełnia i tworzy trzeci wymiar dając przestrzeń urbanistyczną – krajobraz miasta.

- ♦ Na obszarze objętym proponowaną strefą ochrony konserwatorskiej należy utrzymać gabaryty zabudowy i integrować zabudowę plombową oraz rehabilitacyjną z obiektami istniejącymi przedstawiającymi wartości artystyczne. Gabaryty kamienic ustawionych na miejskich działkach mogą stanowić moduł podziału przestrzeni urbanistycznej śródmieścia.
- ♦ Utrzymanie linii zabudowy, gabarytów i charakteru szczególnie wskazane jest dla ścisłego centrum tzn.: Rynek II, Plac Wolności, ulica Ostrowiecka, Plac I. Potockiego, ulica Warszawska. Wskazana jest zabudowa zwarta wzdłuż ulic i pierzei placów.
- ♦ Zabudowa przy w/w ulicach powinna mieć charakter mieszkaniowy z parterami przeznaczonymi dla handlu i usług lub biura.
- ♦ Dla ujednolicenia przestrzeni ulicy Ostrowieckiej proponuje się wprowadzenie w miejscu parterowych przeszklonych od ulicy pawilonów handlowych, stojących po stronie południowej zwartej zabudowy dwukondygnacyjowej, nakrytej dachami dwuspadowymi. Szerokość frontów powinna odpowiadać zachowanej szerokości w ciągu ulicznym ok. 8 do 12 m.
- ♦ Proponuje się przewidzieć rehabilitację wszystkich wielkokubaturowych budynków mieszkalnych o wysokości przekraczającej dwie kondygnacje.
- ♦ Zalecany powszechnie postulat "kontynuacji historycznego modelu działki" jest w przypadku Radzyna niecelowy. Działki typu rolniczego z zabudową gospodarczą oraz działki w obrębie ścisłego centrum z prowizoryczną zabudową gospodarczą usytuowaną wzdłuż jednej z granic, nie mogą w obecnych warunkach stanowić wzorów rozplanowań.
- ♦ Dla obszaru śródmieścia został sporządzony w 1998 r. plan zagospodarowania uwzględniający ochronę wartości kulturowych, przewidujący między innymi zastąpienie pawilonów handlowych kamienicami, zmianę organizacji ruchu, uporządkowanie nawierzchni i zieleni itp.

Zabudowa miejska Radzyna nie stanowi zespołu o wybitnych wartościach, które należałoby odbudować. Grupę budynków zabytkowych, do których można nawiązywać w projektowaniu na obszarze ścisłego centrum są kamienice mieszczańskie z pocz. XX w. i lat 20-tych XX w. Należy przyjąć gabaryty, w oparciu o szerokość działki działki ale nie zaleca się stosowanie bezpośrednich naśladownictw. Należy respektować (dwie - trzy kondygnacje) historyczną skalę miasta i dążyć do uporządkowania przestrzeni urbanistycznej. Przy próbach rehabilitacji zabudowy Śródmieścia czy realizacji nowych obiektów należy przestrzegać zasady tworzenia dobrej architektury gabarytem i charakterem wkomponowującej się w układ historyczny.

Świetnymi przykładami rozwiązań zabudowy plombowej i rehabilitacji mogą dostarczyć realizacje na starówkach Gdańska (między innymi Wybrzeże Kościuszkowskie) i Torunia. Wprowadzono tam architekturę nowoczesną o formach inspirowanych gotykiem realizowaną w materiałach tradycyjnych – cegła, drewno, ale też inspiracje gotyckie zrealizowano w technikach nowoczesnych – aluminium, szkło. Kryterium akceptacji stanowiło doskonale zintegrowanie z otaczającym zespołem, wysoki poziom artystyczny i wykonawczy.

- ♦ Nie wolno dopuszczać do powstawania w obrębie układu chronionego obiektów tymczasowych, prowizorycznych (blokujących rozwój budownictwa plombowego) oraz tworzenia „nowotworów” budowlanych w tkance historycznej dających obraz brzydoty i wprowadzającej bałagan przestrzenny.
- ♦ Zabudowa w obrębie śródmieścia powinna reprezentować wysoki standard projektowy, wykonawczy i dobrą jakość materiałów.

OCHRONA ZIELENI MIEJSKIEJ

Zieleń miejska w Radzynie występuje w formach zorganizowanych i rozwija się samorzutnie na terenach prywatnych. W obrębie układu staromiejskiego przy głównych ulicach: Warszawskiej, Ostrowieckiej, Jana Pawła II, Sitkowskiego ciągną się szpalery regularne lub z ubytkami.

Dużymi grupami zieleni są drzewa na cmentarzu przykościelnym kościoła p.w. Św. Trójcy oraz ogród pałacowy i ogród przy pałacu Gubernia oraz aleje: Paradne i kasztanowa, a także zieleń wokół kaplicy p.w. Aniołów Stróżów. Dużą wartość kompozycyjną posiadają szpalery przy ulicy Lubelskiej.

- ♦ W obrębie układu należy dążyć do wprowadzenia regularności szpalerów.
- ♦ Wnioski do zieleni ogrodów pałacowych pałacu Potockich i pałacyku „Gubernia” zostały przedstawione w „Zespołach zabytkowych”.
- ♦ Należy utrzymać po obu stronach ulicy Lubelskiej będącej częścią osi widokowej pałacu Potockich. W ostatnich dwóch latach 1998 i 1999 nastąpiło wycięcie z tej alei kilkunastu drzew. Nie dokonano nowych zasadzeń. Należy objąć ochroną drzewostan dawnego folwarku Szlubowskich na obszarze pomiędzy parkiem pałacowym ul. Sitkowskiego i ul. Lubelską do linii granicznych tego założenia.

STREFY OCHRONY WIDOKOWEJ-STREFA „E” I PROPOZYCJE ZMIAN

Radzyń położony jest na terenie płaskim. Wysokość dominant architektonicznych o wartościach zabytkowych, dach i sygnaturka kościoła p.w. Św. Trójcy oraz hełmy wież – bram pałacu Potockich, jest niewielka. Przy podwyższonej zabudowie mieszkalnej typu blokowego te charakterystyczne niegdyś dominanty i bryły gmachów zostały zasłonięte. Jedyne rozpoznawalny i charakterystyczny jest widok na miasto i rezydencję od strony południowej z ulicy Lubelskiej.

Zaproponowana przez autorkę studium historyczno - urbanistycznego Grażynę Michalską. Strefa ochrony widokowej dla panoramy i rezydencji Potockich oraz pałacu Gubernia sięgała: od ul. Zabielskiej na południu do jej skrzyżowania z ul. Koszary a na wschodzie biegnie w linii prostej "przedłużającej" ulicę Zabielską w kierunku pałacu Gubernia. Od strony północnej granica ekspozycji przebiega równolegle do północnego muru pałacowego po linii ulicy Kościuszki i Partyzantów na odcinku całej szerokości parku pałacowego. W strefie tej obowiązuje zaproponowany przez autorkę studium ..., zakaz wznoszenia zabudowy wysokiej oraz szczególna dbałość o staranne dobieranie form architektonicznych.

Ponieważ zamieniły się "realia urbanistyczne" wyznaczanie strefy ochrony widokowej jest mało celowe.

Wystarczającą regulacją będzie utrzymanie w ramach tej strefy zakazu wznoszenia zabudowy wysokiej bez konieczności uzgadniania działalności projektowo - realizacyjnej z WKZ, z wyjątkiem terenów graniczących ze strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej „A”, dla których obowiązek uzgodnień powinien obowiązywać.

Kolizje wynikające z niedokładności zapisów graficznych i opisów planu a zaakceptowane w obowiązującym planie kwartał 65 MII przez WKZ zostaną omówione we wnioskach szczegółowych do zespołu pałacu Gubernia, gdzie niedopatrzienia te stały się przyczyną nieodwracalnej dewastacji strefy widokowej.

Ochrona ekspozycji zespołu pałacowo - parkowego i zespołu kościoła p.w. Św. Trójcy była główną przyczyną wyznaczenia tak obszernej strefy ekspozycji.

Należy zaznaczyć, że założenia rezydencjonalne z 2 poł. XVIII w. rozwijano wzdłuż osi kompozycyjno - widokowej. Dlatego bardziej uzasadnionym jest utrzymanie linii osi widokowej tj. tras linii Grobli Parkowej i ul. Lubelskiej oraz ul. Międzyrzeckiej. Wyznaczanie punktów widokowych jest logiczniejsze niż rozległych stref widokowych.

STREFA OCHRONY ARCHEOLOGICZNEJ

Na terenie miasta istnieje szereg oznaczonych stanowisk archeologicznych. Ujęte są one w „Spisie Stanowisk Archeologicznych na Obszarze AZP 66 – 82” i AZP. 66 - 81.

Na terenach zaznaczonych na mapie odnaleziono ślady lub wskazano na ślady osadnictwa z okresów: od epoki żelaza do czasów nowożytnych. Ze względu na braki dokumentacji ciągłości osadniczej naszych terenów, należy chronić te miejsca, ponieważ dostarczą one w przyszłości (w trakcie prac wykopaliskowych) ciekawych odkryć archeologicznych uzupełniających naszą wiedzę.

- O istnieniu stanowisk archeologicznych na terenie miasta nikt nie został poinformowany przez służby konserwatorskie.
- Wskazane jest aby archeolodzy wyznaczyli zgodnie z przyjętymi przez siebie zasadami strefy ochrony archeologicznej. Strefy te powinny nawiązywać do podziału geodezyjnego.
- W obrębie wyznaczonych stref można zaproponować potrzebę ustalenia nadzorów archeologicznych przy większych pracach ziemnych. W uzasadnionych wypadkach przeprowadzenie badań wykopaliskowych wyprzedzających inwestycje.

O wyznaczeniu na posesjach stref obserwacji archeologicznej powinni być powiadomieni właściciele oraz użytkownicy a także organy administracji. Szczegółowy załącznik mapy powinien stanowić uzupełnienie powiadomienia.

WYTYCZNE DLA ZESPOŁU PAŁACOWO – PARKOWEGO POTOCKICH

Nr rejestru A/303

Ze względu na wybitne wartości architektoniczno-urbanistyczne założenie rezydencjonalne w Radzynie należy do grupy najcenniejszych w Polsce.

Rezydencja posiada widokowe powiązania z układem miejskim, ukształtowane w przeszłości. Utrzymanie osi widokowych i kompozycyjnych wchodzących w układ miasta nie nastręcza trudności. Natomiast niekorzystne zmiany zaszyły w zabudowie usytuowanej po stronie południowej.

Zespół pałacowo - ogrodowy Potockich stanowi wartość kulturową unikalną.

- Powinien być opracowany przez powołane do ochrony zabytków służby całłościowy program rewaloryzacji rezydencji. Prowadzone od kilkunastu lat działania konserwatorskie mają charakter prac interwencyjnych i doraźnych.
- Kolejność prowadzonych prac np.: wyprzedzenie prac zabezpieczających stabilizacją gruntu pracami przy tynkowaniu elewacji wydaje się mocno nielogiczne.
- Należy opracować naprawczy program ratowania unikalnej rzeźby, której w wyniku popełnionych błędów konserwatorskich wykonawczych, grozi destrukcja.
- W programie ratowania rezydencji należy uwzględnić i przestrzegać harmonogramu (lub kolejności) prac. Należy dążyć przede wszystkim do utrzymania i konserwowania zachowanej substancji zabytkowej oraz odtworzenia zniszczonej.
- Niedopuszczalnym jest wzniesienie wewnątrz jednego lepiej zachowanych wnętrzu korpusu głównego drewnianej portierni, jaką zafundował sobie Sąd Rejonowy.

WYTYCZNE DLA KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO P.W. ŚW. TRÓJCY

Nr rejestru A/303

W skład zespołu kościoła p.w. Św. Trójcy wchodzi:

- ♦ Kościół;
- ♦ Teren cmentarza z murem ogrodzeniowym i bramami; wschodnia współczesna kościołowi i późniejszą XVIII wieczną dzwonnice – bramę;
- ♦ XVII – wieczny budynek dawny „szpital dla ubogich”, określany mylnie we wpisie do rejestru zabytków z 1973r. jako „plebania”.
- ♦ Do rejestru zabytków należy wpisać plebanie. Została ona wzniesiona wprawdzie po 1945 r., ale jest to budynek zaprojektowany przez znanego architekta J. Koszyc - Witkiewicza. Budynek zagrożony jest przeprowadzanymi bez uzgodnień konserwatorskich, przeróbkami, które doprowadzą do utraty charakteru stylowego obiektu.
- ♦ Znajdujące się na działce przy ul. Warszawskiej nr 1 dwa domy, należy uznać za związane dawniej z zespołem i otoczyć je opieką konserwatorską.
- ♦ Należy wykonać całłościowy projekt realizacyjny dla uporządkowania cmentarza przykościelnego. Projekt musi uzyskać adaptację WKZ.
- ♦ Należy nadmienić, że budynek wikariatu ustawiony w pn - wsch. narożniku cmentarza przykościelnego, wzniesiony w okresie międzywojennym stworzył niekorzystną sytuację przestrzenną dla kościoła.

- ♦ Do proboszcza parafii należy przesłać pouczenie o skutkach wpisu do rejestru zabytków. Nie można dopuścić do dalszej dewastacji wnętrza.
- ♦ Należy zlikwidować bezmyślny zwyczaj niszczenia pilastrów we wnętrzu kościoła przez umieszczanie na nich tablic pamiątkowych.
- ♦ Istniejące tablice należy przenieść z pilastrów na płaszczyzny ścian bocznych.

WNIOSKI DO ZESPOŁU PAŁACOWO – PARKOWEGO „GUBERNIA”

Nr rejestru A – 183
Nr rejestru A - 81/664

Założenia pałacowe z zachowanymi elementami tj. pałacem, parkiem oraz siedemnastowieczną kaplicą p.w. Aniołów Stróżów zostało wpisane do rejestru zabytków. Nr rejestru A - 183.

- ♦ Na obowiązującym planie zagospodarowania miasta fakt wpisania zespołu nie został zaznaczony graficznie ani w części tekstowej.
- ♦ Otaczająca pałac i park tzn. strefa ochrony widokowej "E" nie została odnotowana w części opisowej planu dla kwartału 65MII.

Na omawianym obszarze w kwartale 65MII w bezpośrednim sąsiedztwie pałacu i parku Szlubowskich obowiązuje zapis o możliwości wznoszenia zabudowy do trzech kondygnacji. Pozostaje to w sprzeczności ze strefą ochrony widokowej "E". W strefie tej obowiązuje "zakaz wznoszenia zabudowy wysokiej oraz szczególna staranność doboru form architektonicznych".

W związku z tymi niedopatrzzeniami oraz niezgodnościami granic istniejących działek i liniami granic wpisu do rejestru zaistniał fakt wzniesienia w 1999 r. na obszarze ścisłej ochrony objętym wpisem do rejestru zabytków budynku dużej i wysokiej hali przemysłowej.

- ♦ Należy opracować dla zespołu plan rewaloryzacji obejmujący całość zagadnień na obszarze objętym wpisem do rejestru zabytków.
- ♦ Zaleca się uwzględnienie w programie konserwatorskim przestrzegania kolejności zabezpieczania obiektu od przewencyjnego do trwałego.
- ♦ W ramach ochrony widokowej należy dążyć do utrzymania szerokiego pasa(ok.25m.) niezabudowanej łąki położonej pomiędzy pałacem Potockich a terenami szpitala. Dla tych obszarów nowy plan przewiduje zabudowę ekstensywną a w pasie ochrony małokubaturową lub niekubaturową.

WYTYCZNE KONSERWATORSKIE DLA CMENTARZA PARAFIALNEGO PRZY ULICY SITKOWSKIEGO

- ♦ Cmentarz objęty jest wg. obowiązującego planu zagospodarowania przestrzennego miasta tzn. strefą zainteresowania konserwatorskiego "B".
- ♦ Kościółek cmentarny p.w. Św. Anny wzniesiony ok. 1870 r. eklektyczny powinien być wpisany do rejestru zabytków.
- ♦ Ochronie powinien podlegać układ cmentarza oraz zabytkowy drzewostan powstały w wyniku planowych zasadzeń np. szpalery przy głównych alejach.
- ♦ Ochronie powinny podlegać pomniki nagrobne o dużej wartości artystycznej i historycznej. Obecnie są one często celowo niszczone.
- ♦ Ochronie powinny podlegać miejsca pamięci: groby żołnierzy z 1939 r., harcerzy pomordowanych w czasie okupacji i zbiorowe mogiły żołnierzy radzieckich z 1944 r.
- ♦ W złym stanie jest brama północna cmentarza. Należy podjąć przy niej niezwłocznie działania konserwatorskie.
- ♦ Reperacji i konserwacji wymaga również dziewiętnastowieczny mur ogrodzeniowy oraz murowany tzw. „domek grabarza”

WYTYCZNE DLA ZESPOŁU DAWNYCH KOSZAR WOJSKOWYCH

W związku z utratą pierwotnej funkcji zespół i poszczególne obiekty uległy daleko idącym zniszczeniom. Zabudowany został plac apelowy koszar, a z kilkudziesięciu obiektów pozostały trzy dawne stajnie, stołówka i piekarnia. Wszystkie obiekty pełnią obecnie funkcję mieszkalną. Zatarciu uległ system dróg wewnątrzkoszarowych. Teren został podzielony na indywidualne działki i zabudowy. Budynki dawnych koszar (poza piekarnią) znajdują się w złym stanie technicznym

- ♦ Wskazana jest zmiana funkcji obiektów na np. duże sklepy, hurtownie, co pozwoliłoby na powrót do dawnej dyspozycji pomieszczeń i podziałów elewacji.
- ♦ Powrót do dawnego układu założenia wydaje się niemożliwy.
- ♦ Należy dążyć do zachowania nazwy dzielnicy „Koszary”.

OBIEKTY UJĘTE W EWIDENCJI ZABYTEKÓW

- Pozostałości koszar, ul. Koszary, Wojska Polskiego, Sienkiewicza
 Stołówka oficerska drewn. pocz. XX w.
 Stajnia, ob. Dom nr. 1, mur., ok. 1910
 Stajnia, ob. Dom nr. 2, mur., ok. 1910
 Stajnia, ob. Dom nr. 3, mur., ok. 1910
 Piekarnia, ob. dom mur., ok. 1900
- Gimnazjum Sejmikowe ob. ZSZ nr 1
 Mur., 1925 r. Ul. Armii Krajowej
- Bank żydowski ob. Sklepy
 Mur., poł. 19 w., ul. Ostrowiecka nr 3
- Szatnia stadionu sportowego, ul. Warszawska, drewn., ok. 1930
- Ul. Bohaterów
 Dom nr. 2, mur., ok. 1925 r.
- Ul. Dąbrowskiego
 Dom nr. 31a, drewn., ok. 1900 r.
- Ul. Kościuszki
 Dom nr 4, drewn., ok. 1900
 Dom nr 6, drewn., ok. 1926
- Ul. Podlaska dawne ul. Kozi Rynek
 Dom nr 63, drewn., ok. 1900
- Ul. 11 listopada dawne 7 listopada
 Dom nr 6/8, drewn., ok. 1916 r.
 Dom nr 16, drewn., ok. 1900 r.
 Dom nr 31, drewn., ok. 1900 r.
 Dom nr. 35/38, drewn., ok. 1900 r.
- Ul. Międzyrzecka
 Dom nr 4a, drewn., końc. XIX w.
 Dom nr 6, drewn., końc. XIX w.
 Dom nr 22, drewn., końc. XIX w.
 Dom nr 23a, drewn., ok. 1880 r.
 Dom nr 25, drewn., ok. 1880 r.
 Dom nr 47/49, drewn., ok. 1880
- Ul. Ostrowiecka
 Dom nr 19/21, drewn. k. XIX w.
 Dom nr 26, mur., 1925 r.
 Dom nr 28, mur., 1908 r.
 Dom nr 33, drewn., k. XIX w.
 Dom nr 38, mur., 1929 r.
 Dom nr 42, mur., ok. 1920 r.
 Dom nr 44, drewn., k. XIX w.
 Dom nr 46, drewn., k. XIX w.
 Dom nr 60, drewn., k. XIX w.
- Ul. Sitkowskiego
 Dom nr 24, drewn., ok. 1900 r.
- Ul. Traugutta
 Dom nr 25, drewn., ok. 1900 r.
- Ul. Warszawska
 Dom nr 1, mur., pocz. XIX w.
 Dom nr 3, ob. posterunek MO, mur., ok. 1910 r.

Dom nr 15, mur., ok.1925 r.
Dom nr 16, drewn., ok.1880 r.
Dom nr 43, drewn., ok.1880 r.
Dom nr 45, drewn., ok.1900 r.
Dom nr 47, drewn., ok.1900 r.
Dom nr 51, drewn., ok.1900 r.
Dom nr 55/57, drewn., ok.1880 r.
Dom nr 59, drewn., ok.1900 r.
Dom nr 64, drewn., ok.1880 r.
Dom nr 74, drewn., 2 poł.XIX w.

OBIEKTY PROPONOWANE DO WPISU DO REJESTRU ZABYTKÓW

- Eklektyczny kościół cmentarny p.w. Św.Anny wzniesiony ok.1870r.,mieszczący kryptę grobową Szlubowskich,wraz z wyposażeniem.
- Plebanię rzym-kat wybudowaną w obrębie zespołu kościoła p.w.Św.Trójcy po 1945r. według projektu J.Koszyc Witkiewicza.
- Dwa budynki,mieszkalny i obecnie gospodarczy przy ul.Warszawskiej nr 1 na działce graniczącej z zespołem kościoła p.w. Św.Trójcy przypuszczalnie wzniesione w XVII i XVIIIw.

ANEKS I

Ustalenia w zakresie ochrony dóbr kultury w obowiązującym planie zagospodarowania przestrzennego miasta Radzyna

IV. USTALENIA W ZAKRESIE OCHRONY DÓBR KULTURY

I. Na terenie miasta obowiązują (zgodnie ze "Studium historyczno-urbanistycznym" opracowanym przez Pracownię Konserwacji Zabytków w Lublinie) 3 strefy ochrony konserwatorskiej.

I.1. STREFA A - ścisłej ochrony konserwatorskiej obejmującej obiekty o bardzo dobrze zachowanej strukturze przestrzennej. Wpisane do rejestru zabytków.

- Zespół pałacowo-parkowy:

- pałac XVII w

- oficyna 1870 r.

- most, dziedziniec, brama główna, stawy poł. XVII w.

- oranżeria poł. XVIII w.

- bramy (płn. z 1754r., zach. z 1754r.)

- pozostałości parku regularnego z XVIII w.

- Zespół pałacowo-parkowy Szlubowskich:

- pałac z poł. XIX w.

- oficyna 1880r.

- budynek poł. XIX w.

- ogrodzenie 2 poł. XIX w.

- pozostałości ogrodu włoskiego z XVIII w.

- kaplica po 1742r.

- Zespół kościoła parafialnego pod wezwaniem Św. Trójcy

- kościół z 1641r.

- dzwonnica z XVIII w.

- brama z 1641r.

- plebania z XVIII w. 2

- tzw. szpital dla ubogich XVIII w.

Na terenie strefy A obowiązuje zakaz jakiejkolwiek działalności projektowo- realizacyjnej bez akceptacji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

1.2. STREFA B - zainteresowania konserwatorskiego obejmuje historyczne założenia miejskie pomiędzy ul. Wyszyńskiego, Partyzantów, zachodnią granicą dawnych ogrodów przypałacowych, rzeką Białką, ul. Sitkowskiego. W tej strefie obowiązuje ochrona całego szkieletu układu z możliwością korekt w ramach poszczególnych zespołów. Działalność projektowo - realizacyjna dotycząca nowych oraz przebudowy istniejących obiektów wymaga uzgodnienia z WKZ.

W ramach tej strefy szczególna ochrona konserwatorska ustalona została :

- na obszarze centrum handlowego obejmującym wschodnią część ul. Warszawskiej, ul. Ostrowiecką stanowiącym niegdyś rozległy wydłużony średniowieczny rynek, charakterystyczny dla rolniczych miasteczek Podlasia. Rynek, mimo, że wtórnice zabudowany w środkowej części zachował pierwotny układ,
- na obszarze XVII w. rynku miejskiego,
- w obrębie obecnego Placu Wolności (XIX w. tzw. Rynku I) stanowiącego najstarszą część miasta, kameralne wnętrza urbanistyczne z uporządkowaną małomiasteczkową zabudową pierzei zachodniej i północnej.

Oprócz tego strefę B ustalono:

6

- na obszarze dawnej wsi Kozirynek, położonej w przycmentarnej części miasta, na płn. od ul. Sitkowskiego. Zachował się tu jeszcze średniowieczny układ parceli oraz uliczka (obecnie Osiedlowa), która stanowiła centrum wsi,
- na terenie zabytkowego cmentarza grzebalnego przy ul. Sitkowskiego,
- na obszarze dawnego cmentarza żydowskiego przy ul. Lubelskiej.

Ochrona konserwatorska obejmuje również układ wszystkich głównych ulic miasta: Sitkowskiego, Warszawską, Międzyrzeczką, Dąbrowskiego, Ostrowiecką, Bohaterów, Chomiczewskiego, Traugutta, Armii Krajowej, Pocztową, Kościuszki, Partyzantów

- południową część miasta, ograniczoną od zachodu ul. Cichą, od południa ul. Zabielską i jej wzro-
kowym przedłużeniem po przecięciu z ul. Lubelską,
- teren przylegający od północy do założenia parkowego (ul. Międzyrzecka do przecięcia z
ul. Kościuszki),
- odcinek ul. Warszawskiej przyległy kościołowi Św. Trójcy na rozciągłość kilku kolejnych działek,
- teren położony na południe od zespołu kościoła parafialnego.

W strefie E obowiązuje zakaz wznoszenia zabudowy wysokiej oraz szczególna staranność doboru
form architektonicznych.

2. Poza wymienionymi w pkt. 1.1. zespołami wpisanymi do rejestru zabytków do obiektów zainte-
resowania konserwatorskiego należą:

- dwór i aleja "Nadwithe"
- zespół budynków cmentranych
 - . kaplica
 - . dom grabarza
 - . mur z bramą
- pozostałości cmentarza żydowskiego
- cegielnia Szlubowskich
- koszary rosyjskie
 - . budynek sztabu
 - . stołówka oficerska